

A HUNYADMEGYEI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT
TIZENHARMADIK
ÉVKÖNYVE

MEGJELENIK ÉVENTE NÉGY FÜZETBEN

—
AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

Dr. VERESS ENDRE

TÁRSULATI TITKÁR

HUSZONNYÖLCZ KÉPPEL.

DÉVA

NYOMATOTT HIRSCH ADOLF KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1902

300810

TARTALOM

	Lap
<i>Faragó</i> László: A reformatio kezdete Hunyadmegyében.	53
<i>Issekutz</i> Antal: Adatok Déva XVIII-ik századi történetéhez.	77
Dr. <i>Krenner</i> Miklós: Hunyadi Mátyás király a monarchikus eszmében.	22
<i>Krónikás</i> : Bukuresti tudósok Hunyadmegyében. (Képpel.)	57
Dr. gróf <i>Kun</i> Géza: Elnöki megnyitó. (Társulatunk huszonkettedik közgyűlésén.)	1
Gróf <i>Lázár</i> Miklós: Az Ungur-család történetéhez.	68
Dr. <i>Márki</i> Sándor: Hunyadvármegye története. (Első kötetének megjelenésekor.)	14
Dr. <i>Münsterberg</i> Rezső és dr. <i>Oehler</i> János: Hunyadmegye római régiségei. (Képekkel.) Fordította: <i>Hadi</i> Béla.	121
<i>Téglás</i> Gábor: Hunyadmegye déli felének és a hátszegi völgynek geológiája Halaváts Gyula jelentéseiben	138

Apró közlések

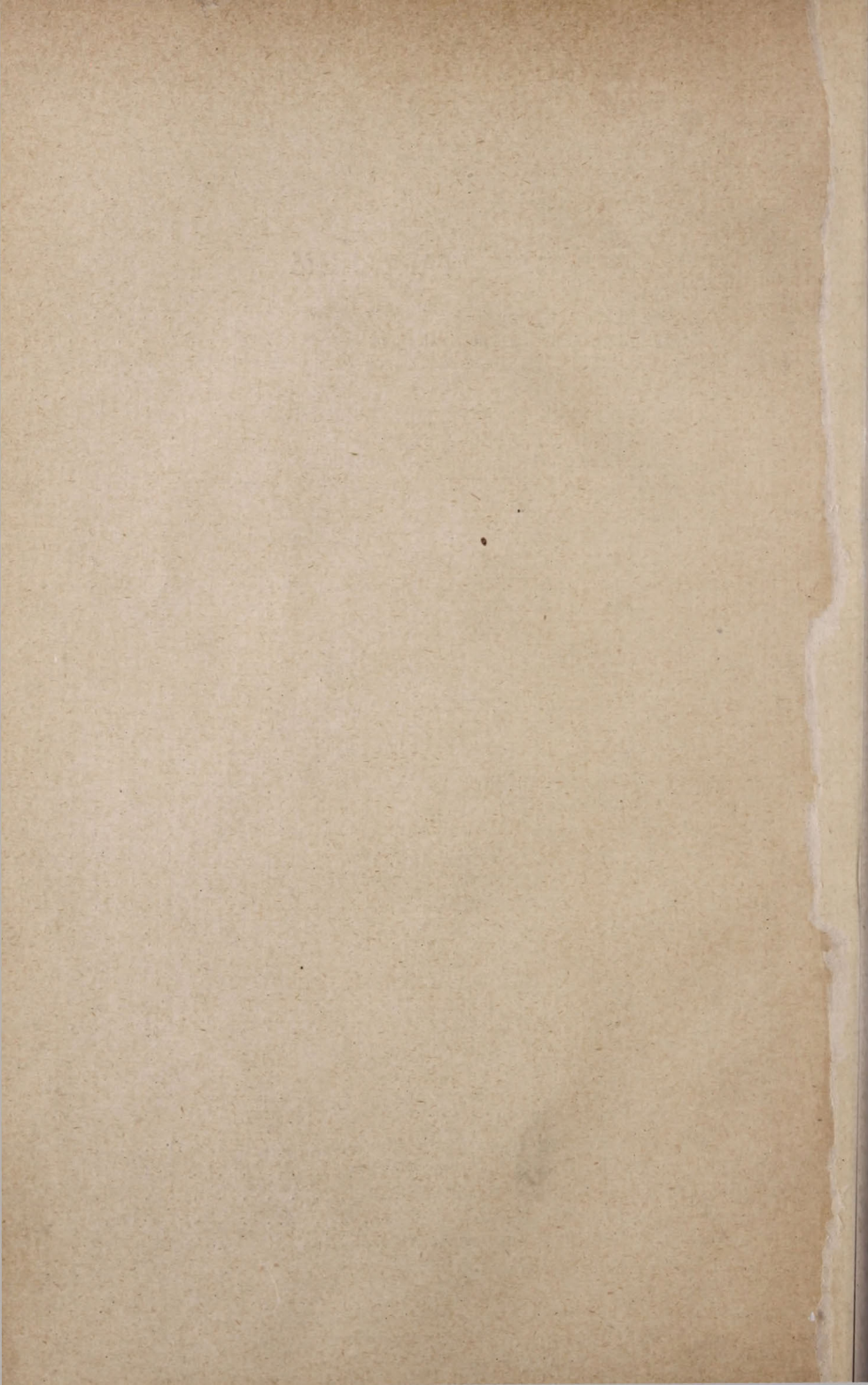
Mikor épült a dévai ev. ref. templom? <i>Halaváts</i> Gyulától	102
Az 1603-iki nagy éhség Hunyadmegyében. (Szamosközy István feljegyzése.) Közli: <i>Veress</i> Endre	104
A nagy-almási Szóts, másképp Hunyadi család czímere 1652-ből. (Képpel.) <i>Varjú</i> Elemértől	106
Német őrség zsarolása Felső-Szilváson, 1740-ben. V. E.-től	106
Reinhard asszony Hunyadmegyéről 1806-ban.	107
Rozvány György a piski csata előzményeiről. <i>Téglás</i> Gábortól	109
A vajda-hunyadi vár helyreállítása.	110
Hunyadvármegye népessége 1900 végén. <i>Zádory</i> Károlytól	111

A Hóra-világ Hunyadmegyében.

Bevezetés. Dr. <i>Veress</i> Endrétől	85
Siess Lajos tudósításai. Fordította: <i>Jeanplong</i> József	87

Hivatalos értesítő

Huszonkettedik, rendes évi közgyűlésünk. (1902. jan. hó 12-én.)	43—52
Titkári jelentés 1901-ről	47
A régészeti társulat éve. <i>Téglás</i> Gábortól	48
Választmányi ülések. (I—III.)	114, 116, 143
Jelentés a dévai várromok restaurálási munkalatairól. <i>Hajduczki</i> Józseftől	117
Társulati névkönyv 1902 december hó végén	145

A HUNYADMEGYEI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT
TIZENHARMADIK
ÉVKÖNYVE

MEGJELENIK ÉVENTE NÉGY FÜZETBEN

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

Dr. VERESS ENDRE

TÁRSULATI TITKÁR

Az 1902. évi folyam 1. füzete

DÉVA

NYOMATOTT HIRSCH ADOLF KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1902

TARTALOM

	Lap
Elnöki megnyitó. (Társulatunk 22-ik közgyűlésén.) Dr. gróf Kun Gézától	1
Hunyadvármegye története. (Első kötetének megjelenésekor.) Dr. Márki Sándortól	14
Hunyadi Mátyás király a monarchikus eszmében. (Első közlemény.) Dr. Krenner Miklóstól	22
Hivatalos értesítő	
Huszonkettedik, rendes évi közgyűlésünk	43

 Kérjük tagtársainkat, hogy a társulatot vagy Évkönyvünket illető bármilyen ügyben a titkárhoz szíveskedjenek fordulni.

Fizetési felhívás!

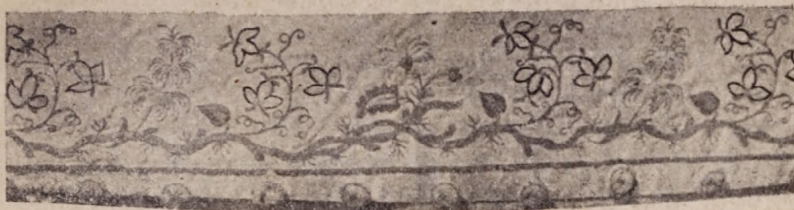
Hazafias tisztelettel kérjük azon t. tagtársainkat, kik idei vagy múlt évre szóló tagdíjaikat még meg nem fizették, méltóztassanak azokat (esetleg régebbi hátralékokkal együtt) társulatunk pénztárának mielőbb megküldeni.

SZÖLLÖSY LAJOS
társ. pénztáros

A «Hunyadvármegyei történelmi és régészeti társulat» tagja lehet minden hazarészünk iránt érdeklődő és ügyünket támogató hazafi, honleány vagy testület. Az alapító tagok egyszersmindenkorra 100 koronát fizetnek. Rendes tagok évdíja 6 korona, melyért mindkét rendű tagjaink díszes kiállítású évnegyedes folyóiratunkat ingyen kapják. * * * * * Szíves tagajánlások a titkárhoz küldendők.

Kérjük ama t. tagtársainkat, kik az Évkönyvet hiányosan, vagy éppen nem, vagy hibás címzéssel kapták, szíveskedjenek ez iránt a titkárt idejében értesíteni.

A lakásváltoztatásokat kérjük a titkárral közölni.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

Elnöki megnyitó.

(Társulatunk huszonkettedik közgyűlésén.)*

Vigasztaló gondolat, hogy a létező addig él, a míg hivatását betölti. De hát a virágbimbó, melyet egy nyugtalan kéz letör száráról, hát a gyermek, kit egy titokzatos erő az anyai karok közül kiragad és az Isten trónja elé viszen az örök dicsőségbe.

Hát a ragyogó színekben elpattanó csillag és más fénytütemények az égbolton, a gyümölcsfa, mely valamely okból fiatalon elpusztul, még mielőtt első gyümölcsét termette volna, a fáklya, mely kialszik, mielőtt az éjjeli út végpontjához vezérelt . . . és annyi tehetség s némely ritka lángész, mely előbb hunyt el, mielőtt teljes lángja fellobbanhatott volna.

Mindezek betöltötték-e hivatásukat?

Az enyészet a létezők közös sorsa, de távolról sem elhivatás, mert előbbi egyetemleges, utóbbi elkülönítő. A létért való küzdelem a világrend szempontjából sokat magyarázhatna meg, ámde mi pszichologiailag tettük fel a kérdést. Tárgyunk határai közt maradvá, azt kérdezzük, hogy minden létező egyaránt hivatott-e arra, hogy az emberben reményeket keltsen, lelkét bizalommal töltsen el, s neki meglegedést, az igazságnak legalább egy napsugarát s a szívnek örömeit szerezzen? A válasz tagadó. Tehát az öröm, meglegedés és remény a létezők elhivatása csakugyan lehet, és ha ez így van, vajjon nincs-e vigasztalás annak érzetében s utóbb az arra való visszaemlékezésben, hogy szívünket valamikor remény, meglegedés, a való igaznak napsugara és öröme töltötte be. És

* Felolvasta a betegeskedése miatt távollevő elnök nevében *Réthy* Lajos kir. tan. választmányi tag.

vajjon a remény és öröm, mint a hogy közönségesen állítják, teljesen megsemmisülhetnek-e s egyáltalában van-e megsemmisülés? Bizonyára nincsen. Az öröm napsugár, mely nemcsak fénylik, de meleget is ad s terjeszti melegét az egész életre. S a reménység el nem vesz, bár láthatatlan, mert — mint Pál apostol mondja — ha megláttatik, nem reménység többé. Tehát a vigasztalás mellett még egy más dolog is van, t. i. valamelyes módja a megmaradásnak, nem ugyan változatlanul, de átváltozva, azonban így is lényeg szerint, illetőleg mint a lelki erők egyike, mint az erő, hiszen az öröm sokféle lehet, a remények változnak, a bizalom a tárgyak változtával sokfelé fordulhat.

Így van ez összes tudásunk s munkásságunk sokféle eredményeivel is. Ha attól kellene félnünk, hogy tanuló éveink óta szerzett ismereteinkre előbb-utóbb reáborúl a feledés sötét éjje (mert hiszen a Lethe vize a Homér utáni korszakból, ott folyik az emberi tudás legtermékenyebb mezőin keresztül s kiárad és elragadja ezek legdúsabb s legbecsesebb terményeit) akkor bizony napestig nem futnánk, fáradnánk a veszendőt megszerezni, hanem inkább a Lethe partján keresnők az üdítő pihenést, mert a nyugalom s a feledés az embernek nem egyszer nyújthat édes pihenést.

A vető a remény jele alatt hinti el a gabonaszemeket, majdani kikelésükről bizalommal van s örvend, ha vetései szépek. Így teszen az is, kinek lelkét a tudvágy izgatja; ha szerez és alkot, azt örömmel s bizalommal teszi, mert reménye kel munkája nyomán.

És ugyanez áll munkásságunk többi eredményéről is, pedig romladozót építünk s alkotásainkra sötét árnyát reá veti az enyészet. Ámde a munka és fáradság minden terén nemcsak mulandóságot, de egyszersmind folytonos megújulást is látunk. A régi kövekből új házak emelkednek, emelkedhetnek díszes paloták is, Istennek templomai. Az ismeretek elsajátítása mindig örömmel jár és olyan érzést ébreszt bennünk, a milyent a táguló látkör képe kelt az útasban. Az elsajátított ismeretek pedig az értelmet megtermékenyítik, látkörét nemcsak kiszélesítik, hanem új távlatokat is nyitnak a messze jövőndőbe s ez által új reményt, új bizalmat eredményeznek, az elmét magasabb czélok felé irányítják, tartalmasabbá teszik, erejét edzik, fogékonyságát gyarapítják s ha sok egyes adat idők múltával feledésbe is megy, azok nem enyésznek el végképpen, nyom nélkül és különösen nem eredmény s hatás

nélkül, hasonlóan azon pataki kövekhez, a melyeken át partra érve, a következő perczben elsüllyedhetnek a kövek, mi már parton vagyunk. Vagy hasonlóan a hegyszorosi úthoz, a melyen át kijutottunk a tágas helyre; a mikor már mögöttünk van a hegyszoros, az eltűnedező utat, ha egy alázuhanó szikla örökre is bezárja, minket ez nem akadályoz abban, hogy a nyílt helyen útunkat folytassuk.

Az intézmények s a szilárd alapokra helyezett közhasznú egyesületek még ha idő előtt meg is szűnnének, a hőzhasznú társulás számottevő tényezőiként megmaradnak ezután is és új alkotásokban, új intézményekben előbb-utóbb megint érvényesülnek. Eljön az idő, midőn a tétlen s pangásnak indult társadalmi erők mintegy villámütésre megélnkülnek, az álomból, a látszólagos érzéketlenségből felsekkennek, mert bizony ezekre is vonatkozik a bibliai mondás: *Nem holt meg a leányzó, hanem alszik.* Ez hitünk s ez reménységünk. Csak a hivalkodó beszédek s a veszteg heverés nem alkotnak újat, sőt útját állják minden új alkotásnak.

Midőn a «Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat»-ot megalkottuk, irányt jelöltünk a közmunkásságnak s oly feladatot tűztünk ki, *melyek annak a földnek feladatai, melyet Hunyadmegyének neveznek*, mintegy a *Genius loci* suttogásaira hallgatva. A föld a maga régiségeit időről-időre feltárja, akár a földmives ekevasa, akár a kutató ásója hatol be mélyébe, a romok múltakról szólnak némán is, a csataterek, ha jeltelenek is, a történelem birodalmához tartoznak, tőle elválaszthatlanul. A feladatokat élénk adják maguk a leletek, a mohos romok, rég elmúlt idők néma tanúi, a lapály s a hegyek. S ha társulatunk bármely okból megszűnnék működni, a feladatok feloldandó talányokként *akkor is a földtől elválaszthatlanul itt volnának*, örök figyelmeztetőkül az elmúlt időkre.

A dédácsi szilfák Kazinczy emlékét hirdetik, a lunkai tölgy Rákóczi idejét látta. A művelődés terjedésével az ilyen helyhez kötött talányok ingerei lesznek a tudvágnak s mind jobban izgatják az elméket, melyek nyugalmaikat csak akkor nyerik vissza, ha Oedipusként a hatalmas Sphinx talányait megfejteni tudták.

Ha társulatunk megszűnnék, Sphinx-kérdései meg nem szűnnének, mert nem szűnik meg a tudvágy. A dűledező romok a tekintetet mindig magukra fogják vonni, a néhány helyi monda

csodás magyarázataival a tudnivágyók be nem érhetik, a régi műveltség maradványai iránt a vándor többé nem lesz, nem lehet közönbös s nagy hamar e terület lakói mindezek kinyomozására *újból fognak társulni*. Felveszik a fonalat ott, a hol az kezünk-ből kiesett s a köztudat *akkor fog majd igazán* munkánk felől igazságos tanúbizonyságot tenni, akkor fogja fáradalmainkat méltányolni. S ha a múltak felderítésében némi érdemünk volt, azt majd akkor készek lesznek elismerni; későn nekünk, de nem későn az ügynek, noha az ügy is megérzi még a rövidebb pangást is és szenved miatta. A feldolgozás talán még várhat, de nem várhat a gyűjtött tárgyak leltározása, nem várhat az érdekébresztés s az érdek ébrentartása.

De talán indokolatlan az aggodalom s nem kell tartanunk attól, hogy Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulatunk gyors végéhez közelednék! Az idén is egy új s oly alapítványról szólhatok, melyet megyénk egyik legrégibb s legfényesebb családjai egyikének őseihez méltó tagja tett s egy oly férfiú, ki Hunyadmegye sorsát igazán szíven viseli. S az új alapítvány tevője vajha mielőbb követőkre találna!

Tagjaink száma a múlt évekhez képest valamit szaporodott, gyűjteményeink is új tárgyakkal gyarapodtak, azonban múzeumunk ügye maradt a régiben, küzd a régi nehézségekkel. Ámde a társulat beléletével most is nagy okunk van megelégedettnek lenni.

Türelem rózsát terem, szokták mondani. A miénknél sokkal nagyobb egyletek is gyűjteményeikkel néha hosszú időn át szűk, alkalmatlan helyiségekben szorongtak, míg végre azok befogadására az alkalmasabb épület elkészülhetett. Így járt pl. az «Erdélyi Múzeum-Egylet» is Kolozsvártt, mely megnyitása óta most negyedszer költözködik jelentőségének megfelelőbb helyiségekbe. S hogy egy Ausztriában évek óta virágzó egyletről is szóljak, a «Verein Carnuntum» szintén több éven át gyűjteményei elhelyezésére s berendezésére alkalmas épület nélkül szűkölködött, míg végre folyamodványukra az alsó-ausztriai országgyűlés 20000 koronát szavazott meg a tervbe vett múzeum felépítésére, az ausztriai vallás- és közoktatásügyi miniszter dr. Hartel Vilmos szintén egy annyit előírányzott négy évi részletekben e célra, s Bécs városa 10000 koronával járult az így begyűlt összeghez. Az igaz, hogy a curatorium elnöke a bőkezűségéről s tudomány- és művészetszerete-

téről méltán híressé lett Dumba Miklós volt, egyik tagja Lichtenstein János uralkodó herczeg, egy másik tagja Lanckoronski Károly gróf, kiről szintén általánosan ismeretes, hogy minő nagy (egész vagyont érő) áldozatokat hozott s hoz évről-évre kedvencz tudományának, a régészetnek.

Nyilnak-e meg számunkra ilyen s ezekhez hasonló pénzforrások és ha igen, mikor? Fognak-e bőkezű pártfogók ügyünk előmozdítására jelentékenyebb pénzáldozatokat hozni? Reméljük, majd ez is megjön, legalább az idők jelei erre mutatnak. Az erdélyi részek megyei múzeumai közt egy sincs, melynek a mienknél kedvezőtlenebb elhelyezése volna, pedig az itteni megyei múzeumok közt ennél régibb egy sincs. Mert a régiebbek, mint a kolozsvári, szepsi-szentgyörgyi, szebeni: nemzeti múzeumok s a még ezeknél is régibb, a nagy-enyedi: kollegiumi múzeum. Az alsó-fehérmegyei történelmi és régészeti egylet múzeuma, (mely néhány évvel a miénk után keletkezett) nem rejtett helyen, hanem a forgalom útján, éppen a legjártabb úton, (mely a vasúti állomástól a városba viszen) diszes külön épülettel bír, mint a hogy erről tavalyi megnyitó beszédemben is megemlékeztem. De vannak dolgok, melyeknek ismételt felemlítése haszonnal jár és már ennélfogva is éppen nem felesleges.

A szolnok-dobokamegyei régészeti gyűjtemény egész új keletű s már is a deési főgimnázium új épületében igen jó elhelyezést nyert s helyiségeiben 210 tétel alatt már egy esztendei gyűjtés után is több százra megy az ott őrzött tárgyak száma.¹ Hogy ez a czélszerű elhelyezés így rövid idő alatt történhetett meg, báró Bornemisza Károly szolnok-dobokamegyei főispán érdeme, ki az ottani történelmi és régészeti társulatnak nagyérdemű létesítője s a közművelődésnek ezen a téren is fáradhatatlan munkása. És Bornemisza főispán ezen kívül még két más gyűjteményt is létesített megyéjéből, úgy mint: egy néprajzit és egy templomi építkezésre tartozót.

Távolról sem az irigység érzete mondatja ezeket velem, sőt inkább örömmérettel s nagy lelki gyönyörűséggel regisztrálom ez újabb adatait tudományos haladásunknak. De egyszersmind, nem tagadom, fájó érzetet kelt bennem saját múzeumunk kedvezőtlen

¹ Az «Archaeologiai Értesítő» 1901. évf. 384. lapján.

volta. Pedig az idén is két német régész, dr. Münsterberg és dr. Öhler tanár több napig tartózkodtak Déván: gyűjteményeinket tanulmányozni s ezekről nekem nagy elismeréssel szóltak.

Mint minden tudomány, úgy a régészet is, nemcsak pozitív eredményekkel jár, de nyújt negatív eredményeket is nagy számmal s elég gyakran oly adatoktól foszt meg, melyek iránt a legutóbbi kutatásokig kétség nem forgott fenn. Például szolgáljanak a római forumon eszközölt legújabb ásatások. Eddig azt hitték, hogy ott a királyi korszaknak is némi jelentékeny nyomai maradtak volna fenn az utókorra s ime most ez a hiedelem, sőt ennél sokkal több, ez a tudás, úgy látszik, teljesen szétfoslott, hasonlóan az őszi napok reggeli ködéhez, mely a rajtuk győzedelmeskedő nap felsütésekor gyorsan eloszlik. Eddig legalább, mint társulatunk tiszt. tagja, Keller Ottó barátom (a berlini philologiai folyóirat ez évi folyamának egyik számában) kiemelte, az egy *cloaca maxima*-t tartották Tarquinius Priscus és Servius Tullius által építtetnek, (mely által a Palatinus és Capitolinus közt létezett mecsarak kiszáríttatván, a város kiépítése nagy lendületet vett) s ime most legújabban az ásatások tudós vezetője, Giacomo Boni még ezt is a köztársasági Rómának tulajdonítja.¹ Niebuhron elkezdve a régi Róma újabb történései s ezek közt a legkitűnőbb Mommsen, a római királyi korszak számos eseményeit, így az alapításról szóló elbeszélést a mesék és mythosok sorába utalták s ez által Róma őstörténetének kereteit az eddiginél sokkal szűkebbre szorították. De ezért ebben veszteségünk nincs, sőt jelentékeny a nyereségünk, mert a köd és homály helyett világosságot nyertünk. Most a régészek is szövetkeznek a hisztorikusokkal a római királyi kort illető mesék megczáfolásában.

Az ilyen destructiv munkát méltán tarthatjuk valódi alkotásnak s azért, a mitől megfosztott a Hesperidák örök virágzású kertjében, bőven kárpótolt a realis tudomány terén. A «Forum Romanum» felíratos *stele*-je, mint Ludwig írja, másunnan vitetett feltalálása helyére. Az ezen stele felírásában előforduló *rex* (mite *rex imperium gerat exerceat*) csakugyan a régi Róma politikai fejéről és nem másról szól.

¹ Ld. «Il metodo negli scavi archaeologici» cz. értekezésében; a «Nuova Antologia» 1901-iki 36. évf. 321—322. l.

Az archeologiai s történeti kongresszusok mindenikén, mely a tudományt előbbre viszi — mert itt csak ilyenekről lehet szó — és minden oly könyvben és értekezésben, a melyekben a tudomány haladásait látnunk lehet, mindig van olyan adat — több vagy kevesebb — mely vagy felvilágosít, vagy helyreigazít. Így a hellén ó-kor kétféle áldozatának: a *taurobolion*-nak (bikaáldozat) és a *kriobolion*-nak (kosáráldozat) nevét eddig hibásan fejtették meg, mert az összetett szónak második részét a *bolion*-t vagy *bolost*-t a *balein* «dobni» igével azonosították. Derenbourg, a sémi nyelvek kitűnő ismerője, az összetett szóban a *bol* szótagot a *Baal*, *Bel* istennévnek tartja s ezen szófejtést egy himyarita felírással támogatja, melyben tényleg előfordul a *Sur Baalam* kitétel, mely «Baal bikájá»-t jelenti.¹

Minket azonban leginkább a hazai s hazánkra vonatkozó történet és archaeologia s ezeknek keretében saját megyénk múltja érdekel s a haladás e téren, melyet e tudományok évről-évre tesznek az eddigi ismereteket kiegészítve, kipótolva, helyreigazítva, s újabb ismeretekkel gyarapítva.

Az erdélyi részekben a praeistoriai kutatás a közelmúltban újabb őstelepek felfedezésére vezetett. Így Brassó vidékén Teutsch Gyula az utóbbi években számos neolith tárgyat gyűjtött össze, melyekről «Prähistorische Funde aus dem Burzenland» cz. értekezésében adott számot.² Egy ott talált obsidian-szilánkból szerző arra következtet, hogy a Barcaság őstelepesei az északmagyarországiakkal kereskedelmi összeköttetésben állottak, mert ez a becses ásvány, illetőleg kiömlés, Észak-Magyarországban fordul elő.³

Orosz Endre apahidi tanító dicséretes buzgósággal folytatott sikeres ásatásairól itt csak röviden szólhatok. A petrísi őstelepről Szamosujvártt egy az «Archaeologiai Értesítő»-ben megjelent cikksorozatban tett jelentést, a melyből látjuk, hogy Szamosujvártt, a fegyenczek régi temetőhelyén 1898-ban egy neolithkorbeli ős-

¹ Ld. Dr. Sebestyén jelentését a Párisban tartott 1900-iki vallástörténeti és néphagyományi kongresszusokról; megjelent «Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1900. évi állapotáról» cz. hivatalos közleményben.

² Megjelent az «Anthropologische Gesellschaft in Wien» közleményeinek XXX. kötetében; ld. a «Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde» 1901. évf. 104. l.

³ Obsidian hazánkban leginkább Tokaj körül Zemplénmegyében található.

telepre talált, melynek leletei kőeszközökből, csonttárgyakból, ősemberi csontváz-részekből, konyha-hulladékokból, cserép-eszközökből, agyagállat-alakokból és agyag-karikákból, agyag-gúlák- és kúpokból, néhány ismeretlen agyagtárgyból, fém-tárgyakból s a vaskohászat nyomaiból állanak. A Petris-telep keramikájában méltán írhatta Orosz, úgy a technikai kivitelben, mint az edény-részletek formáiban, valamint a díszítő módozatokban meglepően nagy változatosság nyilvánul.¹

Az agyagállatokhoz hasonló, a tordosi leletek közt is előfordulnak. Ilyeneket Hallstattban is találtak. Igen helyesen mondja Orosz, hogy a ki az egyes őstelepek gazdasági és kulturális viszonyai iránt érdeklődik, kell, hogy a telep kultur-rétegéből előkerült állatmaradványok minőségéről magát tájékozza. Ezek a konyha-hulladékok tehát nem annyira palaeontologiai szempontból, mint inkább kulturtörténetiből bírnak nagy fontossággal. Több ilyen konyhahulladékon a vágószerszám nyomaiból megtudhatjuk annak minőségét, úgy, hogy ezek alapján a legkétségtelenebb bizonyossággal meg lehet határozni a kérdéses telep kulturáját, vajjon kő- vagy más fém-eszközökkel is rendelkeztek-e az illető telepeselek.²

A petrisi ásatások nyomán a telep művelődéstörténetében Orosz *két külön szakaszt állapít meg*, úgy mint: egy a bronzkor végére eső és hosszú ideig tartó őskulturát s ezt követőleg a La Tène- és római kulturát. A petrisi telep őskulturája tehát, a melynek keramikájában a graphitos díszítés nagy szerepet játszik, Orosz helyes megjegyzése szerint hallstattkorinak minősítendő és szerinte a Kr. e. ezredik év körüli időből származtatható.³

A múlt év tavaszán Orosz Endre egy urnatemetőt is fedezett fel a kolozsmegyei Apahida község határán. A sírmező La Tène-kori soros urnatemető a Szamos folyó közelében, melynek sír-edényei tökéletesen megegyezők a dunántúli kelta sírok edényeivel. A temető kora a Kr. előtti IV—II. század.⁴

¹ A 12 ornamentikai motívum, mely e cseréptöredékeken előfordul, Orosz közlése szerint a következő: láncdísz, vessződísz, egyes vonalú dísz, pontdísz, pecsétdísz, Maeander, íves görbe vonalú dísz, hullámvonal (mely vaskort jellemző leletekkel fordul elő), spiráldísz, új-barázdadísz, csücsökdísz és mész-betét.

² Ld. az Archaeologiai Értesítő 1901. évf. 221. l.

³ Ugyanott, a 233-ik lapon.

⁴ U. o., 228. l.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet régiségtára részére dr. Posta Béla — e múzeum nagyérdemű igazgatója — az apahidai ásatás bronzkori tárgyaiból több tárgyat szerzett meg, melyek Posta szerint a hazai kezdődő bronzkor szempontjából birnak különösebb fontossággal, míg a sarmasági aranyelet ugyanezen kornak virágkorára nézve jellemző.

Igen helyesen is jegyzi meg jeles régészünk dr. Posta Béla a sarmasági aranytárgyakra vonatkozólag, hogy: «ez a lelet az erdélyi aranyvidék olyan darabjait tartalmazza, a minőket e területen szinte abszolút biztonsággal várhattunk, s a melyeknek eddigi hiánya egyike volt azon számos hézagoknak, melyek gyűjteményünk arczatát oly bántó módon szakgatják meg.»¹

A bronzkor emlékei — mint dr. Posta Bélának az Erdélyi Múzeum-Egylet közgyűlésén bemutatott f. évi jelentésében olvasuk — minden fogyatékoságuk mellett is az Erdélyi Múzeum régiségtárában eddigelé is legalább tekintélyes számban voltak képviselve, míg a vaskoréi csaknem teljesen hiányoztak.

Ezt a hiányt tavaly az apahidai ásatásokból eredt tárgyak megszerzése nagy mértékben kipótolta. «E kor első phasisát, az u. n. hallstatti szakaszt még csak képviselte egy pár jellemzőbb darab, de a La Tène phasis, vagyis e kor második szakasza egy kést, egy kis vadkan szobrocskát s egy karperecz-részletet leszámítva, teljesen hiányzott. Ma e kirívó hiány eltűnik; a La-Tène periodus gazdag és értékes sorozattal van képviselve az Erdélyi Múzeum régiségtárában. Az apahidai lelet ugyanis nemcsak bronzkori telephelyet tartalmazott, hanem egy elég gazdag sírmezőt is, mely La-Tène ízlésű halotti mellékletekkel felszerelt égetett temetkezésekből állott. Azon hivatalos ásatás eredményeképpen, melyről fentebb megemlékeztem — írja folytatólag Posta Béla — 14 sír mellékletei jutottak gyűjteményünk tulajdonába gazdag keramikus anyaggal, vasfegyverekkel, bronz- és vasékszerekkel, melyek annál nagyobb mértékben emelik gyűjteményünk tudományos értékét, mert előfordulásuk összes körülményeit kimerítő ásatási jegyzőkönyveink, helyszíni térképünk és fényképi felvételeink révén pontosan ismerjük.»²

¹ Az Erdélyi Múzeum 1901-iki XVIII. k. 300—1. l.

² Ugyanott, a 301. l.

Az archaeologiai korszakok változásával mennyi változás a művelődés lassu kibontakozásaiban!

Már a csiszolt-kőkorszakban is nagy haladást látunk az azelőttihez képest. Dr. *Krenner* Miklós segédtitkárunk a «A nemzeti királyság eszméjének kialakulása» cz. igen érdekes és érdemes művében¹ szépen vázolja a kulturának az archaeologiai korszakokkal párhuzamos menetét s úgy gondolja, (de véleményét érvekkel nem támogatja) hogy az a nagy átváltozás, mely az emberi intézmények fejlődési folyamatában egykor előfordult, ugyanis az eredeti *matriarchatus* átmenete a *patriarchatusra*, körülbelül akkor történt volna, mikor a bevezető hallstatti korszakra a vaskorszak köszöntött be.²

A római archaeologia terén megemlítendő két római ház Apahidán, melyet dr. *Finály* Gábor, felejthetlen emlékü tiszteleti tagunk: *Finály* Henrik jeles fia, ásátott ki. «A leletben legfontosabb egy bronzérem, mely a kiásott föld tömegéből a betakaráskor került elő. Földrata: HADRIANVS AVGVSTVS Px. COS III. SC. arcczal jobbra álló, kezeiben tartott kigyót etető Hygieia körül (hasznló Coh. II.² 369., de SC nélkül) arra mutat, hogy Hadrianus uralkodásának második felében állott az épület stb.»³

Szamosújvárt a *castrum* kiásatásához 1901 szeptember 19-én kezdettek hozzá báró Bornemisza Károly főispán intézkedésére és Ornstein őrnagy szakértő felügyelete alatt. Kaptak csattokat, mécseseket bronzból és cserépből, felírástos köveket, érmekeket. A talált állati csontokból meg lehet határozni azt is, hogy milyen és hányféle háziállatot használtak itt a rómaiak. Az ásatást vezető tudós megkapta nemcsak a mészárszéket . . . hanem a kaput és a keleti bástyát is, stb.⁴

Az Erdélyi Múzeum rágiségtára (mint dr. *Posta* Béla fentemlített jelentéséből látjuk) a legutóbbi években egy Marcus Aurelius Antoniusra vonatkozó felíratos Kr. u. 163-ból keltezett töredékkel szaporodott. «E töredékek Kolozsvárról kerülven ki, az egykori Napoca elég gyér emlékeit szaporítják s topographiai ér-

¹ Megjelent Aradon, 1900-ban; a 78—79. l.

² A korszakok a különböző zónákban s népeknél különböző időben kezdődnek s végződnek.

³ Az «Archeologiai Értesítő» id. k. 241—42. l.

⁴ Az «Armenia» XV. évf. 12. füzetében.

tékük is jelentékeny.» A szobrászati emlékek kiegészítéseül szolgál egy Jupitert ábrázoló dombormű, mely eddig a botanikus kertben állott s egy Drágon talált kősas. Azonban ezeket «úgy művészi-mint tudományos érték tekintetében messze túlszárnyalja azon bronz Aphrodite szobrocska, melyet Tordáról sikerült (a kolozsvári régiségtár számára) megszerezni.» Az antik ekszer-gyűjtemény is gyarapodást mutat, úgyszintén az éremtár.¹

Dr. Cserni Albert igen becses régészeti kutatásairól Gyula-fehérvártrt s legújabban «Alsófehérvármegye története a római kor-ban» cz. művéről (Nagy-Enyed, 1901) igen érdekes ismertetést adott közre dr. Jung Gyula társulatunk tiszt. tagja a «Wiener Abendpost» 1901-ik évf. okt. 21-iki számában.

De a mi dévai múzeumunk is több tárggyal gyarapodott múlt évi közgyűlésünk óta, úgy a praehistorikus, mint a római korból, mint a hogy ezekről igen tisztelt múzeumigazgatónk jelen-tésében szó lesz. Az idén Veczelen (Micia) is találtatott néhány felírtas kő. Már évek óta ismételtén adtam kifejezést azon remé-nyemnek, hogy Veczelen rendszeres ásatás meglepő nagy ered-ményekhez vezetne s úgy gondolom, legközelebb egész munka-erőnket oda kell fordítanunk, hogy az ottani rommező Sphinxét is megszólásra bírjuk, mert az olyan helyeken, mint Veczel:

Quidquid sub terra est

In apricum proferet aestas.

Éremgyűjteményünk is szaporodott egygyel-mással, de numis-matikai gyűjteményünk teljes szakszerű elrendezése még mind nem történt meg. Könyv- és levéltárunk rendeződött s rendezés alatt áll.

Hadd lássuk röviden buzgó választmányunk munkásságát is, melyet a titkári jelentés egyben-másban a részletekre kiterjedőleg fog előadni.

Réthi Lajos tisztelt választmányi tagunk a tőle megszokott buzgalommal az elnököt helyettesítette.

Báró *Jósika* Lajos társulatunk ügykezelése körül szaporí-totta régi érdemeit.

Téglás Gábor nagyérdemű múzeumigazgatónk megyénk «Mo-nographiá»-jának első kötetét immár teljesen elkészítette, a mely kötet legnagyobbbrészt kutatásainak eredményét tárgyalja. «Tanul-

¹ Az Erdélyi Múzeum id. kötete 301—303. l.

mányok Dacia délkeleti része hadi szervezetéről» cz. műve az akadémiai történettudományi értekezések során jelent meg.

Társulati *titkárunk* az év nagyrészét a Magyar Tud. Akadémia megbízásából Romában töltötte s az ottani levéltárakban; jelesen a vatikániban a XVI—XVII-ik századi olasz-magyar vonatkozásokat tanulmányozta. Gyűjtésének főrésze «Erdélyország és a Szentszék a Báthoryak uralkodása idejében 1571—1613» czímen a «Monumenta Vaticana» köteteiként fog megjelenni. Külön kötetet fognak alkotni a M. Tud. Akadémia kiadásában Carrillio Alfonz jezsuita erdélyi titkos jelentései, melyeket Báthory Zsigmond mellől, a gyulafejevári udvarból küldözgetett Romába; mintegy 130 drb. Önállóan jelennek meg «XVI—XVIII-ik századi olasz leírások Erdély- és Magyarországról» czímen azok a föld- és néprajzi tekintetben rendkívül becses jelentések, melyekben Hunyadmegye múltjáról is van szó; valamint külön kötet számára gyűjtve a Báthory András bibornok, erdélyi fejedelemre és korára vonatkozó gazdag oklevél-anyag. Bolognában a székesfőváros külön megbízásából a Buda visszavételére vonatkozó egykorú Marsigli-féle jelentéseket és térképeket másolta, míg Nápolyban főleg Izabella királyné életrajzához gyűjtött, mely nagy munkájának két füzete immár meg is jelent a «Magyar Történeti Életrajzok»-ban. És nem érdektelen a véletlen, hogy *titkárunk* írja meg legbővebben Buda 1686-iki visszavívása történetét, a ki csak az imént írta meg Buda (1541-iki) elestét is legrészletesebben és új (lengyel és olasz) kútfők alapján.

Dr. *Krenner* Miklós helyettesíté féléven át a távollevő titkárt s adta ki ezen idő alatt egy nagyobb munkájának első részét «A nemzeti királyság eszméjének kialakulása» czímen, mely egy mélyen elmélkedő s a bölcsészeti kérdésektől s azok nehézségeitől nem visszarettenő, de sőt azokat kereső főre vall.

Mailand Oszkár «Újabb adalékok az oláh népköltészetéhez» czímen terjedelmes tanulmányt adott ki a Kisfaludy-társaság 1900. Évlapjaiban; a lefolyt nyáron pedig ugyancsak a Kisfaludy-társaság megbízásából a közép Marosvidék magyar népköltészetének gyűjtésére tett tanulmányútát. «Az oláh néphit és népköltészet jellemző vonása» cz. értekezése csak az imént jelent meg; Ethnologiai párhuzamok (A magyar és román nép szóhagyományainak köréből) cz. becses értekezését pedig (mely Évkönyvünk XI.

kötetében jelent meg) a «Finnisch-Ungarische Forschungen» cz. helsingforsi folyóirat I. kötetének II. füzete is megemlíti.

Schuber Mátyás eltávozott vál. tagunk egy magyar-német iskolai szótárt dolgozott át, Bátori Ármin «Az ember- és állatvilág értelmének megnyilatkozása» cz. felolvasást tartott a dévai iparos dalegyesületben.

Dr. Amlacher Albert t. tag serényen folytatja megyénk monographiája középkori, azaz II. kötetének megírását a honfoglalástól a Hunyadiakig és gyűjti az okleveleket tervezett «Hunyadmegye oklevéltára» című alapvető új kiadványunkhoz.

Örömmel látjuk tehát az itt mondottakból, hogy választmányunk tagjai munkájukban nem fogvatkoznak s elmondhatják: *nulla dies sine linea*. Nem hamari munka a mit végeznek, hanem az élet munkája; nem szünetelő, hanem nap-nap után folyó, mert jól tudják: hogy *hamar munka hamar kész, hamar vész*.

Vajha tagjaink száma, különösen itt a megye területén évről-évre szaporodna s a mi leginkább biztosítaná társaságunk ügyét, részére új alapítványok tételének! Időről-időre kibocsátjuk felszólításainkat s taggyűjtő iverket, de a felszólítások gyakran siker és eredmény nélkül hangoznak el; némelyek meghallják, sokan meg sem hallják, a gyűjtőívek nagy része elszóródik, mint ősszel a fák levelei, ha a szelek erősen tördelik az ágakat s elfújják a leveleket a messze távolba, vagy üresen tér vissza, eredménytelenül téve meg az utat s pártfogás helyett csalódást hozva küldőinek. Zászlónk, a régi zászló, fenn lobog. «Szép egyesség emel zászlót mezőben» — mondhattuk *Kis-Viczay*-val — ámde őrsége csak nagy lassan szaporodik, noha szaporodik.

DR. GRÓF KUUN GÉZA.

Hunyadvármegye története.

(Első kötetének megjelenésekor.)

Történelmi és régészeti társulatunk Déván 1880 május 13-án abból a célból alakult, hogy felkutassa Hunyadvármegye nagy és érdemes emlékeit. A Kuun Géza gróf, Sólyom-Fekete Ferencz, Téglás Gábor s mások vezetése alatt megindult lelkes mozgalom csakhamar országos érdeklődést keltvén, a vármegye 1893 október 12-én elhatározta, hogy megíratja Hunyad történetét és jelen viszonyainak ismertetését. Társulatunk elnökségének kitüntető bizalma következtében, mint tiszteleti tagnak s a szomszéd Aradvármegye monographusának, nekem jutott az a szerencse, hogy bemutassam a végre megjelent első kötetet.

Úgy érzem, történeti pillanata az a vármegyének, midőn kétezredéves múltjáról lehullani látja a leplet. Az elveszett időt, a hogy Kossuth mondta, Isten maga sem hozhatja vissza. De nem veszett el az idő, ha eseményeinek emlékezetét — Isten segítségével — a történetíró megmenti s levonja belőlük a tanulságot.

És mennyi tanulság kínálkozik a hunyadiak részére abban a történelemben, mely vármegyék területén kétezer esztendővel ez előtt, mint egy önálló államnak, azután mint egy római tartománynak középpontját tünteti föl, majd a népvándorlás zivatarai közt rajzolja, az utolsó ezredév alatt pedig mint a magyar nemzeti állam egyik bástyáját mutatja be.

Kevés monographia-írónak lehet szebb föladata, mint Hunyadvármegye monographusának. A felületes kirándulót is mi minden érdekesség vonzhatja e területre! A Maros balpartján megnézheti az Érczhegységnek ősidőktől művelt aranybányáit s több joggal kevés más helyütt gondolhat Herodotos agathyrsosaira, mint itten. A Gaina-hegy ormán a középkor egyik ethnographiai hagyományát, a leányvásárt ösmerheti meg. A helyenként tündéries szép-

ségű völgyekből a Maros széles völgyébe érve, nagy természeti szépségek mellett nagy történeti érdekességek fogadják. Zámon, Maros-Németiben pompás parkok árnyas fái alatt római szobrok, Veczelen Mícia római város emlékei; Maros-Illyén Erdély legnagyobb fejedelmének, Bethlen Gábornak szülőháza, Déván az ő udvarháza s az utolsó nemzeti királynak, Szapolyai Jánosnak temploma, Középső-Európa egyik legnevezetesebb Mithrász-múzeuma, a szép parkká alakított várhegyen egy érdekes multú várrom s róla fölséges kilátás; Piskin s Alkenyéren két világtörténelmi fontosságú csata emlékoszlópa; Tordoson olyan őstelep, melynek kincsei egyes tudósokat Babylonia és Trója hatására emlékeztettek; Gyógyon, Kalánban a régi fürdő, utóbbi helyütt a rómaiaknak kanál alakjára sziklába vésett fürdő-medenczéje; Vajda-Hunyadon Magyarország legszebb lovagvára, mely a renaissanceot még az újkor félreértései közt is szépnek, hazánkban is diadalmasnak mutatja; Hátszeg-Váralja várromjai alatt a kiránduló kiszállva, könnyűszerrel megláthatja Demsusnak római feliratos és doborúműves kövekből sajátóságosan épült templomát; azután Várhelyet, hol a régi Dacia fővárosának, Sarmisegethuzának, különösen egy amphitheatrumnak omladékai felett merenghet. Onnan keresi föl a Vaskapu-hágóját, melynek hadtörténeti emlékei egy Decebalus, Julianus, Traianus, Szent László, Hunyadi, Bem nevével forrtak össze.

2506 méter magasságig emelkedhetik az útas a malomvízi várromok felől a Retyezátra, hol igazi alpesi tájkép, Magyarország egyik legszebb panorámája fogadja. De a vasút is felviszi ennek legkeletibb oldalára, hol Krivádiánál így egészen közel láthatja a rómaiaknak egyik hegyi őrtornyát. Vonata később éppen a regényes szépségű, regényes multú Csetátye-Boli-barlang hatalmas szádája előtt elrobogva ér a petrozsényi és lupényi kőszén-telepekhez; s az utazó kirándulhat a Szurduk-szorosba, melyen át a Zsil a Paring tövében gyönyörű völgyben zúgva-zajongva hagyja el Magyarországot. S ha jobban érdeklik az ipar alkotásai: a petrozsényi bányák, a vajda-hunyadi és kudsiri vasgyárak, a piskii mozdony- és kocsigyártó-műhely s az Érczhegység aranybányái ebben a tekintetben is nagy tanulságokkal kínálkoznak számára; ha pedig paedagogus, eléggé meglepheti, hogy ily kis területen négy középiskola is van: Déván, Szászvároson, Petrozsényban,

Brádon. Valóban, ezer látnivalóval kecsegteti őt Magyarországnak ez a vármegyéje.

Sohasem felejttem el azt a benyomást, a melyet Hunyadvármegyében 97 aradi tanárral és tanulóval 1881 június 5-én tett első látogatásom gyakorolt reám; de ezen útunkról tanítványaim számára készített füzetem mutatja, mily ösmeretlen föld volt mindnyájunk előtt ez a gyönyörű terület. Bielz Albert ugyanazon évben írta le először Hunyadot Erdélyről szóló kalauzában s ezt csak 10 esztendő múlva követte az Emke kalauzában a Téglás Gáboré. Útazók azóta többször jönnek ide s néhai Rudolf trónörökösnek, a vidék kitűnő ismerőjének, a monarchiáról éppen a múlt évben befejezett nagy nép- és földrajzi vállalata egész Európa figyelmét fölhívta erre a kis tájakra. De megérjük-e, hogy Európa turistái nemcsak szállingózni, hanem özönlöni is fognak a Maros, Sztrigy és Zsil közébe, hol természet és történelem izgatja képzeletöket? A természet mindnyájok előtt nyitva áll; a történelem lapjait azonban forgatniok kell, hogy a mit leromboltak a századok, fölépítse az ő képzeletök; talán szebbre is a réginél. Mennének-e Hellászba, ha az Olymposz, a Tempe-völgye, a Parnaszszosz letarolt vidékein lelkesedő szemök nem varázsolná eléjük azt a szépséget, mely azokra a tájakra valaha isteneket, földiekkel játszó égi tüneményeket édesgetett, a hol most is minden egy-egy isten nyomát mutatja?!

De van-e ösmertebb történelem a Hellaszénál? Iskolába járó fiaink melyikről beszélnek csillogóbb szemekkel: Theseüsről-e, a ki Athént, vagy Árpádról, a ki Magyarországot alapította? Leonidasról-e, ki Spártáért, vagy Zrínyiről, a ki Magyarorszáért halt? A mythológiát szeretik-e jobban, vagy a hittant?

Mig a történelmi tudat át nem megy Hunyadvármegye minden lakosának, minden látogatójának vérébe, a legnagyobb magaslatról is csak azt látja, a mit a tréfálkozni szerető nagy jogtudós, Wenzel Gusztáv szerint látnia kell: jogi tárgyakat és személyeket. Talán észreveszi a természet szépségeit is. De látja-e az erdők tisztásain a szép agathyrzosz asszonyokat, a kik tetovált testöket arany-ékszerekkel borítják s egyik férjök karjaiból a másiknak karjaiba repülnek? Látja-e a dévaj ünnepeket, a miket más ég alatt csak az eleüzyszi misztériumokban, vagy a Bacchanaliakban sejtethetne újra? Látja-e, hogy ezek a könnyelmű emberek leborúl-

nak az emberi nemnek egyetlenegy közös, igazságos Istene előtt ugyanakkor, harmadfélezer esztendővel ezelőtt, mikor Hellásznak minden fájában egy-egy driász élt, a tetőkön oreádok laktak, a patak vizét najádok öntözgették, a babér segítségért könyörgött s halandókat Ámor kötözött édes frigybe hősökkel és istenekkel? Vagy — valahol a Retyezát ormai közt — inkább a szenthegyet keresik, hol az agathyrzoszokat föl váltó dákok főistene, Zalmóxisz lakott; mert érthetőbbnek véli, hogy a természet ennyi szépsége közt a nép a természet istenét tartsa legnagyobbnak?

A hont azonban nagygyá — a költő szerint — nem a természet lelketlen ajándéka, hanem fiainak szent akarata teheti. Svájcznak, hogy a turisták Mekkája lehessen, Saussure mellett, ki az Alpok glecsereinek tündérvilágát föltárta, szüksége volt Müller Jánosra, ki a monda, hagyomány és történelem tündérvilágát is föltárja. Ez a két ember nyitotta meg Svájczot Európa előtt, mely megszokta, hogy ottan tele tudóval szíjja magába a szabad levegőt. Saussure és Müller szent lelkesedése tölti el Hunyadvármegye mostan megindult íróinak kebelét is. Ha Európa tudós világának és turistáinak figyelme valaha Hunyad felé fordul, ne feledjék el itthon, hogy ezt a figyelmet első sorban a monographusok költ-hetisről. Már is nekik köszönhetik, hogy Déva tudományos törekvéseit nemcsak az ország, hanem a külföld egy része is észrevette és méltatja. Itthon néha kicsinyeknek látszanak egyes érdemek, míg távolabb menve érthetőbbek, nagyobbak gyanánt tűnnek föl, mint a skioptikonnal a falra vetített legkisebb képek is.

A társadalom sohase kicsinyelje azokat az érdemeket, a miket írói és tudósai a honismertetés körül önzetlenül szereznek; meg kell gondolnia, hogy ezek a tudósok több pénzt szerezhetnének könyvvezetéssel, mint könyvírással; hogy tehát valami egyéb viszi tollukat, mint néhány ív honoráriumának megszerzése.

A monographia jelen kötete íróinak tollát az az óhajlás vezette, hogy rendszeresen, tudományosan s mégis közérthető módon ösmertessék Hunyad áldott földjét, dicsőséges múltú népét. A magyarok honfoglalásáig terjedő, tehát a vármegyei tervezetet megelőző időt 256 díszesen nyomtatott oldalon, 267 kép kíséretében mutatták be.

A munkát az a kiváló férfiú, Kun Géza gróf kezdi meg, a ki mint társulatunk elnöke, a M. T. Akadémia alelnöke, sok hazai

és külföldi társaság nagyérdemű tagja, a leydeni és kolozsvári egyetem tiszteletbeli doctora, az erdélyi részek tudósainak különben is olyan doyenja, a milyen a lezajlott században Teleki József, Kemény József, Mikó Imre grófok egymást fölváltva. Tisztán képviseli a régi erdélyi arisztokráciának azt a hagyományát, mely a nemzeti műveltség, irodalom és tudomány ápolását és előmozdítását a nemességgel járó kötelezettségnek tekintette. A tudósnál csak a törzsökös nemes óhajthatta jobban, hogy megírva lássa vármegyéje történetét, melynek utolsó lapjain az ő hazafias és irodalmi érdemei még akkor is föl lesznek jegyezve, ha szerénységében tiltakoznék is ellene. Mert illő dolog, hogy az a könyv, melyet ő a barbár-korszak első ismert tudósának, a dák Dekai-neosznak nevével vezet be, Hunyad élő legnagyobb tudósának nevével záródjék, annak örök tanúságául, hogy az őket elválasztó két ezredéven belül Hunyad politikai és társadalmi életének hullámain a legsötétebb időkben is a tudomány világító tornyai adtak irányt. Hivatottabb tudós most sem szólhatott az erdélyi részek s különösen Hunyadvármegye ősi és népvándorlás korabeli lakóiról.

Hunyadvármegye őstelepeinek vázlatos áttekintésében rövid tanulmánynyal szerepel néhai *Torma Zsófia*. A tordosi őstelep, a melyről szól, világhírt szerzett a vármegye archaeologiai leleteinek s fölásatójuknak, ősmertetőjüknek. Egész Európa tudományos világa üdvözölte a kolozsvári egyetemnek azt az elhatározását, hogy tiszteletbeli doctorainak sorába emelte Torma Zsófiát, az első és egyetlen magyar nőt, kit ilyen kitüntetés ért s talán a legméltozbat Erdély tudós nőinek aránylag hosszú sorozatában. Föltevései, következtetései, melyek a világ legrégibb, sumir műveltsége és a tordosi tárgyakat megalkotó nép kulturája közt a turániság fontosságára vonatkoznak, egész terjedelmökben csak akkor lehetnek szigorú bírálat tárgyai, ha a tordosi cserepeket az erdélyi múzeumban a kutatók akadálytalanul tanulmányozhatják, mi még ez évben megtörténhetik. Torma Zsófia a megszokott, a régi, kényelmes felfogással szemben bizonyos forradalmi irányt képviselt, a mi — a forradalom természetéhez híven — nem maradhatott bizonyos túlzások nélkül; módosulnia kell tehát, mint akár az első aegyptologusok, assyriologusok irányának; de kétségtelen, hogy a tudomány még annyi kifogás után sem csupán a szorgalmas ásatót, hanem egyúttal a hivatott régészt tiszteli Torma Zsófia

személyében s nevét örökre összeköti Hunyadvármegye archaeológiájával, melyre az ősemberek haladásának kutatói világszerte tanúsággal hivatkozhatnak; sőt hivatkoznak is már.

A könyv többi részét, az egésznek négyötödét, *Téglás Gábor* akadémiai tag, múzeumunk igazgatója írta. Róla már 1887-ben megjegyezte Henszlmann Imre, hogy nevezetesen járult Dacia ismertetéséhez és hogy ő volt az első, ki a tartománynak római bányászatával tüzetesebben foglalkozván, megvizsgált több elhagyott régi bányát s nem kevés barlangot, melyekben számos érdekes praehistoricus tárgyat ásott fel. Déván, a melynek reáliskolájánál harmincz esztendő óta szakadatlanul működik, jól ismerhetik azt a törhetetlen buzgóságot, melyet különösen Hunyadmegye őstörténetének s daciai s római emlékeinek kutatásában tanusít. Erről, a Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat tagjainak, valamint a lelkesítő vezetése alatt álló dévai állami tanári testületének ide vonatkozó munkásságáról a kötet elején ő maga számol be. S tudományos búvárlatainak eredményét ismerve, különösen pedig Hunyadmegye őstelepeinek itten adott vázlatos áttekintését olvasva, igazságot adunk neki, hogy Hunyadnál alig van őskori leletekben gazdagabb területe hazánknak s ha volna is, alig rendelkezik azzal a világtörténelmi jelentőséggel. Az, a mit ebben a kötetben ő a mai Hunyadmegyének a dákok és rómaiak idejében való szerepléséről, az ott levő római telepekről, a mellékállomásokról és mezei lakásokról, a római arany- és vashányásatról s végre a római uralkodás hunyadmegyei emlékeiről írt, nemcsak a hazai, hanem az egyetemes történelem minden művelőjének figyelmét is a legteljesebb mértékben megérdemli. Az ő nagybecsű tanulmánya egygyel több bizonyosság arra, hogy vannak a világtörténelemnek részletei, melyeket magyar földön magyar tudósoknak kell intézniök. Meg vagyok győződve, hogy ha Hunyadvármegye történetének a dák és római korra vonatkozó adalékai valami világnyelven is megjelenhetnének, a mi nem venné különösebben igénybe a vármegye áldozó-készségét, a világhistórikusok meglepetéssel fordulnának a már is jól átkutatott terület felé; mert a szaktudósok is elég újat találhatnak ebben a könyvben, mely, igen tisztelt elnökünk erősen hangsúlyozott nyilatkozata szerint, különben sem az ő számukra, hanem a művelt közönség számára készült.

A művelt közönség pedig ne ismertetést, ne kritikát várjon

erről a munkáról, hanem *olvassa, tanulmányozza* szülőföldjéhez vonzó szeretetének egész tüzével. Ne azon örvendjen, valami nagyképű bíráló hogyan kap ki egy-két hibás adatot egy nagy könyvből, hanem örüljön annak a sok száz meg ezer mostan földerített részletnek, a mely öntudattá teszi, mi idáig talán csak rajongás volt, a szülőföld iránt való szeretet. Ne a monographiáért hozott vagy hozandó áldozatokat hánytorgassa, hanem legyen hálás azért a kincsert, a melyet e vállalat munkatársai soha sem sejtett mértékben tárnak föl előtte. Az írónak jutalma úgy sem az a díj, a mit ívenként kap, hanem — s ezzel valahára tisztába kellene jönnie mindenkinek — az a tudományos czél, mely felé törekedett.

A vármegye pedig, a mostan megírt monographia példányait *ne dugja el valami sötét szobába*, mint a szomszédos Aradvármegyében történt s ne az utolsó kötet kiadásakor akarja forgalomba hozni, mikor az első — bizonyos tekintetben — már talán elavult; hanem *teljes szabadelvűséggel*, a tudományok iránt való *igaz lelkesedéssel*, s *áldozatokkal nem törődve*, már mostan adja át a *legteljesebb nyilvánosságnak, ossza ki a községek közt*, melyek, mint a vármegye egyetemének tagjai, amúgy is járultak a kiadás költségeihez, sőt dicsőségéhez és *találjon kellő viszonzást, nyereséget abban*, hogy a *legigénytelenebb* faluban is akadnak, kik történetét, a haza iránt tett szolgálatait ismerik és ismertetik.

Mély tisztelettel üdvözlöm társulatunk élő jeleseit, Kuun Géza grófot és Téglás Gábort s meghatottsággal hajlom meg Torma Zsófia emléke előtt; mert ebben a kötetben ők hárman egy elfelejtett világot varázsoltak lelki szemeink elé. Mély tisztelettel üdvözlöm Hunyadvármegye lelkes közönségét, mely hazafias elhatározásával anyagi eszközöket bocsátott az írók rendelkezésére, hogy kutatásuk eredményei a nyilvánosság elé jussanak; s mély tisztelettel üdvözlöm társulatunkat, mely az írók és közönség együttes működését oly szerencsés kézzel vezette. Még csak ezután következik a vállalatnak az a nagy része, mely a honfoglalást követő időkkel foglalkozván, a hazafiság éltető melegét a tudományba is beviszi. De már is érezzük hevét, a mint ezt a kötetet olvassuk. A vármegye, mely nagy történelmi hagyományok letéteményese, meghálálhatatlan dolgot művelt, midőn ebben az anyagiak után oly idegesen kapkodó korban ismét az eszményiekre térítette

a figyelmet s az elősdiékkal szemben azokra mutat, kik éltek, haltak a hazáért. Olyan írókkal, mint monographiájának munkatársai s olyan közönséggel, mely teljes két évtizeden keresztül lankadatlan érdeklődéssel kísérte társulatunk adatgyűjtéseit s tudományos törekvéseit, a *régi* Hunyadvármegye nemcsak a tudomány világosságában fog ragyogni, hanem a közigazgatás reformjának izzó kohójából is phoenixként fog új életre kelni. Azzal, hogy a most megindult irodalmi vállalatban múltjának könyvét lezárva, lelkiösmeretével számot vetni készül, biztosítja jövődjét, mely legerősebben mindenkor a múltnak alapján épült föl.

DR. MÁRKI SÁNDOR.

Hunyadi Mátyás király a monarchikus eszmében.

— Első közlemény. —

A történelem tanulmányában eszmékkal bibelődünk. Azt tartjuk, hogy egy filozófiai meggyőződés alapján mélyebben kell néznünk az események mögé s kutatni azt az erőt, mely a véges és állhatatlan embert a történeti munkában sugalmazza. A szellemes anyagot, melyet embernek neveztek el azok, a kik maguk sincsenek tisztában a szellem mivoltával, nem becsüljük annyira, hogy munkáját csak önmagáért bolygassuk és bonczolgassuk. Az ember élete csak akkor érdemes a tanulmányra, ha hihetetlen magasságban állott felettünk s nagyszerű törvényekhez vezérel bennünket. Egy tökéletes költői alkotást, egy pénzügyi remeket, mely pontosan beüt vagy egy szónoklatot, mely irányt jelöl, nem egyedül az alkotó dicsőségének tartunk. Mihelyt szerzője feltűnően szemünk elé lép, az igazi élvezet lassankint kesernyéssé válik, mint a méz, ha sóval keverik. Elfog az emberi hústól való hideg; az emberi vétkek és erények közönséges mivolta akkora tüzes kritikai szenvedélyt kelt, hogy az élvezet forrásai elgyengülnek. De megittasúl a lelkünk a gyönyörtől, mihelyt egy törvény, egy röpirat, egy dal egy szónoklat megett messzebbre nézve, ott látjuk a kort, az időt, a kiterjedést, a tért, a tömegek közös hitét, egy szóval az erőt, melyet egyedül tudunk becsülni s mert a becsülés majdnem megértés, hát érteni is.

Az erőt keressük azon tünetmények és esetek mögött, melyek kúszák, bonyolultak, rejtélyesek és mégis annyira rendszeresek, hogy logikussá teszik a történelmet. Ez az erő — bár ismeretlen, tulajdonképen mégis ismerős! Tudjuk, hogy átfut az emberek idegrendszerén s miatta dolgozik a favágó épen úgy, min a kínél a fejburok a legtökéletesebb, leggyönyörűbb agyvelőt takarja. Az egyik izmosnak tetsző embert küzdelemre kényszeríti, a másikat, a ki nyálkásan tapad a többihez sóhajtozásra, az egyiket lemon-

dásra, a másikat csalásra s mikor a nagy tömegekkel jelszavakat hajszoltat, kemény, higgadt, nehézkes és gyáva emberekkel bíraltatja és mérsékelteti a forradalmakat. Mindegyiket a maga sajátos irányában kergeti munkára. Az emberi élet minden kicsi megnyilatkozása egy darabka történelem, melyekből az erő hatalmas synthezist végez, s ha elmélkedik, bizonyára nem talált még ellenmondást az összhangban, mint az ember sokszor, aki elmélkedik. A mindenség harmoniája, mely az egyetemes erő termelése, magában foglalja az állat, a növény, a földi tűz és nehézkedés minden munkáját épen úgy, mint az ember küzködéseit, a ki a maga ösztöneivel, az erő végkészülékeivel azt hajtja végre, a mit tennie kell, mikor legjobban hiszi, hogy csak azt cselekszi, a mit épen akar.

Az erőt, mikor az emberrel dolgozik, illetve dolgoztat, felaprózva, külön nevezve eszmének hívjuk. Mikor főképen ezzel foglalkozunk s nem egyedül az emberrel s nem kizárólag az esztekkel, akkor az erőt szemléljük, bámuljuk, érteni próbáljuk és egy kevésbé meg is értjük. Éppen ezért szükségesnek találjuk, hogy necsak az emberekkel foglalkozzunk, a kik mindennapos, gépies munkát végeztek szokásból és kényszerűségből vagy keserű verítéssel, sós könnyel és meleg vércseppel a dicsőséget fizették meg, hanem keressük meg az események útvesztőjében az erő nyomait, az eszméket, melyek az embert izgatták és ingerelték az ember belső világának változataival együtt, ki hatalmas, nagy és makacs volt, mert cselekedetei fegyverzetében az idő felséges arányaival szembeszállott.

Az eszmék kibontása vagy kibogozása az események csomójából és az embernek hústól, csontoktól, csalástól eltakart lelkéből bizonyára absztrakció. Talán jogosan vádolható, hogy szellemeket léptet eleven emberek helyébe. De azért mégis szükségesnek tesszük előttünk. Az eszmék kutatása nemcsak a bájoló, önérzetes élvezetért történik. Igaz, fáj nekünk, hogy nem élünk abban a korban, mikor az emberek még olyan hősök és szörnyetegek voltak, hogy istenekké lehettek, holott ma olyan okosak és szenvedélyesek, hogy csak emberek maradnak. Az emberek mellett főképpen eszméket hajszolva többet is csinálunk, mint azok, kik az emberi szív és tett jellemzésénél megállanak. Jobban megértjük így Aba Sámuel, Mátyást, Martinuzzit, mintha ezer oklevéllel örege-dünk. Összefoglalunk, mikor a tudomány szétszed és bomlaszt,

mint a sír, mely száz gyönyörű dalt termett por helyett csak egy koponyát enged keresnünk. Csak így láthatjuk biztosan, hogy a kedves, sokszor naiv, sokszor pathetikus, de mindig drámai magyar történeti cselekvés mint tagolódik két részre, az erő mint ölti fel a magyar történeti munkában két fő eszmének képét.

Ha a magyar történelmet oly általánosító pillantással fogjuk fel, a minővel az embert erőtől sugalmazott, függő és ösztönökből állónak rajzoló filozófia ajándékoz meg, azt fogjuk látni, hogy az valóban két részre oszlik. Az egyik azt mutatja, hogy keletről ideszakadt egy nép, mely idejének és tehetségeinek egy részét ezen a síkos földön államalapításra és fentartásra fordította, hogy az európai műveltség megvédésére fegyverzet legyen, melyen ezer erőszak vágott, zúzott és szúrt betűi merengenek. A másik arról bizonykodik, hogy ugyanazon tényezők második felét arra használta és használja, főképen attól a pillanattól kezdve, mikor 1526-ban a magyar állam majdnem összeroskadt, hogy az európai fajok halálos küzdelmének kiegyenlítésére a Duna környéke körül monarchiát alapítson, melyben germán-román és szláv összeforrasztva idővel magyar legyen. Vagyis tárgyilagos modorban, egyszerűen szólva, a magyarság történetében két főeszme vezet: a nemzet-állam megteremtésének eszméje és a monarchikus eszme.

Egy helyen kényelmes bőbeszédűséggel, mely könyvvé duzasztott egy értekezést, kifejtettem, hogy az eszme olyan, mint az ember, állat, növény, menydörgés, dráma, népdal, filozófiai rendszer: születik, kialakul és elenyészik. Néha egy kicsiny cseményben rejlik, máskor egy hatalmas mozzanatban, mely valamely más eszme uralkodási idejében támadt. Az egyidejű eszmék küzdelembe bonyolódnak, az új győzelmesenn kiforr, majd még frisebb alakulások között lassan elenyészik. Az eszmék egymásba kapcsolódnak, de olyan keresztül-kasúl, mint a szövetben a hosszan és keresztben nyúló szálak. A mi történelmünk uralkodó eszméit is természetesen ugyanazon törvényszerűségek kormányozzák. Az eszmék egymás nyomába lépnek s fejlődésük különböző idejében kapcsolatba jutnak. Az egyik tetőzik, a másik megszületik s az utóbbi kialakulása az előző elmúlását jelenti. A magyar történelemben a nemzet-állam eszméjét a monarchikussal egy mellékeszme hidalja át, melyet a nemzeti királyságról neveztünk el. Az utóbbi kezdete a nemzet-állam uralmának idejében van s mikor az előbbi

már kialakult, csakhamar tetőzésre jutott Mátyásban. A tetőzéshez közel Zsigmond és Albert király idejében az új monarchikus eszme pattan ki, mely Mátyást nyilatkozási eszközül használva, lassan elsenyveszti azt az erőt, mely a nemzeti királyságban felgyűlt s mikor Castaldo lemészárolja a legpolitikusabb magyart, akkor a Habsburgok által végső diadalra is jut.

Világosabban írva, a dolog lényege a következő. A magyarság megoldja azt az egyik problémát, mely hivatásául jutott. Megalapítja a független, rendi államot s a nemzeti képességeket diadalra emeli Mátyás nemzeti királyságában. A nemzeti királyság eszméjének kicsúcsosodása közben megszületik s Mátyásban gyermekkorát éli a monarchia törekvése. Az által, hogy Mátyás egyéniségében találkozik a nemzeti királysággal, bizonyossá válik nagy és végső diadala a nemzeti királyság eszméje felett. Ily módon azután megkezdia magyarság amásodik nagy probléma nyélbe ütését.

Ezt a problémát akarjuk röviden megvizsgálni és pedig Mátyás királyban. Ezzel megmondottuk, hogy gyermekkoráról szólnunk, mely nehéz, gondterhes időket jelent, a gyermekbetegségek leküzdését, a fogzás kínjait az öntudat fakadásának örömeivel, sok naiv mosolygással és elfelejtett könnyezéssel együtt.

Mikor a történelmi végzet a magyarságba oltotta a politikai erőt és ide vezérelte e földre, kiszabta számára a két súlyos és izgató feladatot. A politikai erő a magyar népet közjogi egészségtől duzzadó államalkotásra, az államföldje pedig, ez a geografiailag annyira élesen kiszabott terület a dunai birodalom előmozdítására ösztönözte. Az előbbi nem engedte, hogy a fajok és nyelvek e torlódási helyén nemzeti jellegét elveszítse és az indó-európai nemzetiségek valamelyike döntő szerephez juthasson. Az utóbbinak az lett a hivatása, hogy a magyart a létért való küzdelemben megmentse az elszigeteléstől, hogy beékelje önállóan a szláv és nyugati népelemek közé és így surlódási felületet nyújtson mind a két elemnek. Sokszor kellene ismételnünk, hogy a földrajzi viszonyok szabták meg a magyarságnak a monarchia után való futás szükségét. Az embert néha semmiségek vezetik nagy elhatározásra vagy felfedezésre. A népek munkáját néha szeszélyes, máskor hatalmas tényezők irányítják. Természetesen az erő inkognitóját értjük mindakettő alatt. A föld mindenha ilyen hatalmas tényező. A monarchikus eszme alatt voltaképen a magyar állam földje a látható indító ok. A

magyarság a földrajzi viszonyok hatása alatt a természetes határokig terjeszkedve iparkodott. Mindenütt elérte célját, csak délfelé és nyugatfelé nem sikerült törekvése. Hogy erre megtalálja, a mire szüksége volt, a magyar politikának át kellett lépnie az ország határát, monarchiát kellett keresnie. Harczi ereje erre elégtelen volt. A déli nyitott részen ellenségek torka meredt rája s e miatt nyugaton lehetőleg békésen, ha nem is épen szerényen kellett kopogtatnia. Hogy határt nyerjen erre felé, egyesülnie kellett a szomszédos államokkal dél ördögeinek visszaszorítására, a kiket a legszebb vallások egyike ölelgetett. Alkalom mindig volt elég. A végzet úgy pusztította a magyar dinasztiákat, mint a parancsolat. Minden uralkodó-család új uralmat teremtett. Az új dinasztiák új országok erejét hozták magukkal s megmelegítették egy jövődő monarchia ágját.

A magyarság nemzetiségének alakulása a leghűbb tükör, melyben ezen fejlődését megfigyelhetjük. Simán magába foglalni vagy csendesesen beolvasztani iparkodott azon idegen fajokat, melyek a természetes határok felé útját állották. Ez a magyar történelmi életnek egyik jellemző sajátsága. Nemcsak faji jellegét, hanem nyelvét is gyarapította, változtatta azon módon, a hogyan új néptömegeket fogadott a nemzeti testületbe. Az igazi magyar egyéniség és jelleg, mely a dunai völgy monarchiájának magyar jövőjéhez szükséges még ma sem alakult ki egészen. Forr, változik, alakul ma is folytonosan s a fel nem szítt nemzetiségek nagy száma mutatja, hogy ez a művelet a mai jelleg nagyobb változásával fog járni.

Mikor a nagy nyelvi és faji befogadások megkezdődtek, már akkor készítette a magyar az utat a monarchiához. Mert szükséggé lett, hogy a Duna magyar könyöke körül birodalom alakuljon, mely új erővel gyarapítva a magyar ellenálló képességet, feltartsa és a maga nemzetiségének romlása árán lassanként elsenyveszse az izlám félelmetes erejét. A nyugat szelleme megkezdette hatalmas vajudását, hogy megszüljön a vallási reformációt. Így monarchia kellett keleti óréül, mely a maga szívós életeréjével a sülyedés, a küzdelmek, a vallási gyötrelmek közepette is megálljon s feltartsa az ázsiai özönlést. Erre Magyarország egyedül képtelen volt. Egyesülnie kellett azzal a Nyugattal, a mit még keletnek lehet mondani s trónjára emelni azt az uralkodóházat, mely a maga bámulatos

szerencsájével és nagy szerencsétlenségeivel a végzet választotta volt. A Habsburgok trónra ültetése volt a magyar cselekvés rendeltetése, melyet a végzet azzal is kimutatott, hogy a magyar fegyverekkel vitte be őket a történelem közepébe. Ennek az eszmének megnyilatkozása a Mátyás király félbe maradt monarchiája; azért maradt félbe, mert csak gyermekkorát élte s átkellett esnie azon a fejlődésen, mely alól a természetben nincs kivétel. Húsz éves gyermekek nem születnek, hanem húsz évessé fejlődhetnek az, a ki csecsemőnek született.

A történelem már előbb is mutatott példákat a magyar korona országai köré csoportosított államösszetételekre. Ezekben a jelenségekben azonban nem a birodalmi eszme rejtőzött. Az Árpád-ház kihalta után egymásután idegen Árpádok léptek trónra, a mi az államfentartás folyamánya és a közjogi harmonia-érzék következése volt. Az ő hódító fegyverük nem államokat csatolt a magyar koronához, hanem csak családi birtokokat, foglaltságokat szerzett dinasztiájuk részére. Családi politikájuk kielégedésével járó bágyadság volt ez: határozott organizációra már nem volt erejük. Zsigmond és Albert emelkedése idegen földön nem jelentette egy monarchia alapítását. Emelte a magyar királyság fényét. Az eszme csírái számára azonban mégis már ezek is termékenyítették a talajt. E fejedelmek uralmának a magyar királyság volt a magja s az a hatalom, a mit a magyar oligarchák felettük gyakoroltak, világosan azt mutatta, hogy a magyar állam a szomszédos országoknak középpontja akar lenni. Ulászlóban a nemzet csak formailag választott ugyan királyt, tulajdonképen királyi hadvezért szerződtetett Hunyadi, a nemesi vezér mellé, de mert lengyel királyságának a török ellen felhasználható ereje volt az ő ajánló-levele, e szárnypróbálgatásban a monarchikus gondolkozás erősödését kell látnunk. V. László megválasztása, a confoederatiók, melyek azt megelőzték, az országok, melyek koronája körül csoportosultak, a monarchikus eszme méltó bevezetéséül szolgáltak. Majdnem monarchia volt országainak találkozása. Mind a mellett a felsorolt királyválasztások szülte ország-összefüggésekben még nem kereshetünk monarchiákat. Közös elvek, közös intézmények és közös törekvések nem fűzték eléggé össze őket. A birodalmi eszme első megszólalását jogosan nem lehet előbb keresnünk Mátyás király uralkodásánál. Ő benne munkálkodott először. Ő fogta fel először annak szükségét, hogy a

szent korona országait egy államösszetétel középpontjává kell tenni. Az alakulásokban és a felszínre kerülő emberekben rejtőzött ennek a fejlődésnek csirája és természete. Mindenekelőtt egy nagyon feltűnő változást találunk, ha Mátyás uralkodását analizáljuk. Ez a sajátos dolog az, hogy a legnemzetibb eszme zenithje korában leginkább kezdett eltérni a nemzet a nemzetiség forrásaitól. Soha annyi idegen gondolatot és érzést nem oltottak a nemzeti gondolkozásba, mint a nemzeti királyság idejében és soha kevesebb szerencsével nem olvadtak az idegen eszmék a nemzeti lélekbe, mint Mátyás idejében. A magyar történelem paradoxonjai mellett ez valóban nem kivétel. Nemcsak a magyar jog gyengült a feltámasztott római jognak magyarországi betörési kísérletével, hanem a közműveltség több ága is beteges túlzással táplálkozott a humanizmusból és renaissanceból. Sok alattomoság, olasz cselszövény burjánzott fel, mikor a diplomácia is lendületnek indult az összeesküvések társaságában, pápai nunciusokkal és kolduló barátokkal. Érthető dolog, hogy Mátyás király idegen szabású világában hervadozni kezdett a nemzeti királyság eszméje, melyet a közjogi nemzet nem öntözött nemzeti érzésekkel. Így aztán az is természetes nekünk, hogy mért Mátyásban és mért éppen ő benne lüktetett először erősen a birodalomra és birodalomba való törekvés. Nagyravágyásától hajtva, küzdelembe került a husszitizmussal és a cseh közjogi erőfeszítésekkel s e kemény tusakodásért mellőzte az izlámmal való leszámolást. A regnum Marianum királya engedelmesen hallgatott a humanizmus és renaissance földjéről jövő szózatra, pedig soha nem volt engedelmes. A vallási orthodoxiának, mely a türelmes magyarság lelkületétől mindig távol állott, eszköze lett, holott nem volt orthodox s kicsufolása mindezenek, a mi eszköz. Vallási érzelmei felett is csakhamar túlsúlyra emelkedett a dicsőség vágya. Ez a cseh és német trónra rögzítte tekintetét, melyben az ész és erőszak sugárzott. Majd földéhsége forrt ki, mely Ausztria elfoglalására hajtotta, a mikor többet tett, mint foglalt, mert monarchiát akart alapítani. Mikor kísérletet tett, hogy Ausztria kormánya magyarra legyen, olyan előre pillantott, mint mi jámbor egynehányan, kik Magyarország alakulásának egy kissé nyugati irányt kérünk a jövőtől. Hogy mennyire a monarchikus eszme hajtotta Mátyást, czáfolhatatlanul bizonyítja a sorsrendelése. Az izlámmal szembe állva is hódító politikával foglal-

kozott. Csakhamar megoldatlanul hagyta a cseh kérdést s a nyugati tartományok felé figyelt. Nyugati hódításában s a közigazgatás, illetve a kormányzás rendezésében megmutatta, hogy a magyar erőt az északnyugati küzdés helyett az örökös tartományok felé akarja terelni. Utódai elfelejtették ugyan ezt az elvet, mikor megint a cseh unióval hozakodtak elő, de az elv olyan volt, hogy a mohácsi vész utáni politikusok ismét kénytelenek voltak azt igénybe venni.

Talán a birodalmi eszme kezdetének ez a jellemző sajátossága elárul valamit a jövő alakulásból. Az eszmék kezdete a későbbi alakulás tükré, mint a kis gyermek arcza a férfiué. Lehet, hogy most, mikor napjainkban a monarchia nemzetiségi küzdelmekben vívódik, meg fog történni az, a mit Mátyás kezdeményezett, a monarchia érdeke szükségessé fogja tenni az északi szláv elemű tartományok lefejtését a nagy németek számára s e helyett a Balkán felé gyengíteni a szláv elemet, a mi a magyar nemzetiség erősödését kívánja. Mátyásban bizonyára racionalisabban domborodott ki tehát egy birodalom képe. Mindezeknek végső összegezése azt mutatja, hogy a birodalmi eszme első igazi képviselője Mátyás király. Vele megkezdí a birodalmi eszme gyermekkorát a történelmi cselekvésben, mely a nemzeti királyság férfiasságával birokra gyürkőzik. Félbe marad. Egy részt azért, mert a nemzeti királyság eszméjének meg kell előbb halni, mely Mátyásban diadalt ült, meg kell halni a Szapolyai család, s Martinuzzi bukásával és a török segítségével véglegesen. Más részt azért, mert a birodalmi eszmének is meg kell elégedni a bölcsőben való rugdalodzással, mielőtt talpra kellhetne és vezethetne. Nem alakulhatott át rögtönösen hatalmas eszmévé. Egyelőre megsértette a Habsburg-érdekeket, másfelől magára haragította a szláv törekvéseket. Tovább kellett fornia, néhány küzdelmet elveszíténie a nemzeti királyság eszméjével, egy időre viasztasorítani a magyar egyéniséget, mely nemzeti tartalomban még nem erősödött annyira a Mátyás és későbbi korok közjogi, nemzetgazdasági politikai és territorialis veszteségei után, hogy a monarchia vezetését átvegye, megküzdenie a mohamedanizmussal és reformációval, hogy az új országösszetételben a magyar nemzeti nagy erő szabadon és bizalommal helyet foglaljon. De biztosítania kellett a szláv észak és északnyugat erejét is, hogy azt vagy magába olvaszsza vagy érdekeinek megfelelően szeparalizálja a Habsburg politika idejét kitöltve. A Mátyás után hevesen következő idők

meghozták számára a természetes fejlődés további feltételeit a Jagiello és Habsburg-uralkodóházak trónraléptetésével, a sanctio pragmatikával és az 1867. évi XXII. törvényczikkkel.

Minden népnek és minden népvezetőnek lelki képességeiben, faji jellegében és egyéniségében meg kell lenni azon feltételeknek, melyek bizonyos eszme irányában történeti munkáját lehetővé teszik. Az a nép, melynek lelke szolgaságra hajlik, nem fog forradalmakat csinálni és szabadsághősöket szülni. Mindegyik annyit ér, a mennyit belső világában hordoz. A néplélek soha sem lehet más, mint eszköz, hogy az idő bizonyos állásában az okok és okozatok megszabott láncolatát teremtsé. A népélet azon emberei, kik kortársaik vállain keresztül kimagasúlnak és valamivel többet és tovább látnak, mint a műves emberek, képviselik a néplélek valamely kialakult vagy bújkáló jellemvonását. Sohasem hallottam kedvesebb hazugságot, mely a tudomány lapjain igazságot kapott, annál, mely egyik vagy másik szellemről kimondotta, hogy valami tekintetben megelőzte korát. Élni egy jelen korban és egyszerre egy csak elkövetkező jövő időben is, olyan ostobaság, mely kedves és tetszetős. A kort megelőzni nemcsak annyi, mint előbb hangoztatni valamit csendesen, a mi csak később ad bömbölő hangot, hanem annyi is, mint a népjelleg egy még nem létező vonásának adni kifejezést. Később sem alakúlhat ki olyas valami, a mi sohasem volt a nép lelkében. Egy ember pályája olyan meglepetést, melynek magja csecsemő lelkében nem rejtőzött, sohasem hoz létre. Akkor hány ember előzné meg korát! A nagy Alföld egy jókora pusztájára kellene nekik külön dísztemetőt csinálni. Nép és ember szoros kapcsolatban van egymással. A történelmi végzettől irányított erő alakítja, fejleszti vagy sülyesztí őket a pillanat szükségére szerint.

Hogy megértsük a birodalmi eszmét Mátyás királyban, kötelességünk megvizsgálni a magyar nép lelkét és Mátyás király jellemét. Hitünkre mondhatjuk, hogy a nagy király akkor született és dolgozott, mikor a magyar nép is nagy volt és öntudatos. Majdnem merészségnek látszik, a mit mondunk, az előtt, a ki tudja, hogy a magyar történelem a XIX-ik században több ünnepnapot számlál, mint a XV. és XVI-ik században dologtévő napot. Ha egy kicsit elmélkedünk, azt fogjuk látni, hogy a fegyvertények melyek a Hunyadiak nevéhez fűződnek, legalább is egy rangban álla-

nak az önvédelmi harcz nagy pillanataival. Mátyás király politikai esze volt olyan szabású, mint a XIX-ik század bármelyik idegrendszeréé. Martinuzzinak nincsen párja, holott ezek az idők termettek Jagiellókat és mohácsi vést, a félmíveltek pedig egy Széchenyit és Petőfit.

Ha alaposan megvizsgáljuk a magyar nép jellegét a birodalmi eszme kezdetének korában, azt fogjuk látni, hogy a múlthoz és a Habsburg-időkhöz képest igen magasán áll. Nem változott gyökeresen, mert a néplélek mindig az marad, a mi volt, csak gyarapszik új kincsekkel, változik annyiban, hogy sok vonás, mely az idők egy nagy tömegében szunyadott, kifejlík, pompássá válik, szerephez jut. A magyar állandó vonásai két tényezőnek születtei. Az egyik törökké keveredéséből folyik, a másik a pusztai élet következése. Ezek a magyarság szellemi és politikai erejének miszteriuma. A mint a keveredés is ellentétes lelki tehetségek egybefűzését jelenti, a pusztai, a síkság is majdnem szélsőségeket fakaszt a rajta bolyongók lelkületében. A jellegnek nincsenek szigorú elzáró határai, melyek idegen vonások felszívását nehézzé teszik. Az egyéni szabadság, a magárahagyatottság és a gyorsan létrejövő jogalkotások a következmények. Becsületérzés, hűség, tisztelet, az ősök megbecsülése fejlődik ki. Pusztai nép boldogsága a vendégszeretet, a politikai életben, az étnikai, a lelki életben a szellemi bevándorlással szemben az igazi türelem. A pusztai változó képének, a viharnek és nyugalomnak tükre a magyar, szenvedélyek és ellágyulások vezetik. Kegyetlen és jószívű, harcias és lustaságra hajló, gőgös és szolgáltrakész, hirtelen haragú és könnyen megbocsátó, ravasz és egyenes, lírai hevésségben élő és nyugalmas gondolkodású, sírva vígadó és merev, vérmes és megfontoló, fényűző és egyszerű, könnyelműségre hajló és józan, parancsoló és meghajló, szabad szellemű és fegyelmet tartó, nagy gondolati küzdelmekkel vívódó és mégis gyorsan kifáradó. A radikális és konzervatív hajlamnak, a szenvedélynek és méltóságnak, a képzelő erő gyengeségének és mély érzéseknek, a tüzes ingereknek és a logikus formáknak népe a régi és modern magyarság egyformán. Arisztokratikus szellem vezérli, holott gyűlöli a függést. Testtartása és szellemi munkái, politikai csatai és mindennapos élete elárúlják uralkodói talentumát, keleti gőgjét, komolyságát és méltóságát. Felvilágosultság, türelem és kevés ellenálló képesség a magyar, a ki szónokol és pózol, máskor hallgat és

egyszerű, szenvedélyes és keserű, politikai talentum, de zilált társadalmat élő, s a mint sír és vigad, parancsol és elnyom, türelmes és tekintélyt tisztelő, óriási perspektíváját mutatja az ellentétek s a szélsőségek találkozásának. A tökély tökéletlensége és a díszharmonia összhangja ő.

Ezek a vonások születtek a monarchikus eszme kezdetének mozgalmát, épen úgy, mint az államalkotas eszméjének korában a küzdelmeket. És mégis nagy különbség van a két korszak között. A monarchikus eszme kezdetének korában a magyar sokkal öntudatosabb, mélyebb, az ellentétek szorosabb kapcsolatban vannak, a gondolatok magasztosabbak, a politikai küzdelmek terjedelmesebbek és tisztábbak. Idegen faj, idegen lelkület Európa egyetemében ekkor is, telve nyugati szellemmel és megáldva keleti erővel és érzéssel, mint előbb, de mégis európaibb, mégis tartalmasabb. Hosszú ideig, míg az államalkotás és védelem tartotta figyelmét lekötve, egyoldalúlag fejlesztette képességét, s alig-alig érezte azokat a kapcsolatokat, melyek a nyugathoz fűzték. A sok belvillongás, szilaj polgárháború, csúnya vadság, a politika szűkebb látóköre jellemezték.

A mióta az -Anjouk a hűbériség számos elvét átültették, rohamosan expanzív lett a magyar politikai és anyagi gondolkodás. Sok szelidebb vonás fejlett ki s számos energia, mely eddig szemben állott egymással, egymásba olvadt. Másként hadakozott, másként adózott, másként viselkedett, másként politizált a magyar, de természetesen úgy, hogy eváltozás alapját már régen magában tartotta.

Mint mindig, a törvénykönyv mutatja nekünk ezen változás mértékét és jellemvonásait. Hűbérivé alakult a felfogás, anélkül hogy pusztá utánzat lett volna. A magyar lélekben fürdött meg minden elem. A közcsелеkvés alapja a föld lett, mely új birtokrenddel járt együtt. A korona lett minden birtoknak forrása, radix omnium possessionum, anélkül azonban, hogy a közjogi természete változott volna. A szakadozottságot, a láncolatot kizárta az, hogy a szabad nemzet közvetve függött a koronától. Rendi lett a magyar alkotmány, de a szent korona fogalmában és tanában kifejezve. A magyar királyi hatalom az maradt a mi volt, közjogi hatalom, s mellette tartományúri jog nem fejlett ki. A korona és nemzet közjogi egységbe olvadt, melynek kifejezése a nemzet akaratóból való koronázás, más szóval a közhatalom megszólításának szer-

tartásos kifejezése. A nemzet, vagyis a nemesség és a király képezi a szent korona egész testét (*totum corpus sacrae regni coronae*), mely az országgyűlésen jelent meg, hol egyedül lehetett törvényt alkotni. Bár a törvényhozás a királyi szenatusban gyökerezett inkább és megyei intézménnyel, a köznemesség testületi szervezkedésével rendi részvétel útján, megyei közönségek szerint történik a nemzet zömének képvisellete, csak politikailag és nem közjogilag emelkedik ki az olygarchia. A banderialis rendszer a hadügyet, majd Zsigmond alatt a dinasztia hátraszorítása az igazságszolgáltatást hozva a municipalis vidéki kormányzattal összefüggésbe, a rendiség egyensúlya helyreállott. Ezt még fokozta a részleges kormányzat megyei kezelése, mely csakhamar autonomia lett. A magyar jog ilyen fejlődése a legmagasabb fokon mutatja be a magyar szellemet. Nincs szakadozottság egy pillanatra sem, holott az európai jogélet, mely uralmi vagy törzsi testületek szerint ágazott széjjel, e korban kezd egységet keresni vagy a római jog segítségével vagy a különböző jogok összeolvasztásával. A hűbériség beszívárgása csak erősíti a magyar közjogi érzéket. A köznemesség belefoglalása a jogosult nemzetbe, a nemesi egyenlőség elve, a szent koronáról szóló tan, a megyei autonomia, a hivatali arisztokrácia és tartományuraság hiánya a törvény és királyi rendelet legkorábbi és legszabatosabb megkülönböztetése azt eredményezték, hogy a magyar jog közjog maradt.

A jogélet rohamos fejlődése a nemzeti tevékenység körét is megnagyította. Zsigmond, Hunyadi János a hadügyet emelték lehető tökélyre s az első parasztság bevonásával meglazította azt a régi elvet, hogy az országot csak az tartozik védeni, ki előjogokban részesül. A jobbágyok szabad költözéséről és felebbezési jogokról szóló törvények méltók a korhoz, habár inkább írott malaszt voltak, mint eleven valóság.

A nemzeti öntudat gyönyörű fejlődése mutatja, hogy micsoda magaslatra képes a nemzeti lélek emelkedni. A magyarság magához emel. A nemesség sorompói megnyílnak a tehetségek előtt s a Hunyadi-család felvétele a nemesek körében, nem egyedüli példa. A köznemesség a főhatalom birtokába jut, mikor hatalmas oligarchák kezelik a politikát. Olyan vonások ezek, melyek elbájolnak és meghatnak. A kiknek jogaik vannak, kiváló politikusok s a közügyek kezelése inkább kötelesség, mint jog. A nemzet ereje,

hatalma és tekintélye magasan áll. Zsigmond egy ilyen népre támaszkodva teremti meg a placetum regiumot s rendezi a kereszténység ügyeit, önérzetes népének engedélye kell Albertnek a német trón elfoglalásához és családi ügyeinek rendezéséhez. Nemessége elvállalja az ország kormányát, mikor nincs királyra szüksége s rögtön megszünteti az ideiglenes respublikát, mikor a korona megűnja az ásitozást. Ez a nép csikarja ki legitim-urát Frigyes kezéből. Jogának, hatalmának birtokában mordúl fel s fegyverkezik, mikor királya esküszegéséről értesül.

És a mi ennek a fényes képnek árnyéka is, a nemzeti szellem olyan sajátságairól és megnyilatkozásáról értesít, melyek eddig lappangtak. Irodalom, művészet, a szépnak szüksége és szeretete idegen utánzat, de mégis felébredt. A művészi hajlandóságok mindig nagyon végesek a magyar fajban, de most legalább díszesebbé, formásabbá válik az államberendezés eszméjének komor, dísztelen világa. A csupasz környezet megunása mindig haladásról tanuskodik, ha nem is jár nyomában nemzeti ízlés és stilus. Az utánzat, idegen szellemi kincsek átültetése nem nagyon lelkesítenek, de mert betöltenek egy űrt, a lelki élet egységesítésén, tömörítésén, gyarapításán munkálkodnak. A szellemi ízlés gazdagodása a politikai ízlést is változtatja. Művészet és politika láthatatlan csatornákon érintkeznek. A humanizmus és renaissance betör a politikába. Szilágyi Mihály, mikor házi-isteneket emleget, holott vaskos, vérmes, dühös nagy úr, Hunyadi János, mikor férfi korában tanul latinul, bár iskolázatlan elme, másként politizál, mint elődei. Valóban a Garák, Ujlakiak korának szereplői markansabb politikusok, mint a régiek. Erkölsben, nemességben nem érnek többet, hanem titkosabb, ügyesebb eszközökkel dolgoznak, mint a régiek. Sok olaszos művészet és cselszövény terjedt el.

Összeesküvések, fondorlatok, kelepczék, titkos társulatok, családi érdekek finom bonyolítása helyettesítik az egyenes durvaságot és vérbosszút. Kitérnek azok a ravasz vonások, melyek a puszták szülötteinek sajátságai s a magyarban a renaissance koráig aludtak. A szavaknak finom árnyalatai vannak, élcz, gúny van a mondatokban és az, a mit a szó kiejt, sokszor eltakarja a gondolatot. Diplomataék születnek, kik ügyesen mozgolódnak a személyek körül csoportosuló pártok között, melyek elvek mellett hurkokat is dobnak a fejek felé. Itt jól találja magát a pápai és

velencezi követ, hol cselszövényeket szőhet s az esküszegés gyakorivá válik. A naivitás, egyszerűség helyére árnyalatok, megkülönböztetések kerülnek, mert a politikusnak már nemcsak az erők mérését kell érteni, hanem a lélekbe, a titkos gondolatokba is behatolni. A politika már nemcsak kötelesség, hanem finom játék, melyhez Hunyadi éppen úgy folyamodik, mint ellenségei.

A sok erkölcstelenség, családi érdek mellett is, e kor politikája tágasabb, dúsabb, öntudatosabb és nagyszerűbb, mint valaha. Tele a diadalok és győzelmek mámorával, a pártok kudarczával és szerencsésével, gyűlölségével és kibékülésével. Hatalmas közszellem támad a törökkel szemben. A nemzeti gondolkodás igazi kapcsolatba jut az európai érdekekkel. A magyar nép átérti, hogy nemcsak szuverenitását, állami létét védelmezi a törökkel szemben, hanem Európa nyugalma és a kereszténység életét is. Ez a nagyszabású érzés és gondolat természetesen fejleszt nagyszabású associatiót. A nemzet érzi és tudja, hogy Európa szeme rajta függ és ő a világ szélén a világ közepe, a nemzeti érzés tehát a megpattanásig feszül. Igaz, hogy Hunyadi János mesés talentumába beleszólnak zavarólag a belső politika árnyai, személyeskedések, de ezek meg sem látszanak az óriási győzelmek árnyékában. Hunyadi és a magyar legemlegettebb nevek s a törökkel viaskodás fázisaiban az öröm vagy bánat Európaszerte mind ezt illetik. A belpolitikai villongások is tulajdonképpen a hatalmas közszellem el-fajulásai. Büszkeség és döllyf viharzik a nemzet szívében s mindenki a számottevők közül első akar lenni a győzelmek honában. Az egész nagynak tartja magát. A magyar politika hatalmas erőfeszítéseket tesz a politikai győzelmek után. Maga a közjogi nemzet kezeli a hatalmat, mikor Európától magára hagyatva is visszaveri a törököt. V. László országainak irányát ő szabja meg, ő vezeti őket, V. Lászlót kicsikarván Frigyes kezéből, mikor a nándorfejérvári diadalhoz is elég a magyar erő egy kis töredéke.

Az önérzet, a nemzeti büszkeség e korszakában a magyar jelleg spekulatív vonásainak is gazdagodniok kellett. Hatalmas koncepciók támadtak benne s ezzel megérett arra, hogy a történelmi végzet előírta hatalmasabb küzdelmekhez kezdjen. A magyar vitézség csodáit művelte. Hunyadi volt az akkori Európa legnagyobb tehetsége, kinek haditehetségei Hannibal óta a legnagyobbak. Mikor a nemzet látta, hogy ekkora képességek születnek az

ő tehetségeiből, azon gondolkozott, hogy jövődő sorsának vezetését maga veszi kezébe. Hatalmába kerítette lelkét azon gondolat, hogy saját véréből valót emeljen a királyi székbe. Idegen vérből származók immáron nem versenyezhetnek büszkeségeivel. Nem magyar királyok vezetése mellett is csak magyar erőkkal tartotta fenn magát, most már próbát kell tenni, hogy magyar származású király sokszorozza a nemzeti erő forrásait. A nemzeti királyság eszméje vezetett minden lelket. A Hunyadiak még V. László életében úgy viselkedtek, mint trónpretendensek s kortársaik azt hitték róluk, hogy trónra vágnak. Soha sem kezdeményezett és erőszakolt egy ilyen általános gondolkozási mód. Mikor egy egész nemzet egyről gondolkozik, azt a jóslatot jelenti, hogy e gondolat szellemében következik a cselekvés. Ha a nemzeti királyság minden léleknek vágya s a politikának nyíltan hangoztatott szüksége, akkor a nemzeti királyság eszméje fog győzedelmeskedni. A történelmi végzet megtette a magáét: V. László életének hirtelen végét szakította. A nemzeti királyság eszméje diadalmaskodott, tetőzéshez jutott, mert Mátyás volt az, a kiben megnyilatkozott.

Azt hiszszük, nem vétkezünk, ha azt állítjuk, hogy a magyarság lelkületének nagy fejlődése a nemzeti királyság gondolatának hánytorgatásánál nem állhatott meg. Az új királyság fénye, ereje, hatalma és dicsősége által újabb és újabb szárnyakat kapott. Mind nagyobb és nagyobb helyzetről töprengett. Úgy kellett éreznie, hogy nemzetibb és diadalmasabb, semhogy egyedül Európa védelmére szorítkozzon. A mikor valaki nagyon erősnek tudja magát, annyi sokat akar, a mennyi majdnem mindennek látszik. Neki kellett adnia fejedelmének az öntudatlan, a néma impulzust, hogy hatalmas fegyvereit ne csak dél felé, hanem nyugat felé is fordítsa. Európától nem kapott Magyarország eddigi tusáért semmit, de sebeket miatta is nagy számmal. Európa erejének egy részét be kell fogni a küzdelemhez; ez volt a helyzet újj-mutatása, melyet Mátyás megértett és felfogott s a mihez a nemzet segítséget nyújtott, mert segítséget várt általa. Európa magától nem mozdult, szükségessé vált, hogy fegyverrel kényszerítsék s egy darabját, melyet a földrajzi alakulás kijelölt, a magyar érdekek szférájába csatolják. Így támasztotta a nemzeti királyság eszméje idejében a politikai szükséglet a monarchikus eszmét, melyben a politikai bonyodalmak, a török kérdés és Európa vitális érdekei

megoldásukat nyerhették. A mint azt mondjuk, hogy a nemzeti királyság Mátyással jutott dűlőre és a monarchikus eszme ő vele kezdődik, azt is megmondottuk világosan, hogy mint a végzet választotta ő képviseli a magyarság akkori jellegét a legszabatosabban.

Egy népeszme mozgalmai a nép egyéniségéből folynak és csak az munkálkodhatik vezetőként érdekükben, a ki a nép összesűritett, tömör képe.

Mátyás király korának valóban legtipikusabb képviselője, kinek lelkülete hibáival és kiválóságaival az időpont sajátosságait tükrözteti. A középkor végének markáns magyarja és európaija egyaránt. Nem is lehet más, mikor oly szülők gyermeke, a kik idejüknek minden erényében és sok fogyatkozásában osztályosak.

Atyja Hunyadi János volt, ki egy balkánfélszigeti, talán albán, görög család eloláhosodott ivadékának származottja. Hunyadmegye homályából emelkedett a magyar nemesek és zászlósok sorába. Gondolkozása, érzése törülmetszett magyar, annak jeléül, hogy a magyar vér, mely beléje jutott, bámulatosan felszitta a többit. A kevert vérrrel járó nagy szellemi tulajdonságok egyesültek benne. Hős és vitéz, kinek azonban hadvezéri gondolkozása, ötletei, nyugalma és józansága is van. Kiemelik hitbuzgóságát, holott nem volt bigott. Mikor Mátyásnak Cillei leányát eljegyezte, beleegyezett, hogy menyé az ó-hiten maradjon. De viszont a kereszténység mély arkanumait sem fogta fel teljesen. Finom definitiókat szülő elmélyedés és analízis nem lakozott benne, de az öntudatlan hit bámulatosan lenyűgözte. Vallásossága hazafias gondolatokkal ölelkezett. Nehéz volna eldönteni, hogy a harc kedvéért volt-e vallásos, vagy a vallás miatt harczias? Talán mind a kettő egyszerre valószínűbbnek tetszik. Mikor az olvasó megcsörömpöl a vértén, a vallásosság mindig realizmusnak tűnik fel. Becsvágya és nagyravágyása mindennél nagyobb. Következetesen emelkedik a köznemesség vállain, melyet szolgálataiért mindig megbecsül. Az emelkedés kedvéért férfi korában is tanul, keresi és elfogadja a hatalmat, de mikor családja érdekeinek árthatna vele, nem ragaszkodik hozzá göröcsösen. Bámulatosan tud mérsékelt lenni, higgadtan számítani és ízlésesen tartózkodni. Embereit kihasználja. Kemény Simon, Kapisztrán János és a köznemesség éppen olyan hű segédei, mint saját józansága és családja nagyravágyása. Ért a politikai fogásokhoz. A konfoederatiók, családi szerződések, eljegyzések, kibékü-

lések, kegyes megbocsátások és párthívek jutalmazása egy időben foglalkoztatják agyvelejét a hadvezéri gondolatok, birtokok szerzése, jámbor meditációk és ájtatos óhajtasokkal. Természetes, tanulatlan lángész ő, soha sem veszíti el erkölcsi hatalmát, seregét, párthíveit. Igazi koronázatlan király, ki fiait trónörökösöknek neveli s egyre nagyobb erkölcsi tőkét gyűjt nekik a török küzdelmekkel s anyagi tőkét a királyi várak megszerzésével. A családi érdek kieléztet szem előtt tartása és józan megközelítése hadvezéri és politikai képességeinek, melyekkel küzd, csak nagyobb öntudatosságot kölcsönzött, másrészt igen rokonszenvessé teszi egyéniségét. A súlyos válságok, melyek között birkózni kellett más hatalmas egoizmusokkal, csudálatos energiáról tanuskodik, mely sem a dicsőség sugárkészségében, sem a hitvilág tömjén-füstjében nem puhult meg.

Igazi szerencséje volt, hogy nagy koncepciójú törekvéseihez a családi tűzhely érzései köréből is folytonosan segélyhadakat kapott. A politikus tűzhelye majdnem olyan fontos, mint a párt, melyre támaszkodik. A nő, a kit a nyilvános élet embere választ, gyakran programot hoz, vagy ha a férj az emelkedésnek csak elején van, a program teremtésében közrejátszik s pártemberré válik. A házasság nemcsak számos lendületet akasztott meg, hanem számos esetben életet és mozgalmat lehelt eltemetett ábrándokba. Hunyadi János nemcsak a szülőket választotta meg jól, a kiknek egyesülése zsenijét alkotta meg, hanem a feleséget is, a ki hatalmas lökést adott egyéniségének. Nemcsak asszonyt kapott, hanem czinkostársat is, hogy ezt az erős kifejezést használjuk. Nem olyan nőt, ki a családi élet gondjai közé temetkezik és szenvedélyesen szorítja magához férjében a közélet emberét, hanem olyan asszonyt, ki minden egyes idegével átéli ura küzködéseinek örömét és baját, minden gondolatát beleolvasztja a tervezések, számítások, kijelentések formáiba s tevékenységének egy nagy részét tettekkel nyilvánítja.

Mátyás anyja, Szilágyi Erzsébet, ki a bosnyák származású Garázda-családból eredt, ilyen nő volt. Ebben az asszonyban a vérkeveredés majdnem férfiut hozott létre. Az erőszak, szenvedély, nagyravágyás mellett, mely szívében lakik, alig látszanak meg az asszony és anya meleg érzései, művészi hajlamai és gazdasszonyi erényei. Spártai lelke van. Fiait a harci képek ébrentartásával neveli hősöknek, a koronázatlan király-apa gyermekeiként pedig majdnem királyoknak. Ha már maga nem lehetett katona, legalább

sereget szervez, ha nem szónokolhat, politikailag izgat és paktál. Nincs benne sok ellágyulás, mi őt mint nőt némileg ellenszenvenné teszi. Hitvesi gyászában fiaival együtt politikai célokért V. Lászlóval múlat, csak eskü alatt hisz a királynak, hogy Cillei megölésének, (melynek erkölcsi súlya alól Hunyadi László nem menthető fel) következményeit elhárítsa. Kemény, darabos vonások ezek egy női szívben és több realizmust árulnak el, mint a mennyit a nőiesség fogalma elbírhát. Egyik fiának tragikus halálával azonban megszenvedett miattuk, másik fiának dicsőségében felmagasztaltatott általuk.

Valljuk meg, hogy több, mint egész asszony, de nagyra-vágyása, hiusága tiszteletreméltó, mert inkább gyermekeit illette, mint hiuságát. Az ilyen kitöréseket: «Inkább halva lássam fiamat, mint korona nélkül», el kell neki néznünk, hiszen a kor kevés őszinteségei közé tartozik. De e kitörés éppen úgy jellemzi az anyai szeretetet, mint az öreg asszony gögjének fakadása, hosszú családi élet meghiggadt álma, óriási erőfeszítések megérett gyümölcse. Apa és anya következetes munkája soha ilyen pontosan be nem vált. Ha eredményes lett, azt bizonyítja, hogy a program az idők, emberek, körülmények biztos ismeretének és mérlegelésének alapján alakult ki, de viszont a szülők kitartó, lankadatlan zseniális küzdelmének koronája. A férfiú ebben az aczélos küzdelemben csak nagyra nő, az asszony azonban letörli egyéniségéről azt a költészetet, melyet a nőiség sugároz rája. Hunyadi Jánosné élete alkonyának lelki szenvedéseivel azonban kiegyenlíti azt az ellentétet, mely küzdelmei és a nőiség között támadt. Fia felett elveszíti az anyai befolyást, a ki terveit szétkuszálja, mikor a férfiúi és anyai szó szentsége közül az előbbinek ad elsőséget. Nem tud anyakirálynévá válni egy olyan gyermek oldalán, ki az anyai szív túlkapásait is megszorítja királyi szigorával. E tragikus lelki megaláztatások megszentelik élete végét a katarsissal, melyet a mi szívünk érez, mikor elménk Mátyás gyönyörűen zsarnok és hidegen erőszakos egyéniségét miatta még magasabbra értékli.

E két hatalmas ember házasságából született Hunyadi Mátyás hét évvel bátyja után. A szülők szerelme már nem volt szenvedélyes, érzéki, mint előzőleg. Ez a nagy idő az első és második gyermek születése közt azt mutatja, hogy nyugodtabb, komolyabb, becsülésből fakadó mélysége volt. Így a gyermekre a szülők természetének szerencsés elegyülése szállhatott. Mind az, a mi a szülők

egyéniiségében erőt, szenvedélyt adó volt, ő rája maradt. Képek után nem lehet ítélni, feljegyzéseink nincsenek róla, mégis az a sajátságos gondolatunk támad, hogy Mátyás sem arcban, sem természetben nem hasonlított egyikhez sem. A ki a lelki tulajdonságokat oly nagy erőben vegyülve kapta örökségül, külső vonásai-ban is annyira kúsza összetétel lehetett, hogy a szülők egyike sem ismerhetett benne önmagára, holott mindakettő egyszerre volt ő. Erő és szenvedély, kitartás és munkaképesség, törekvéseket szülő mély gondolkozás és a családi érzések meleg ápolása nagyobb mértékben volt meg benne, mint szülőiben, néha majdnem a szer-telenségig fokozva. Az ilyen lélek külső burkának is olyan ere-detinek kellett lenni, hogy senkire sem hasonlíthatott, csak önön-magára. A csúnya emberek és hasonlíthatatlan emberek sorába kellett neki tartoznia, mert azok emelkednek ki ilyen tulajdonok-kal az egyenletesebb emberek sorából. Az az erő, a mi a Hunyadi-vérben rejlott, tetőpontra jutott benne s utána már mi sem maradt fiára, Corvin Jánosra : elfogyott, elmállott.

A kor viszonyai is olyan alakulást vettek, hogy a gyermek Mátyás szunnyadó nagy lelki képességeit lábra állítsák.

Atyja katonai és politikai emelkedése, nagy örömök és izgató aggodalmak közben nevelkedett, mik gondolkozását koraérővé tet-ték s minden idegszálát megkeményítették. Gyermek-szemei a vajda-hunyadi lovagvár kőkölteményein függtek és szíve tele lett époszi hangulattal, hősi érzésekkel. A klasszicizmus és humanizmus bölcseségeit szívta elméjébe, folytonosan a katonai dicsvágyat és politikai nagyravágyást oltották beléje szülei, környezete, kiváló nevelői s a mozgalmas események, melyeknek középpontja volt. Kapisztrán királyságot jósolt neki, a Hunyadi-párt királyjelöltnek hívta és ő gyermekfejjel mámorosan álmodozott a bíborról.

A folytonos tervezések, a helyzetén túl való emelkedés ábrándja, a szertelen nagyravágyás volt anyateje, dajkameséje és gyermekjátéka. A rendkívüli lendületű Mátyás első éveit megfosztották a gyermekkor egyszerű örömeitől, de annál inkább öntötték belé azt a vizet, a mivel a férfitörekvések ültetéseit kell öntözni.

Ezek a gondolatok azután izgalmas kavarodásba jutottak azon tragikus események benyomásaival, melyeknek tanuja volt. Atyja halála, mikor a nándorfejevári ágyuzás visszhangja még el sem hangzott, bátyja lefejezése, kitől el sem búcsúzhatott, a világ és

nemzet közvéleményének feljajdulása, mely még nem cselekedett, prágai fogsága, mikor az ifjúkor szabadságát még nem is élvezte, próbára tette szívének keménységét. Nem tört meg. Értékét, helyzetét és hivatását ismerve, e csapásoktól férfiú lett, a nélkül, hogy ifjú lett volna.

Az igazi Hunyadi Mátyás azonban akkor jelent meg a történelem útjain, mikor a szent korona viselőjévé választották.

Az a Mátyás király, ki most a nemzet vizsgáló szeme elé állott kolerikus vérmérsékletű volt s talán ezért csúnya ember, de csúnyasága olyan, a mit szépségnek neveznek. Termete magyar szabású. Kis alsóteste, nagy törzse, domború mellkasa és hatalmas válla volt. Nyaka és feje a férfi rótság idealizmusa. Minden vonásuk erőre, daczra, törhetetlenségre, akaraterőre vallott, mert kemények vagy izmosan vastagok voltak. Vastag nyakán nagy fej ült kétszer domboruló kis homlokkal, kiterjeszkedő, merev álla erőre, nagy orra, vastag ajkai és vérmes arcza érzékiségre mutatnak. Ha volna a léleknek is anyagi megnyilatkozása, úgy a Mátyás lelke éppen ilyen szabálytalan, nyers vonásokat mutatna és ellentéteket, mint szőke haja és kicsiny sötét szeme, melyben gúnyt, bölcseséget, obszerváló képességet, férfias nyugalmat tudott ábrázolni a legrosszabb piktor is, mert annyira jellemzők valának.

Mátyás lelkének részei egy bámulatos egészet alkotnak, melynek hiányai éppen úgy mint kiválóságai nagy emberekhez méltók. Kortársait oroszánra emlékeztette. Hangja féktelen tudott lenni, ha akarata, meggyőződése vagy igazságérzete megbántásban részesült. Egyéniségének fővonása az uralkodni vágyás, az erő. Ennek rendeli alá minden érzését, ebből ered óriási tettereje, bátorsága és kihívó dacza. A mit maga elébe tűz, mindenféle körülmények között végre akarja hajtani. Útjában emberek nem állhatnak, csak a körülmények, melyekkel óvatosan megalkuszik. Segítségére van bámulatos józansága, mely arra kényszeríti, hogy képességeit folytonosan a feladatok súlyához mérje. Mihelyt elszámítást vesz észre, nem rohan daczból vaktában előre, hanem óvatosan, de a külszin megóvásával ügyesen visszavonul. Inkább félelmet keltő volt, mint rokonszenves. Atyja finomabb diplomáciai modora nála sokszor eltűnt, holott ő a legelső tökéletes magyar diplomata, a ki szívére ritkán hallgatott. Mesteriesen értette a taktikát. Kedvessége és szigora egyformán eszköz, éppen úgy, mint érzései. A pápai kuria és a

vallásos érzelmek egyformán megsínylik politikai játékát. Normális viszonyok között nyájas, kedélyes és szellemes volt. Mindíg természetes maradt. A mindennapi életben titkolni, leplezni nem tudott, míg a politikában hallgatott, mikor hallgatni kellett. Táborban olyan volt, mint az egyszerű katona, paraszt ruhában, mint a paraszt, a trónon, mint az igazi király. Az embereket csak eszközöknek használta. Igazán gyűlölni és szeretni nem tudott, csak azt tudta, a mi terveit hátráltatta és magas röptű céljait. Az embereket úgy ismerte, mint önmagát. Éppen azért bizalma csak önmagához volt igaz, mások iránt, bármennyire is kiemelte őket, mindig bizonyos bizalmatlansággal viseltetett.

Tervei végrehajtásához a szükséges embert mindig megtalálta s ha ott volt, kiemelte a porból, ha csalódott, félrelökte. Az, hogy személye mindenképpen kiemelkedett a környezetéből, azt mutatja, hogy legjobb emberein is inkább uralkodott, mint vitte azokat. A tehetséget és kiválóságot nem önmagáért becsülte meg, hanem csak azért, mert terveibe beleillett. A sok kreatura nem azért emelkedett vagy bukott, mert a tehetségek hullámmása ezt így kívánta, hanem azért, mert érdekei kívánták úgy. Igazságossága is csak azok irányában nem volt eszköz, a kik nem számítottak vagy a kiket így lehetett megnyerni. Az a mód, a melylyel egyéniségének súlya az emberekre nehezült, inkább elnyomás volt, mint felhasználás. Törvényeit is úgy alkotta, hogy semmi időben se lehessen változtatni rajta. Saját erejének ilyen szertelen felfogása megcsalta őt, mert a választott eszközök csak személyéhez voltak bilincselve. Halála után mindenki cserben hagyta emlékét és végrendeletét. Nem csoda, ha ilyen körülmények között viselkedésének ellentétjei bámulatosaknak tűnnek fel előttünk. Egyike a legalkotmányellenesebb királyoknak, de az egyéni igazságosság mintaképe. Keresetlen önzés és csupa erkölcsi szemérem. Az országgyűlések ellensége, de a legkiválóbb magyar törvénykönyv alkotója. A legbőkezűbb jutalmazó és egy csomó nagyság buktatója. A nemzeti szellem képviselője s idegen műveltség, idegen művészet istápolója. Jellemző vonása, hogy új erényeket, új irányokat nem inaugurál, a meglévőt használja fel, nem törődve honnan jó.

Csak politikájában és ennek eszközeiben újító, ötletes és teremtmő.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ

Huszonkettedik, rendes évi közgyűlésünk.

Társulatunk a folyó 1902-ik évi január hó 12-én d. e. 10 órakor kezdődőleg tartotta XXII-ik rendes évi közgyűlését a «Dévai Nemzeti Kaszinó» nagytermében, melyet zsúfolásig megtöltöttek a tagok, érdeklődők, a távolból érkezett vendégek s a helybeli tanuló-ifjuság. Csak a közgyűlések érdemes két alakja, dr. gróf Kuun Géza elnök és dr. Solyom-Fekete Ferencz alelnök hiányzott, kiket gyengélkedésük akadályozott a megjelenésben. Az elnököt így Réthi Lajos kir. tan. tanfelügyelő, vál. tag helyettesíté, mellette lévén mint :

Rendes és választmányi tagok : Dr. Apáthy Árpád, Baresay Béla, Barna Bertalan, Batori Ármán, Beke Ferencz, gr. Bethlen Miklós, dr. Bíró József, Borostyány Béla, Bottyán József, Buda Imre, Csulay Lajos, Diósi Sámuel, Fogolyán Sándor, Hartmann János, Issekutz Antal, Jeanplong József, báró Jósika Lajos, Kolumbán Samu, dr. Krenner Miklós, László Ignác, László Zsigmond, Mailand Oszkár, Makray Aladár, Mara László, Pais Elek, Pajor Kálmán, dr. Pap Domokos, Pogány Béla, Szirtes Henrik, Téglás Gábor, Tóth Ferencz, dr. Veress Endre és dr. Wilt György.

Mint vendégek : Gillinger János tanár, Kis József igazgató, Vályi Ferencz, Vitán Gábor, Szentirmay Alajos és Zádory Károly szerkesztők.

Rokonegyesületek képviselőiben : Kuszko István, Muzsnay Béla és dr. Versényi György.

Hölgyek : Borostyány Béláné és Téglás Gáborné vál. tagok ; Kapeza Ilona, Kozollyai Róza, Mailand Oszkárné és Mangesius Hermin, mint vendégek.

A közgyűlést Kuun Géza elnök beküldött beszéde nyitotta meg, melyet Réthi Lajos igen szépen olvasott fel nevében. A nagy hatást keltett beszédet füzetünk élén közöljük.

A megnyitó végén az elnöklő Réthi a rokonegyesületek és hatóságok képviselőiben megjelent alábbi küldötteket üdvözölte :

Dr. Versényi György felsőbb leányiskolai tanár Kolozsvárról, az Országos középiskolai tanáregyesület kolozsvári köre és az E. M. K. E. képviselőiben.

K u s z k ó István szerkesztő, titkár, az Országos ereklyemúzeum-egyesület képviselőjében.

M u z s n a y Béla polgármester, Hátszeg város képviselőjében.

A helybeli T é g l á s Gábor igazgató, a Magyar tudományos akadémia és a Magyar történelmi társulat megbízásából.

Az üdvözlést a távolból jött küldöttek az alábbi beszédekkel köszönték meg és viszonzták :

Dr. V e r s é n y i György : Van szerencsém az Országos középiskolai tanáregyesület kolozsvári köre és az EMKE szíves üdvözlését tolmácsolni. A középiskola megadván az általános műveltséget, kifejtve és megizmosítva az értelmet, a *nemzeti öntudatot* szilárdítja meg, a *hazaszeretet* lángját gerjeszti fel a szívekben. Az EMKE kész munkásokat nyer innen, a kik avval az öntudattal, avval a hazaszeretettel törhetetlenül küzdenek és munkálkodnak majdan a tettek mezején. Hogy ne üdvözlőné mindkét egyesület örömmel ezt az előkelő testületet a maga áldásos, hazafias munkájában. Hogy ezen üdvözlés tolmácsául éppen engem küldöttek ide, nem az ékes-szólás erejének köszönhetem, hanem annak a szeretetnek, a mely az én szívemben is lángol, a mely — ha szabad kicsinyeket nagyokhoz hasonlítani — a part mellől eltávolított szegény halászokat is apostoli munkára ihlette. Méltóztassanak szívesen fogadni küldőim nevében hozott, de a magam igaz szívéből felbuzogó üdvözlést. (Éljen!)

K u s z k ó István : Az Országos történelmi ereklye-múzeum-egyesület ezidén is hálás köszönettel vette a szíves meghívást, hogy szeretetét és hódoló tiszteletét tolmácsolja általam a társulat minden tagja iránt és különösen Ő nagyméltósága iránt, sokoldalú és nagymértékű munkásságáért, melylyel a Kegyelmes úr ezt az intézetet oly szép eredményekre juttatta. Munkássága, nemes példaadás arra nézve, hogy a magyar főurak, kik születésük, vagyoni állásuk és egyéb körülményeiknél fogva vezetésre vannak hívatva, ezt a vezérszerepet betöltsék s ezért iránta tisztelettel adózunk és módfelett lelkesedünk érte. Gyönyörűséggel hallottuk Ő nagyméltósága írásából azt a sokoldalú munkásságot, mely igazán jóval kiemelkedik egy megye keretéből, melylyel, midőn a múltat kutatja, a jövődönék és a hazának tesz szolgálatot. Vajha minden megyének volna őrállomásán ily kiváló férfiak és társulata, melynek körében lelkesedéssel és lankadatlan buzgalommal dolgozzanak a vármegye legkiválóbbjai, mint a hogy itt.

Az Ereklye-múzeum és a H. T. R. T. között azonban sok rokonság van, úgy a törekvésben, mint — fájdalom — a szegénységben is.

A lelkesedés mindkét helyen meg van és óhajtható volna, hogy ez kiterjedjen az egész országra is. Azt hiszem, hogy be is fog következni nemsokára, mert a H. T. R. T.-ot hál Istennek igen kedves módon van alkalmunk figyelemmel kísérni: folyóirata útján, melyet nemcsak tartalmáért és tudományos értékeért becsülünk, hanem azért is, mert kiállítását tekintve, azt tapasztaljuk, hogy aránylag rövid idő alatt a nyomdászat itt Déván egész korszerű színvonalra emelkedett, a mi nem kis elismerés a társulatra nézve. S mi igazán gyönyörűséggel olvassuk a hónapról-hónapra a társulat tagjai köréből megjelenő munkákat, melyek Magyarországra történelmi szempontból és Európára a velük való összeköttetésnél fogva tudományos szempontból általános beccsel és jelentőséggel bírnak.

De becsüljük e társulatot azért is, mert nincs benne klikkszellem, s a mint én látom, azt nézi tagjaiban, hogy mily lelkesedéssel szolgálja a tudományát és az ügyet, s a kiben ügyszeretetet lát, lelkesíti, buzdítja és féltékenység nélkül eredményre juttatja, nem úgy, mint sok más hazai egyesületünk, mely tagjait valósággal elidegeníti magától, nehogy a vezetők dicsőségét megnyesegessék, elhomályosítsák! Itt a Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat mindenkinek tért enged az érvényesülésre, hogy munkakedvét kiaknázhassa és a hazát teljes mértékben szolgálja. E szolgálattal a múltnak becses és hasznos munkálatot tesz, mely a jövőre is kihat.

Ezért, midőn múzeumunk nevében szerencsés irányú törekvéseért ismételten üdvözlöm e társulatot és jelenlevő tagjait, kérem egyúttal jövőre is az Erekllye-múzeum részére azt a barátságot és szíves támogatást, melylyel eddig is megtisztelték. (Hosszantartó lelkes éljenzés.)

M u z s n a y Béla: Hátszeg város közönsége megbízott engem, hogy ezen a közgyűlésen képviseljem. Oly kötelességet véltem teljesíteni, melyet, sajnos, város-társaim nem értettek meg. Akkor, a mikor én erre a gyűlésre eljöttem, biztos voltam abban, hogy nekem nem kell majd itt szót emelnem. De nem tehetem, hogy ne tolmácsoljam azt az érzést, melyet szerencsés vagyok kijelenteni. Méltóztatnak tudni, hogy alig 30 km. távolban van egy kis város, különböző nemzetiségű emberekből összeállítva. Hanem — tisztelt közgyűlés — bizonyosságot teszek arról, hogy e város különböző lakói egyesültek a hazaszeretethez és hogy én evvel a tiszta szívből jövő szeretettel üdvözlöm a H. T. R. T.-ot. Teszem ezt avval a tisztelettel, a melynek tudatában vagyok, s melylyel tartozom az egyesületnek. Egy kötelességet tekintek, mely rég van kifejezve az egyesülettel szem-

ben, azt, hogy a mai napon bejelentem Hátszeg rendezett tanácsú várost mint alapító tagot, (Éljenzés) hogy filléreinkkel mi is erősítsük, támogassuk azt a munkás testületet, mely vármegyénk múltjának felderítésében nekünk nemcsak gyönyörűséget okoz, de szolgálja a jövődőt, mely a múlt tanúságaiból él. (Lelkes éljenzés.)

E beszédekre Réthi elnök is egyenkint válaszolt, különösen kiemelve Muzsnay Béla megjelenését, melylyel példát nyújtott megyénk egyéb városainak és testületeinek azáltal is, hogy a város közönsége nevében 100 koronával alapító tagul való felvételét is kérte, abba az egyesületbe, mely e megye városai, családjai és népe történetének kinyomozásán fáradozik immár több mint két évtizede.

Átíratilag üdvözlötték a közgyűlést: A múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőisége, Szalay Imre főfelügyelő-helyettes által; a Múzeumok és könyvtárak országos tanácsa, Berzevicz Albert elnökével; a Társadalom-tudományi társaság dr. Hegedüs Lóránt alelnök és dr. Grátz Gusztáv titkár aláírásával; az Alsó-fehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egyesület dr. Ujfaluusi József alelnök és dr. Kóródy Péter titkár által; a Szolnok-dobokamegyei irodalmi, történelmi és ethnographiai társulat id. br. Bornemisza Károly elnök és dr. Horváth Árpád titkár útján; a Délmagyarországi történelmi és régészeti múzeum-társulat Molnár Viktor elnök és dr. Berkeszi István főtitkár által; a Bács-bodroghvármegyei történelmi társulat Kozma László elnök és Trencsényi Károly titkár aláírásával; a Szepesmegyei történelmi társulat nevében Sváb Frigyes ügyvezető alelnök; a nagy-szebeni Verein für Siebenbürgische Landeskunde, mely dr. Amlacher Albertet kérte fel a képviseltetésre, a ki azonban távolmaradását kimentette; táviratban pedig Berzevicz Albert, míg egyszerűen tudomásul vette a társulat meghívását az Erdélyi múzeum-egyesület.

Áttérve a gyűlés programjára, dr. Versényi György olvasta fel dr. Márki Sándor kolozsvári egyetemi tanár, t. tag értekezését «Hunyad-vármegye története» bemutatott I. kötetéről, mely éppen erre a napra jelent meg. A közgyűlés táviratilag tolmácsolta jegyzőkönyvi köszönetét a tudós szerző e ragyogó szép művéért, mely egész terjedelmében szintén e fűzetünkben olvasható.

Nagy hatást keltett dr. Krenner Miklós «Hunyadi Mátyás király a monarchikus eszmében» cz. értekezése, melynek közlését hasonlóan ez ünnepi számunkban kezdjük meg.

Veress Endre alábbi titkári évi jelentését olvasta fel:

Mélyen tisztelt közgyűlés!

Az eltelt társulati év csendes munkásságának eredménye főleg irodalmi, s ez három mű megteremtésében nyilvánul.

A közgyűlés asztalán fekszik a reánk bízott «Hunyadvármegye története» első kötete, a maga díszes köntösében, felölelve e szép múltú megye földjének történetét az őskortól a honfoglalásig, azok tollából, kik társulatunk bölcsőjét faragták, múzeumunkat megalkották és gyarapították. Egyikük, dr. Torma Zsófia t. tagunk már megvált tőlünk, s nincs kinek átadja két társa: dr. gróf Kuun Géza és Téglás Gábor a közösen tervezett és együtt írt díszmunkát!

A másik úgyszólván folytatása, bár szerény szürke külsejével alig mer mellé sorakozni: a XVIII-ik századi híres Benkő József munkája Hunyadványról, melyet kiadatlan latin kéziratából Koncz József marosvásárhelyi tanár fordított és bővített számunkra jegyzetekkel Téglás Gáborral együtt. Nem mérkőzhetik tartalom és érték dolgában az előbbivel, de megyénk első tudományos leírása 1780-ból s a Hunyadvármegye múltja iránt érdeklődő közönségnek legalább egy használható kisebb könyvet adhattunk, addig is, míg a nagy monográfia munkában lévő folytatása a most megjelent kötet alakjában elkészülne.

Harmadik a mi kis folyóiratunk, az évnegyedenként bekopogtató Évkönyv, melyből három füzet jelent meg, míg az évfolyamot befejező negyedik füzet a sajtó alatt áll. Tavalyi közgyűlésünk anyagát és a választmányi üléseinken felolvasott dolgozatokat tartalmazza. Íróik: dr. gr. Kuun Géza, Téglás Gábor, dr. Herrmann Antal, dr. Wertner Mór, Koncz József, Halaváts Gyula, Pokoly József, úgy a mint sorra kerültek. Szerény kicsi gárda. De kitartó azért a célért, melyet a nehéz vidéki viszonyok közt szolgál azokkal a munkatársakkal együtt, kik utóbbi négy Évkönyvünket megírtak és gazdagítottak, s kik közül Wertner nálunk közzölt Hunyadi-tanulmánya nagy feltűnést keltett a külföldön is, hol nemrég jelent meg «Die Abstammung der königlichen Familie Hunyadi» czímen, a bécsi «Adler» családtörténeti nevezetes folyóiratban. Bárcsak egyéb ügyeink is ilyen kedvezően fejlődnének, mint az Évkönyv ügye!

Múzeum-építési ügyünkről a gróf-elnök úr és Téglás Gábor múzeumigazgató úr jelentései szólnak bővebben.

Felolvasó- és választmányi üléseinket tagtársaink gyéren látogatják; a jelenvoltak száma 14—18 közt váltakozik, pedig üléseinket igyekszünk

érdekessé tenni s azáltal, hogy csak négyet-ötöt tartunk évenként, túlságosan gyakran sem fárasztjuk tagjainkat.

Új tagúl felvettünk az idén tízet, kikkel tagjaink száma (kijavítva a múlt évi kimutatásunkba csúszott sajtóhibát) kerekszámban 300-ra emelkedett. Mi ez, tudva azt, hogy megyénknek 260 virilistája van, kiknek legalább egyharmad részére számíthatnánk abban a munkában, melyet e megye múltjának kiderítésére, törzsökös családjai történetének tisztázására kifejtünk. De azért mégis remélünk, mert eddig is a reménység tartott fenn 22 éven át, és bízva bízunk!

Téglás Gábor múzeum-igazgató jelentése így hangzott:

A régészeti múzeum éve.

(1900 december közepétől 1901 végéig.)

Társulati múzeumunk körül távolról sem fejthettem ki azt a munkásságot, a minőt egy év előtt magam elé tűztem s a minőt a tisztelt közgyűlés is méltán elvárhatott volna egyszerűtetemtől. A hivatalos elfoglaltságnak lavina-módjára növekvő teendőit a lefolyt évben a vezetésem alá eső reáliskola tovább építésével olyan rendkívüli elfoglaltatások súlyosbították, melyek tán némi mentségemre szolgálhatnak, a midőn azt vagyok kénytelen jelenteni, hogy a gyűjtési munkálatokat a kézügyünkbe eső dévai Várhegy mellett csupán Veczel és Várhely leleteire terjeszthettem ki.

Utóbbi helyről az 1901 október 8-iki választmányának bejelentett feliratokkal sikerült római osztályunkat gyarapítani s a dévai várhegyi őstelepről is tanítványaim s legkivált Téglás Géza és Dezső buzgalmából csinos collectiót összehoznunk.

De e látszólagos pihenés daczára sem tévesztettem szemeim elől múzeumunk érdekeit s a megyei monographia első kötetűl éppen befejezéshez juttatott Hunyadmegye őskorában gazdag felíratárunk segítségével sikerült megyénk legrégibb pragmaticus történetének becses adatárát kikerekítenem, s az EKE kiadásában közelebb szintén napvilágot látó *«Hunyadmegyei Kalauz»*-ban is kiváló figyelemmel valék arra: hogy művelt közönségünk az itt felhalmozott nem utolsó jelentőségű műtörténelmi emlékekről tudomást szerezve, a múzeum és megyénk gazdag őstörténelmi lelőhelyei felől is tájékozódhassék, s egyúttal társulatunk üdvös törekvéseit méltányolni és régészeti emlékeinket becsülni, szeretni tanulják.

A nyári szünidőt azonban a tervezett megyei felvételek helyett ez

évben dr. Wlassics Gyula cultusminiszterünk támogatásával nagy részben Ausztria, Szászország, Poroszország, Bajorország, Tirol és Salzburg múzeumainak szentelhettem.

Ezen tanulmányi utazásom tanulságai — ha Isten életemnek kedvez — időhártrább meghozzák bizonyára gyümölcsüket saját múzeumunk részére is. Mert a mit Németországnak a mi Dévánknál sokkal kisebb jelentőségű iskolai központjain s az osztrák tartományok minden számottevő városában méltó irigyléssel szemlélhetünk: t. i. építészetiileg is figyelmet keltő, állandó őrszemélyezettel, megfelelő dotációval rendelkező vidéki múzeumokat hála Istennek itthon is utánogztatják törekvőbb városaink. Így a jótékonyági forrásokban jobban bővelkedő püspöki városaink, például Temesvár, Nagyvárad, Kassa, Szombathely mellett ma már Szegszárd is képes vala a társadalom áldozatkészségéből monumentalis múzeumot teremteni. S olyan tekintélyes gyűjtemény tehát, milyennek mostani szerény helyzete daczára a mienket minősítetik, hogyan maradhatna tovább is jelenlegi zsellér-helyzetében. A legközelebbi jövő egyik elsőrendű feladatául sürgeti azért nemcsak a tudós világ, de a józan közvélemény is a tervszerű megyei múzeum megépítését, mert ha a társulatunk jóvoltából idáig fejlesztett múzeumot valósággal «megyei» jellegűvé akarjuk emelni: azt megyénk hathatós támogatásával mielőbb olyan hajlékhoz kell segítenünk, melyben a múzeum, mint igazi megyei alkotás a folyvást élénkebben érdeklődő szaktudósok mellett a helybeli és megyei értelmiség s tanuló ifjuság magasabb képzeteinek is hatékony és hozzáférhető intézményeként már külsejével hirdethesse lélekemelő, magasztos rendeltetését!

Hisz a mostani primitív elhelyezés daczára alig kerülik el Déva város látogatói kis múzeumunkat és a figyelmes észlelő tán még arról is megbizonyosódhatnak, hogy múzeumunk az idegen forgalom irányításával és ide vonzásával városunknak is szolgálatot tesz.

Ime a múlt esztendő során is a társadalom egész hosszú sorozatát mutathatjuk fel amaz idegeneknek, kik nemcsak közlőről, de a nagy külföldről is múzeumunk kedvéért zárandokoltak városunkba. Így dr. Wass Ármin nyug. smyrnai consul, a ki értékes keleti gyűjteménnyel rendelkezik maga is, Sombory Lajos csász. és kir. kamarás, főrendiházi tag, Somboryné Karlovsky Valerie, Ruffy Pál miniszt. tanácsos, az emberbaráti intézmények országos főfelügyelője, a jegyzői tanfolyamok központi főigazgatója, Boncza Miklós országgyűlési képviselő, Fáy Béláné sz. Kuun Irma grófnő, gróf Rhédey Kozma Ida, dr. Jankó János a budapesti néprajzi múzeum igazgatója, dr. Wosinszky Mór szegszárdi apát, a múzeumok

főfelügyelőségének szakreferense, dr. Márffy Oszkár és Halaváts Gyula országos főgeológus Budapestről, Prágából: Droz Károly tanár, Bécsből: dr. Leinkauf János tanár, majd a német birodalmi «Archaeologisch-epigraphisches Institut» megbízásából dr. Oehler János tanár, dr. Münsterberg Rudolf pedig a bécsi Kunsthistorisches Hofmuseum segéd-őre.

Tömegesen felkeresték múzeumunkat ez év tavaszán a gör.-keleti megyei tanító-egylet tagjai brádi tagunk: dr. Oprisa Pál tanár elnök vezetése alatt, mintegy ötvenen, férfiak és nők egyaránt; Nagy-Becskerekéről, Budapestről s Kolozsvárról meg egész utazó társaságok tanusítottak érdeklődést.

Adományokkal s leletek bejelentésével is mind többen adják érdeklődésük tanujelét. Kiválóan értékes adományt képez a rudai 12 Apostol, a muszári és a boiczai bányatársulatok költségén Vane Ferencz bánya-mérnök vezetése alatt a párisi kiállításra az Érczhegység hunyadmegyei csoportjáról készítettett gyönyörű geológiai térkép és hat dyagramma, melyeket nevezett társulatok múzeumunknak ajándékoztak.

Rossu János tordosi körjegyző egy ott talált XVII-ik századbeli leletből 15 drb németalföldi és németbirodalmi ezüst garast adományozott. Neupauer Gyula pénzügyigazgatósági földadókataszteri biztos egy Csértés és Danulesd között talált diorit kőfejszét adományozott. Issekutz Antal nyug. polgármester a dévai határban talált XVI-ik századbeli 9 drb magyar és lengyel garast adományozott. A dévai várhegyről Téglás Géza és Dezső mellett Lurtz Vilmos dévai iparos, mint a lövölde építtetője mentett meg több őskori edényrészletet. Vásárlás útján Várhelyről 3 felírtas kő és 3 bélyeges téglá került múzeumunkba. A veczeli ásatások eredményének megvásárlása folyamatban van s a mint kiszállhatok, befejeződik.

Mint előző években, most is segélyére méltatta társulatunkkal múzeumunkat a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének ajánlatára dr. Wlassics Gyula cultusministerünk s csakis ezen segélyezéssel vált lehetővé a várhelyi régiségek gyűjtése, az amphiteatrum biztosítása és Évkönyvünk kiadása is.

Közzoktatási kormányunk eme hatékony támogatását jövőre is kérelmezni indítványozom, egyúttal kérelmezze mai közgyűlésünk dr. Wlassics Gyula cultusminiszter úr ő nagyméltóságánál azt is, hogy a legközelebb vidéki múzeumok közt kiosztásra kerülő képek és szobrok kiosztásánál múzeumunkat is részesíteni kegyeskedjék!

S a midőn hálás köszönetemet nyilvánítanám mindazoknak, kik múzeumunkat figyelmükre méltatták, egyúttal azon hő óhajomnak is kifejezést adok, hogy D é v a város örvendetes föllendülésére vajha városunk

értelmiségének egyetemét is minél előbb áthatná ama körünkben s elnöki szózatainkban évről-évre hangoztatott közóhaj halaszthatatlansága; hogy nagyszámú közintézményeink betetőzéséül végre-valahára a megyei múzeumnak ez ősi város, a megye méltóságához méltó megépítése is sürgős és továbbra nehezen halasztható teendőt képez!

Kérjük föl ezért jelen közgyűlésünkől gróf *Kuun* Géza elnökünk ő excellentiáját, hogy nagy tudásával, kiváló társadalmi állásának egész nyomatékával indítsa meg a múzeum-építés kezdeményezését mielőbb. Mert a miként negyedszázad előtt az ő vezetése alatt szépen virágzó s országos hírre emelkedett történelmi-régészeti társulatról sem mertek álmodozni elődeink, utódai közül az ő messzire elhangzó «legyen» szavára bizonyára életre hívja a múltak emlékeiért hevülő, az ősök dicsőségével méltán büszkélkedő társadalmunk leleményessége, főleg kormányunknak e megye és társulat iránt minden alkalommal megnyilatkozó hathatós támogatásával a várva-várt megyei múzeumot is.

Vajha úgy legyen!

*

Issekutz Antal bemutatván a számadások és a pénztár megvizsgálására kiküldött bizottság jelentését, (mely szerint a társulat vagyona 14013·58 K.) a felmentvény *Szöllősy* Lajos pénztárosnak megadatott s köszönet szavaztatván neki a pénztár lelkiismeretes vezetéseért, egyúttal 2110 korona összegben megállapított a jövő évi költségvetés; míg az 1901—1902-iki számadások és a pénztár megvizsgálására ismét megválasztott dr. Apáthy Árpád, Issekutz Antal és Pietsch Lajos.

A választmány kilépő egyharmada is megválasztatván, kiegészítettett: Balázs Árpád, Barna Bertalan, dr. Demkó Pál, Hadik Béla, Hartmann János, Jeanplong József, Munteán Miklós, dr. Nagy Lajos, Pataky László és dr. Szabó Márton által; miután Hartmann János dévai áll. főreáliskolai tanár, dr. Szabó Márton szászvárosi főgymnasiumi tanár és Vikár Béla budapesti szerkesztő a közgyűlést megelőzőtt választmányi értekezleten a rendes tagok sorába felvétetett.

A közgyűlés végül üdvözlő táviratot küldött dr. *Wlassics* miniszterhez, *Zsilinszky* Mihály államtitkárhoz és *Berzeviczy* Alberthez; jegyzőkönyvének hitelesítésére pedig az elnöklő Réthi Lajos és a titkár mellé az alapszabályok szerinti ötös bizottságba kijelöltetett: dr. Apáthy Árpád, Buda Imre, Hartmann János, Issekutz Antal és Kolumbán Samu.

Közygylés után *Téglás* Gábor múzeum-igazgató hívta meg házába ebédre a küldötteket, estére pedig (az igazgató-választmány néhány tagjával) dr. gróf *Kuun* Géza elnök vendégszerető maros-németi kastélyába,¹ hol *Muzsnay* Béla polgármester azt az óhajátát fejezte ki, hogy a társulat jövő közgyűlését ez év őszén Hátszeg városában tartsa meg, kirándulással összekötve a várhelyi amfiteatrum és a regényes Kolczvár romjaihoz.

¹ Erről a kolozsvári «Ellenzék»-ben az alábbi tudósítást olvastuk: Maros-Németiben meghitt társaság gyűlt össze vasárnap délután, hogy szeretetteljes tisztelettel üdvözölje dr. *Kuun* Géza gr. valóságos b. titkos tanácsos, elnököt csendes otthonában, a Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat 22. évi közgyűlése alkalmából. A társaság a társulat tisztviselőiből és a gyűlésen megjelent küldöttekből állott. A vendégek neveiket emlékkönyvbe jegyezték be. A kiváló házigazda ebédre hívta meg a társaságot, mely este 6 órakor kezdődött. Ebéd alatt a háziúr szép szavakban emlékezett meg a társulatról, melynek közgyűléséről 22 év óta most másodszor kénytelen elmaradni. Pedig e közgyűlések képezik ama sugarat, mely bevilágít az évi működésbe. Ez a közgyűlés ünnepnap a megyére nézve, mert itt látott először napvilágot a megye monographiája. Örül, hogy a rokonegyetek figyelemmel kísérik a társulat működését. Nálunk a tudományokkal való foglalkozás egyúttal hazafias cselekedet is. Poharat emel az EMKE, a középiskolai tanáregyesület, az ereklyemúzeum és Hátszeg város jelenlevő képviselőire. Téglás Gábor a kiváló elnököt élteti. Kuun Géza gr. méltatja ezután Hunyadmegye monographiájának íróit és élteti annak szerkesztőjét, Téglás főigazgatót.

Nyugtázás

a Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat tagilletmény-befizetéséről 1902 április 1-éig.

100 Kor. alapítványi tőkét befizetett dr. Krenner Miklós.

Rendes évi tagsági díjat:

1899-re : Dr. Bíró Kálmán, Váné Ferencz.

1900-ra: Franca Lajos, dr. Erdélyi István, Hollaki Arthur, dr. Biró Kálmán, Váné Ferencz.

1901-re: Dr. Kaczander József, Koós Ferencz, Vasúti tisztviselők olvasó-
köre Piski, Makray Aladár, Kiss Sándor, Issekutz Antal, Balázs Árpád, dr. Petri
Mór, Hollaki Arthur, dr. Bíró Kálmán, Váné Ferencz.

1902-re: Fáy Béla, Schallát József, de Bourcy Henrik, Bay Ilona, Ev. ág. felsőnépiskola Szászváros, Ev. ref. collegium könyvtár M.-Vasárhely, Szőlősy Lajos, Ev. ref. collegium Szászváros, Szászvárosi Takarékpénztár, Dévai m. kir. állami főreáliskola Salamon Ferencz-önképzőkör, Dévai m. kir. állami főreáliskola tanári könyvtára, Ferenczi Gyula, Barcsay Gábor, dr. Keczander József, Kovordányi József, Kovordányi János, Czárán Gyula.

Déván, 1902 április 1-én.

SZÖLLŐSY LAJOS
társ. pénztáros

Társulatunk eddigi kiadványai:

I.	Évkönyv. Szerkesztette	Kun Róbert	(Budapest, 1882.)	190 lap	4 táblával.
II.	»	»	(» 1884.)	125 »	—
III.	»	»	(» 1886.)	107 »	—
IV.	»	»	(Budapest, 1888.)	132 »	—
V.	»	»	(» 1889.)	164 »	—
VI.	»	»	Mailand Oszkár (Kolozsvár 1891.)	145 »	2 táblával.
VII.	»	»	(» 1893.)	129 »	3 r. és 1 mell.
VIII.	Évkönyv. Szerkesztette	Kun Róbert és Téglás Gábor	(Kolozsvár, 1897.)	152 lap,	1 rajzzal és 1 melléklettel.
IX.	Évkönyv. Szerkesztette	dr. Veress Endre	(Kolozsvár, 1898.)	195 lap,	33 rajzzal és 1 melléklettel.
X.	Évkönyv. Szerkesztette és 1 hasonmással.	»	(Déva, 1899.)	168 lap,	5 képpel
XI.	Évkönyv. Szerkesztette és 1 hasonmással.	»	(Déva, 1900.)	187 lap,	2 képpel
XII.	Évkönyv. Szerkesztette és egy aláírással.	»	(Déva, 1901.)	172 lap,	2 képpel

Hunyadmegye nemes családjai. (Csaladtörténet és életrajzok.) Szerkeszti dr. Veress
Endre I. köt. 1. sz. Hunyadmegye kihalt családjaírói. Kovács Lászlótól. —
Hunyadmegye legrégibb tisztikara. Dr. Wertner Mórtól. Ára 40 fillér. — 2. sz.
A Hunyadiak. Dr. Wertner Mórtól. Ára 1 korona.

Dobai István »Tisztesség oszlopa« vagyis Hunyadmegye leírása 1736-ból. Kiadta *König Pál* (Déva, 1885.) 18 lap.

A tagsági díjak az év első harmadában küldendő, legcélszerűbben postai utalvány-lapon; azontúl postai megbízással szedjük be.

A „Hunyad“ teljes folyama

összeállításán fáradozván, sikerült kiegészítenünk eddigelé az 1879, 1880, 1890—1901 évi folyam 14 kötetét. Hiányzanak azonban az alábbi számok: Az (első) 1877. évf. 28, 34—36. sz. — 1878. évf. 9. sz. — 1881. évf. 1. 5—14, 16—24, 26—52. sz. — 1882. évf. 1—9, 11, 14—16, 20—24, 26—29, 33, 34, 36, 37, 41—43, 45—47, 49—52. sz. — 1883. évf. 1—6, 8—13, 15—50. sz. — 1884. évf. 1—18, 20, 22—27, 31—52. sz. — 1885. évf. 1—19, 21—32, 34—35, 38—44, 46—52. sz. — 1886. évf. 1, 18—20, 29, 30, 32, 33, 36—45, 47—50, 52. sz. — 1887. évf. 1, 4, 9, 10, 12, 19, 22, 27, 29, 33, 35, 37, 40, 42, 43, 45—49, 51. sz. — 1888. évf. 2—4, 7, 10, 13, 14, 21, 29, 32, 34, 42, 46, 49. sz. — 1889. évf. 18. sz.

Ha t. olvasóinknak e hiányzó számok közül régi, hasznavehetetlen iratok közt valami meglebbe, kérjük, szíveskedjenek példányunk kiegészítéséül a titkárnak beküldeni.

Felhívás taggyűjtésre.

Ezelőtt 22 évvel alkotta meg Hunyadvármegye hazafias közönsége társulatunkat, s a mit ez idő alatt elért, azt csak is tagjai lelkes buzgóságának köszönhetné. De erre a buzgóságra és támogatásra most is szüksége van a társulatnak, kivált mióta működési tere növekedett, és tudományos kiadványával fokozottabb mértékben buzgólkodik megyénk történeti múltjának felderítése körüli munkájában.

Szerencsénk van t. czímedet tagjaink sorában tisztelni, s így mint olyat, a ki híve tudományos és kulturális czélokat szolgáló társulatunk működésének, tisztelettel kérjük, kegyeskedjék b. ismeretsége körében másokat is belépésre buzdítani, s társulatunkat azáltal hathatós támogatásával czéljai megvalósításában elősegíteni.

Erre nézve szíves emlékezetébe idézzük, hogy társulatunknak tagja lehet minden megyénk múltja és hazarészünk iránt érdeklődő hazafi és honleány, a ki évenkénti 6 kor. fizetésére kötelezi magát, alapító tagja pedig, a ki a társulat czéljaira egyszersmindenkorra legalább 100 koronás adománynyal járul. Mindkét rendű tagjaink ingyen megküldve kapják immár évnegyedes füzetekben megjelenő díszes Évkönyvünket, és kedvezményes áron: egyéb kiadványainkat.

Társulatunk virágzása első sorban megyénk művelt közönsége és tagtársaink lelkesedésétől függ, s ha azok e kérelmünket b. figyelemre méltatják s mindegyik *csak egy új tagot* ajánl és szerez társulatunknak, anyagi erőnk megkétszereződik.

DR. GRÓF KUUN GÉZA

elnök

DR. VERESS ENDRE

titkar

Reg. 0 422

A HUNYADMEGYEI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

TIZENHARMADIK

ÉVKÖNYV

MEGJELENIK ÉVENTE NÉGY FÜZETBEN

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

Dr. VERESS ENDRE

TÁRSULATI TITKÁR

Az 1902. évi folyam 2—3. füzete

DÉVA

NYOMATOTT HIRSCH ADOLF KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1902

TARTALOM.

	Lap
A reformatio kezdete Hunyadmegyében. <i>Faragó Lászlótól.</i>	53
Bukuresti tudósok Hunyadmegyében. (Képpel.) <i>Krónikástól</i>	57
Az Ungur-család történetéhez. Gr. <i>Lázár Miklóstól</i>	68
Adatok Déva XVIII-ik századi történetéhez. <i>Issekutz Antaltól</i>	77

A Hóra-világ Hunyadmegyében.

I. Siess Lajos tudósításai. Fordította <i>Jeanplong József</i>	85
--	----

Apró közlések.

Mikor épült a déval ev. ref. templom? Az 1603-iki nagy éhség Hunyadmegyében. A nagy-almási Szóts, másképp Hunyadi-család czimere 1652-ből. Német őrség zsarolása Felső-Szilváson, 1740-ben. Reinhard asszony Hunyadmegyeről 1806-ban. Rozvány György a piski csata előzményeiről. A vajda-hunyadi vár helyreállítása. Hunyadvármegye népessége 1900 végén.	102
--	-----

Hivatalos értesítő.

Választmányi ülések	114
---------------------	-----

Nyilvános nyugtázás

a Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat tagilletmény-befizetéséről 1902 ápr. elsejétől decz. 15-ig.

100 Kor. alapítványi tőkét fizetett a Salgótarjáni köszénbánya-részvénytársulat petrozsenyi bányája.

Alapítványi kamatot fizetett 1902-re gróf Korniss Berta.

Rendes évi tagsági díjat fizettek:

1899-re: Dr. Biró Kálmán, Vané Ferencz.

1900-ra: Hollaki Arthur, dr. Biró Kálmán, Vané Ferencz, Apáthy László, Muguet Kolozs, László Ignác.

1901-re: Dr. Petri Mór, Hollaki Arthur, dr. Biró Kálmán, Vané Ferencz, dr. Hodinka Antal, Apáthy László, Muguet Kolozs, dr. Szabó Márton.

1902-re: Apáthy László, gróf Kún István, Halaváts Gyula, Biró József, Balázs Árpád.

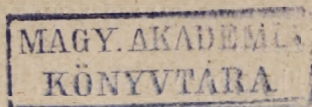
1903-ra: Fáy Béla.

Déván, 1902 deczember 16-án.

SZÖLLÖSY LAJOS
társ. pénztáros

A «Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat» tagja lehet minden hazarészünk iránt érdeklődő és ügyünket támogató hazafi, honleány vagy testület. Az alapító tagok egyszersmindenkorra 100 koronát fizetnek. Rendes tagok évdíja 6 korona, melyért mindkét rendű tagjaink diszes kiállítású évnegyedes folyóiratunkat ingyen kapják. * * * * * Szíves tagajánlások a titkárhoz küldendők.

A lakásváltoztatásokat kérjük a titkárral közölni.

A reformatio kezdete Hunyadmegyében.

A reformatio első évtizede világhódító útjában Gosztonyi Jánost találta a gyulafejevári püspöki székhelyen. Győről került hozzánk. Erélyes, vallásos, buzgó ember, kinek nagy része van a Dózsa-féle parasztlázadás elfojtásában, ki ügyességét, rábeszélő képességét most vallási téren is érvényesíti, a mint észreveszi, hogy Luther kárhoztatott tanai ide is eljutottak. Hiszen már 1519-ben Gyulafejevárt is van nyoma a reformationnak, 1524-ben Szebenben Flaschner Farkas szebeni dékán, helta plébános, a papság ellen intézett és éjnek idején mindenfelé elszórt gúnyiratok ismeretlen szerzőit és terjesztőit (miután ismételt idézésre meg nem jelentek) kiközösíti.

És a panasz a kátholikus papság visszaélései ellen általános volt egész Erdélyben, de az elkeseredés sehol oly jellemzően és oly korán nem tört ki, mint éppen nálunk, Vajdahunyadon, melynek várnagya: Scholcz György, Németországból kerülve ide, egész nyíltan izgatott a régi hit ellen, éppen akkor, mikor a magyar országgyűlésen 1525-ben kimondják a rendek, hogy minden lutheránust irtsanak ki az országból s bárhol találják is őket, nemcsak egyházi, de világi személyek is szabadon elfoghatják és megégethetik. E törvények szigorú végrehajtására azonban senki sem gondolt komolyan. Van ugyan nyoma az üldözésnek, hogy egyes főurak saját birtokaikon megégették az új hit terjesztőit s hogy például a felvidéken 1526 elején az országos hatóság mindent elkövet a protestantizmus gyökeres kiirtására, de nagyobb árnyokat az üldözés sehol sem vett. A mohácsi vész után pedig oly nagy a kétségbeesés, oly nagy az erővesztés, az erkölcsi hanyatlás, hogy az új vallás kérdése ezek mellett háttérbe szorul. Szabadon terjedhet az új hit, nincs ki erélyesen szembeszálljon, nincs ki a maga szigorában alkalmazza az 1525-iki törvényt. Csak nyomozás, kutatás, vallatás, fenyegetés foly mindenfelé, de büntetés ritkán fordul elő.

Ezt bizonyítja a hunyadi eset is, melyről mostanában napfényre került két latin oklevélből értesülünk.¹ Ez oklevelek és jelentések rendkívül beszédesek s nemcsak vármegyénk reformatiójának történetéhez szolgáltatnak fontos adalékot, de egyébként is fényes világot vetnek a vallásos élet éles ellentéteire és arra az eljárásra, melylyel a katolikusok az új vallás követőit vallatták, üldözték országszerte.

Ilyen vallatásban részesült Scholcz várnagy is, midőn róla Gosztonyi János erdélyi püspök meghallá, hogy az Istentől nem félve az orthodox katolikus vallást semmibe se veszi, a lutheri káros és elítélendő tanokat hirdeti és Krisztus igaz híveit tévelygéseivel valósággal scandalizálja. Ez a püspököt mély szomorúsággal tölté el, a miért is (Gyulafejevárt, 1526 szept. 24-én kelt levelével) kiküldi Máté alpestesi esperes-plébánost, István dévai és Imre hunyadi plébánost, hogy tartsanak vizsgálatot a hunyadi várnagy ügyében. Hogy a hunyadiak közül többen hajoltak az új tanokhoz, bizonyítja Gosztonyi püspöknek ama szomorú kijelentése, hogy sokan tévelygésbe esve, az Istent, annak szentjeit, az egyháznak és szolgálóinak rendeleteit már semmibe sem veszik.

A kiküldött plébánosoknak ki kellett a vizsgálatot terjesztetni arra, hogy az új hunyadi várnagy: Scholcz György tényleg ragaszkodik-e az új tanhoz, hogy kész-e azért életét is föláldozni, hogy kiket térített el tévelygő hite által a szent katolikus vallástól, micsoda támadásokat tett a katolikus egyház és annak intézményei ellen, kik és mifélek ezek a tévelygő lutheránusok, az egyháznak különösen mely szabályait nem tartják meg, s milyen életet él Scholcz György hunyadi várnagy? Végül meghagyja a püspök a kiküldött plébánosoknak, hogy a vizsgálat eredményéről tegyenek minél előbb írásbeli jelentést.

A vizsgálatot meg is tartották s már október 13-án elküldik írásbeli jelentésüket Gosztonyi János gyulafejevári püspöknek.

Elmondják e jelentésben híven és lelkiismeretesen, hogy Scholcz György szidalmazta a pápát, hogy Antikrisztusnak nevezte, sőt a pápát mindig csak bestianak hívta és hívja, hogy az uriszentvacsorát és annak tiszteletét csúfondárosan gyalázza, a

¹ Közölve a gyulafejevári káptalani és a budai országos levéltárban őrzött eredetiekről, «Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából» I. köt. (Budapest, 1902. Szt.-István Társulat kiadása) 283—288. lapján.

papokat is bestiáknak tartja és hirdeti, hogy a papoknak meg kell nősiülni.

Rágalmazza a bűjtöt, másokat is lebeszél a bűjtölésről és még azt a nagy merészséget is elkövette, hogy a boldog emlékezetű Jakab apostol vigiliáján húst evett. Majd elment egyik oláh pap házába s ott az oláhokkal együtt húst evett s ezeket is az új hitre akarja téríteni.

Az összes szenteket és azok ereklyéit profánul ócsárolja és azt vallja, hogy ezeket semmiféle tiszteletben nem kell részesíteni, nyilvánosan azt állítja róluk, hogy ezek is emberek voltak, sőt nemcsak emberek, hanem valóságos latrok.

Egy bizonyos Cseh János nevű embernél, ki szintén hunyadi lakos volt, jól beborozgatván többek közt látva a falon egy képet, megkérdezte, hogy kinek a képe ez? A többiek azt felelték, hogy Szent-György pápáé, mire ő fejszét ragadva, összedarabolással fenyegette György pápának a képét s dühösen kiabált, hogy a latrot nem kell tiszteletben tartani. Majd a dicsőséges szent szűz ellen kelt ki káromló szavakkal: «Ah, ki az ördög látott ennyi boldog szűzet, mint a mennyi nektek van! Mindig szent, mindig bűjt! Hiszen nem bűjtölésért van az ember!»

Ugyancsak a bűnbocsánatot is kigúnyolja, az excommunicatiót pedig semmibe se veszi, az anyaszentegyháznak összes intézményeit és a szent kánonokat, valamint a szent zsinatok rendeleteit is gyalázza és kárhoztatja.

A meghaltakért tett suffragiumokat haszontalanoknak tartja, nem más az, mint a papok csalása, a papok a saját hasznukért állították föl ezt és csalják az embereket, holott vele semmit se használnak. Azt is mondja, hogy nincs purgatorium.

Literatus András hunyadi várnagy, a ki kiváló ember és mindazok, a kik őt hallgatják és vele érintkeznek: t. i. Mihály ispán, Losádi Albert, Pestyéni Miklós hitük alatt vallják, hogy gyakran hallották tőle, hogy a pápát a latrok latrának mondta és bestiának nevezte, a szerzetesekről azt állította, hogy ezek semmirekellők és a szegények félrevezetői. «Csalják — így szólt — a szegényeket ezek a bestiák, hogy annál könnyebben és dolog nélkül élhessenek.» Ezek a tanúk is szintén bevallják, hogy Scholcz György szidja a szenteket és gyakran lehet tőle hallani ilyen kifejezéseket: «Hol vannak ezek a latrok: Joannes Elemosinarius,

Joannes Capistranus és a többi magyar szentek? Ha szentek, miért nem védik meg Budát és Magyarországot a töröktől!»

István dévai, Imre hunyadi és Máté alpestesi plebánosok a végrehajtott vizsgálatról és vallatásról így számolnak be híven és lelkiismeretesen püspöküknek. Ámde jelentésük végén még egy jellemző adat van. Arra kéri ugyanis a püspököt, hogy ne tegye közhírré, hogy a vallatást ők hajtották végre, mert ők mindnyájan ennek az ördögi embernek a hatalma alatt állnak. Félték tehát a szegény plebánosok, hogy baj lesz, ha Scholcz György várnagy urannak tudomására jut ez a dolog.

Ez a két oklevél érdekes bizonyíték arra nézve, hogy Hunyadvármegyében a reformatio mindjárt kezdetben tért foglalt, sőt talán korábban, mint sok helyütt hazánkban. De másfelől bizonyíték arra nézve is, hogy Brandenburgi György jószágán — mert akkor a hunyadi uradalom az övé volt — szabadon terjedhetett az új hit s hogy itt az uradalmi tisztviselők, közöttük első sorban Scholcz György várnagy, voltak az első hirdetői a reformationak. Scholcznak nem történt semmi baja, részint mivel az erélyes Gosztonyi már a következő évben meghalt, részint pedig, mivel Tordai Pál vajdahunyadi főesperes csak viselte méltósága címét és élvezte az archidiaconatus jövedelmét, de feléje sem járt s így nem volt, ki szembeszálljon az új eszmék terjedésének.

Később üldözték vármegyénkben is a reformatiot, de — Salamon Ferencz szavait idézve — ezen üldözések daczára az elterjedés dicsőség vala s bizonyíték a mellett, hogy az egész nemzet el volt már készülve a lelkiismeret és gondolatszabadság nagy-szerű európai forradalmára. A föld épúgy el volt már készítve nálunk, mint Némétországon a reformokra. A hit magánál az egyház embereinél is meg vala ingatva, s a hit gyengülését nem a merő hitetlenség, hanem egy újabb hit szükségének érzete követi mindenütt s a már rothadásnak induló civilisatio mellett nálunk is szükségét érezték a fölelevenedésnek: a reformationak.

FARAGÓ LÁSZLÓ.

Bukuresti tudósok Hunyadmegyében.

Örökre emlékezetes fog maradni társulatunk történetében — hiszen páratlan — a bukuresti román tudósok ama kirándulása, melyet ez év nyarán múzeumunknak és vármegyénknek szentelvén, megszemlélhették gazdag gyűjteményeinket, megyénk római leleteit s gyönyörködhetek természeti szépségeiben. «Kiváló örömeinkre szolgálhat — írja Téglás Gábor¹ — hogy július elején éppen a velünk oly szoros érdekkapcsolatban álló szomszédos Románia történelmi társulata s a bukuresti Nemzeti Múzeum, valamint az egyetemi szemináriumok képviselői keresték fel hazánkat, három egész napon át tanulmányozva a «Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat» dévai múzeumától Vajdahunyadon, Hátszegen át Dacia fővárosának, Sarmizegetusának maradványait, gyönyörködve a Retyezát felséges hegyvidékében, s a Piskitől Petrozsényig vezető vasút változatos panorámájában. A társaság társulatunk vendégeként viszonzta azt a látogatást, melyet dr. gróf Kuun Géza elnökünk szentelt két évtized előtt a bukuresti múzeumnak és Románia köreinek.² Az elnökség éppen azért Maralászló alispánnal együtt a társulati tagok és hatóságok előzőekénységét meggyeszerzte siettek biztosítani részükre s így volt lehetséges, hogy ez aránylag nagyszámu expedíció július 3-tól 6-ikáig Dévától ki Petrozsényig, az ország határáig mindenütt a legkellemesebb fogadtatásban reszesült s útazását ingyen-fogatokkal könnyítette meg az értelmiség, főleg Hátszeg, Petrozsény s a hunyadi és petrozsényi bányahatóságok előzőekénysége.»

Társulatunk a szomszéd rokon-egyesület megtisztelő látogatásáról értesülván, kezébe vette a rendezés nem csekély ügyét s

¹ Az »Ország-Világ« 1902. évf. 32. sz. 634. lapján.

² Ld. erről Téglás Gábor cikkét: Körültekintés Romániában. (Egy tudós főúr, dr. gróf Kuun Géza úti jegyzeteiből.) A »Fővárosi Lapok« 1884. évf. 233. sz.

f. évi június 22-ikén tartott igazgató-választmányi üléséből az alábbi programot készíté számára.

I. nap, 1902 július 3-ikán, csütörtök: Érkezés esti 10 óra 52 perczkor Tövis felől Dévára, melynek állomásán *Téglás Gábor* üdvözli a tanulmányozás végett érkezteket a «Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat» nevében. Szavait tolmácsolja *Lazarics János* tanítóképezdei tanár úr.

II. nap, július 4-ikén, péntek: D. e. $1\frac{1}{2}$ 8 órakor a Magna curia, a népkert s a vár megtekintése. Lejövet a kirándulók *Tocilescu* Gergely egyetemi tanár, múzeum-igazgató úr vezetése alatt 10 órakor tisztelegnek *Mara László* alispán úrnál s megtekintve a vármegyeházat, annak dísztermét, a lépcsőházban elhelyezett lapidariumot, s a főreáliskolát, megnézik a régészeti múzeumot. Déli egy órakor társasbéd az Englisch-féle nagyvendéglő kerti helyiségében. (Egy teríték ára 3 korona; előjegyeztenni lehet a társulati titkárnál vagy a vendéglőben.) D. u. fél 4 órakor indulás a vendéglő elől kocsikon Marosnémetibe, hová dr. gróf *Kuun Géza* társulati elnök uzsonnára hívta meg a vendégeket. A parkban felállított emlékek megtekintése után esti 7 órakor indulás Vajdahunyadra; aztán vacsorálás és elszállásolás családoknál.

III. nap, július 5-ike, szombat: Reggel 8 órakor a vajdahunyadi vár és vasgyár megtekintése. Majd vasúti kocsikon ki az állomásra, d. e. 9 óra 38 perczkor indulás Piskin át Hátszegre, hová a vonat 12 óra 32 perczkor érkezik. Ebéd után fél 3 órakor indulás kocsikon Várhelyre és este vissza Hátszegre; elszállásolás családoknál.

IV. nap, július 6-ika, vasárnap: Reggel 7 óra 28 perczkor indulás Petrozsény felé, 9 óra 51 perczkor kiszállás a Boli-barlangnál, melynek megtekintése után a társaság kocsikon hajt le Petrozsénybe, megismerléli *Andreics János* bányaigazgató vezetésével a bányaműveket és délután a szurduki szorost, melyen a kirándulók Tîrgu-Jiuig menvén, visszatérnek Romániába.

E programhoz képest romániai vendégeink (harminczan) pontosan megérkeztek f. é. július 3-án este 10 óra 52 perczkor Tövis felől Dévára, honnan fogadásukra dr. Veress Endre és Bottyán József főreáliskolai tanárok Piskire utaztak s kiosztották útközben a pontos czímmel ellátott lakás-jegyeket.

A dévai állomásnál szép számú közönség élén *Téglás Gábor* társulatunk részéről üdvözölte a vendégeket, kiknek nevében *Tocilescu* Gergely bukaresti egyetemi tanár, s a román nemzeti

múzeum igazgatója, volt főrendiházi tag válaszolt szívélyesen, megköszönve a vendégszerető fogadtatást s örömét fejezve ki a felett, hogy a műveiből Európaszerte ismert régészünket, Téglás Gábort személyesen is megismerheti.

Az üdvözlő beszédeket Lazarits János tanítóképezdei tanár magyarázta meg román és magyar nyelven, mire vendégeink kijelölt lakásaikra hajtottak. Szívesek voltak lakást rendelkezésre bocsátani: Simionasiu János, Romanul György, Ardelean Dénes, Nicora Gusztáv, Ardelean Nicodin, Stiene János, Wanka Béla, Mailand Oszkár, Téglás Gábor (Tocilescu), Kupkay Géza egy-egy, Serban Leonida, Csatt György, Hosszu Sándor, Olariu János, Kontz Domokos, dr. Motz Miklós két-két, Hosszu Ferencz három személy részére.

Bukurestből a következő vendégek érkeztek.

I. A Román történelmi társulat tagjai: Lahovari J. György, a Román történelmi társulat s a főszámvevőszék elnöke, a 25 éve fennálló Román földrajzi társaság főtitkára, román akadémiai tag, nagybirtokos. Tocilescu G. Gergely, a tudomány-egyetem régészet-tanára, a Román Tud. Akadémia r. tagja, a Román történelmi társulat al-elnöke. Greceanu D. István, heraldikai író, a Román történelmi társulat alapító tagja, v. felsőházi tag, nagybirtokos. Suțu Mihály numizmatikai író, a Román nemzeti bank kormányzója, nagybirtokos. Tocilescu G. György egyetemi jogtanár. Gabrielescu Miklós műépítész. Protopopescu C. Argeș a Román történelmi társulat segéd-titkára. Dr. Bărbulescu Ilie, az állami levéltár aligazgatója, szlavista, a Román történelmi társulat vál. tagja. Cordescu Vergil Mihály tanár. Musu Valerián, vasúti főhivatalnok.

II. Bukuresti román egyetemi hallgatók: Henzel Miklós, az egyetemi régészeti seminarium titkára, Petrescu Dimbovița, Lovinescu Eugen, Constantinescu Emanuel, Popescu Antal, Bărcăcilă Sándor, Georgescu N. Pál, Cosmoc Demeter, Tafrali Oreste, Velichi Miklós, Alexandrescu György, Călinescu Aurél, Stănculescu Miklós, Vasiliu Simon, Riureanu Eliza k. a., Vrănescu Natália k. a., Sișman Mária k. a. bölcsezhallgatók, Gulimănescu András, Ștefănescu Eugen joghallgatók, Avramescu N. Sándor orvosnövendék.

Július 4-ikén reggel fél 8 órakor összegyűlt a tudós társaság a Magna-curia, a népkert és a vár megtekintésére. Különösen nagy érdeklődéssel gyönyörködtek a páráját ritkító várromban,

melyről Téglás Gábor s a titkár szolgált ismertetéssel. Romániában nem igen vannak ennyire épségben maradt középkori várak, illetőleg várromok s ez kétségtelenül fokozta a társaság érdeklődését.

Program szerint d. e. 11 órára volt kitűzve a tisztelgés vármegyénk fő- és alispánjánál, de Barcsay Kálmán főispán a legnagyobb sajnálattal volt kénytelen korábban tett kötelező, ígérete folytán előbbi napon történt elutazását előzőleg tudatni s így se nem üdvözölhette se nem fogadhatta a nagyrabecsült vendégeket. A főispán ugyanis Hollaky Imre országgyűlési képviselővel ez időben G. M. Trevelyan angol tudóst s kísérőjét dr. Wolfner Pált kalauzolta Hátszeg vidékén. Tocilescu tehát így csak Mara László alispánt üdvözölhette, mire az alispán — tolmács mellőzése végett — szintén román nyelven válaszolt, örömét fejezve ki a szomszéd nemzet notabilitásainak megtisztelő látogatása felett.

A vendégek erre nagy érdeklődéssel szemlélték meg a vármegyeház dísztermét, a Hunyadi János hadba indulását ábrázoló olajfestményt s a lépcsőházban elhelyezett lapidariumot.

Innen az állami főreáliskolához mentek, melynek mintaszerű berendezése fölött a legnagyobb elismerésüket fejezték ki. Különösen lekötötte azonban figyelmüket társulatunk régészeti múzeuma, hol Téglás múzeum-igazgató szolgált magyarázatokkal, sőt Tocilescu is alapos tudással, nagy tájékozottsággal ismertette tanítványainak a gazdag régiség-gyűjteményt, melyről mint szakértő nagy elragadtatással, sőt a legnagyobb dicsérettel szólt.

Délben a «Fehér-kereszt» vendéglő kertihelyiségében 70 terítékű társasebéd volt.

Téglás múzeum-igazgató köszöntötte fel itt a vendégeket s különösen Tocilescu Gergelyt, a társaság nagy tudományú vezetőjét, Dacia egyik legelső s ma legkiválóbb ismertetőjét, kiváló szerencsének nyilvánítva, hogy ez a tudós társaság megismeri kulturánkat, tudományszereketünket s azt a lelkesedést, melyet a múltak emlékeiből, reminiscenciáiból merítünk nemzeti nagy múltunk ismertetése s régi dicsőségünk emlékének megörökítésére és a honfi erényeknek nemzedékről-nemzedékre való átplántálására.

A szép szónoklatot román nyelven Nicora Ágost tolmácsolta.

A taps és szünni nem akaró éljenzés csillapultáival felemelkedett Tocilescu Gergely, s a román nyelv minden szépségét ragyogtatva, történelmi vonatkozásokban gazdag pohárköszöntőben dicsőítette azt a

hősi küzdelmet, melyet a magyar nemzet századokon át vívott a keresztén erények, tehát az ő hitük, nemcsak a saját szabadsága, hanem az ő szabadságuk kivívásáért is, valamint a nyugati nemzetek civilizációjáért. Aztán beszélt a római classicismusról, mely megelevenít, s a romok költészetéről, melylyel foglalkozva — úgymond — örökké élünk, nem 50—60—70 évig, mint a halandók! Hisz a régi korban élve, boldogok vagyunk a mostani anyagias korszakban. Az eszes Vilmos német császár is azzal buzdítá nemzetét a saalburgi múzeum megnyitásakor, hogy tanulatok a rómaiaktól, s ő — sokakkal együtt — ezt a tanulást végzi évtizedek óta. Ez hozta ide, s kéri: ne magyarazzák jövetelét és szavait félre. A XIX. század a történelem diadala, revelatioja. A régészet megeleveníti a régi életet. A régészet terén nincs nemzetiségi különbség, mert itt minden baj megszűnik s minden szív összeforr. E téren mindnyájan testvérek vagyunk, mert a régmúlttal foglalkozunk, s a classicismus megtölti a lelkeket idealizmussal! Ez lelkesíti a dévaiakat s a románaiakat is. És midőn a város és a társulat vendégszeretetét köszönvén, élteti Mara alispánt, meg kell említenie dicsőségére, a mit d. e. vett észre nála, hogy mikor beszéde közben a szív román neve hirtelenében nem jutott eszébe, akkor szívére mutatott! Végül Téglást élteti, kit műveiből már régóta ismert és nagyrabecsült.

Viharos éljenzés és taps volt a válasz e lelkes felköszöntésre, mely Tocilescu bámulatos szónoki tehetségéről tanuskodott.

Asztalbontás után Kuun Géza elnök szíves meghívására az egész társaság kirándult kocsikon Marosnémetibe, hol a nagy tudományú főúr és a kegyelmes úrnő igazi magyar vendégszeretettel fogadták a külföldi vendégeket, kik nagy érdeklődéssel tanulmányozták a kertben felállított római sír- és emlékköveket s egyéb értékes régiségeket. Szirtes Henrik főreáliskolai tanár a társaságról a parkban csoportképet is fényképezett, melyet mellékelten be is mutathatunk Majd uzsonához ült a társaság, mely a parkban volt felterítve a vendégek számára.

A házigazda — előre bocsátván, hogy már csak latin tanulmányai folytán is szereti a román nyelvet és nemzetet — a román tudományos élet kiváló képviselőit s a társaság nagy tudományú vezetőjét, Tocilescut éltette francia nyelven mondott pohárköszöntőben; mire Greceanu úr köszöntö meg a szíves vendéglátást s éltette az ősi kastély urát és úrnőjét. Majd közkívánnatra Tocilescu mondott lelkes beszédet ugyanazon szellemben mint délben a társas ebédnél s a nemes grófort, a házigazdát

és a kegyelmes grófnét, a ház úrasszonyát éltette. Hogy pedig mindenki megértse, a gróf úr felszólítására Veress Endre titkár hűségesen eltolmácsolta magyarul is.

Felemlíté, hogy a művelődéstörténetben a román nép is elfoglal egy-két lapot, hogy minden nép szó a történelem vásznán s hogy a román és a magyar századokon át harczoltak a keresztyén hit és erények védelmeért, míg oltalmuk alatt más nemzetek élvezték a békét. Idézi a német császárnak Budapesten mondott világgraszoló beszédét, melyben kiemeli, hogy a magyar századokon át Krisztus keresztes vitéze volt. A román nemzet a Kárpátokon túl hálás a Kárpátokon innen élő dicső magyar nemzet iránt s a románok szívét a régi barátság emléke hevíti, mert Erdély volt menedékhelye mindig, valahányszor a pogány hadak elleni harczaiban menekülniök kellett.

És most, midőn a béke áldásos harcza más irányú küzdelemre szólítja úgy a magyar, mint a román nemzetet, a Kárpátokon át fogjon kezét a nemzet kultur-missziójának betöltésére, mert bár a hegyek elválasztanak, de a tudásnak nem szabnak határt. A tudomány művelői között való közeledést mindkét nemzet közgazdasági és művelődési fejlődésére fontosnak s a nemzeteknek egymás iránti szeretetét a legjobb politikának tartja. Tudományos ismereteik gyarapítása végett örömmel jöttek ide s örvideni fognak, ha a szíves vendéglátást mielőbb viszonzni szerencsések lehetnek. Hisz mindnyájunkat lelkesít, hogy Mátyás király, Hunyadmegye fia hozta a kulturát Keletre! S ha most a tudomány terén mi — a Kelet szélén élők — újra egyesülünk, reméli, hogy ez összeköttetések erősek lesznek, nem múlóak. Mommsen is eljött Kuun Gézához; s így a dobrudzsai Adam Klissi s az Oltmelléki Limes Alutana közt sincs nagy távolság. Csak akarnunk kell, s minél inkább megismerjük egymást, annál jobban megszeretjük egymást!

A marosnémeti parkban szerzett el nem múló emlékek hatása alatt ért a társaság esti 11 órakor vasúton Vajdahunyadra, hol Sztroiny Román bányatanácsos várakozott a kirándulókra, kik közül az ifjak a vendéglőben, a többiek a vasgyár-igazgatóság új palotájában kaptak kényelmes szállást. De a pihenésre nem sok idő maradt, mert másnap, július 5-én, reggeli fél 8-kor már a lovagvárba kellett menni, melynek szépsége a romániaiakat igen kellemesen meglepte. Nem kevésbé tetszetek a vasművek és kohók, melyek a modern életet képviselik a középkori műemlékek mellett; de Sztroiny sürgető szavaira fél 10 órakor már indulni

A bukuresti vendégek a dévaiakkal a marosnémeti parkban.

kellett az állomásra, hogy a társaság a Hátszegre menő vonatról le ne maradjon.

Kellemes hatást keltett, hogy Muzsnay Béla, Hátszeg város polgármestere Piskire elibe jött a vendégeknek, kiket a hátszegi állomáson aztán lelkes közönség és a városi birtokosság és kocsi-tulajdonosok által rendelkezésre bocsátott kocsik vittek be a nagy-vendéglőbe.

Közel két óra lett, mire a társaság ebédhez ült, melyen a felköszöntők sorát Muzsnay Béla polgármesteré nyitotta meg. Szavait Gheaja főesperes tolmácsolta, éltetve a két szomszédos állam közti jó barátságot, melyet ez a tudományos célú látogatás is bizonyít. Aztán Lahovary köszöntö meg a város lelkes fogadtatását, mire Tocilescu szólalt fel. Kezébe veszi — úgymond — Decebal kupáját s ürit vele annak az emlékére, a ki megmutatta miként kell a hazát védeni. Legyőzője volt Traján, a legnagyobb császár a művelődés terén, de művelt, ismert volt e vidék a középkorban is, hisz Haczok földjét már IV. Béla király oklevele említi. Ígyunk hát Decebal poharából hazaszeretetet és tanuljunk meg lelkesedni érte!

Kis idő múlva Téglás Gábor felelt, azokat a misztériumokat ünneplelve, melyek az idegen államok polgárait összehozzák s a népek közti baráti viszonyt fentartják. Ez nálunk is meg van, mert ha a jó egyetértést itt-ott néha valami elütő hang megzavarja, azt csak afféle kis múltó villongásnak tekinti, a milyen a legboldogabb családi körben is előfordul a házastársak közt.

A főesperes által tolmácsolt szavai után Tocilescu köszöntö a róla való megemlékezést, de kijelenti, hogy a szomszédok s a magyar tudományosság hatása alatt érte el eredményeit. Immár húsz év óta apostolkodik a régészet terén, miként most húsz tanulóval jött ide, vágyainak színterére. Nemes ügyet szolgál, hisz a természetben is nem a borús fellegek uralkodnak, hanem a meleg napsugár, mely azokat eloszlatja s a szomszédos népek békéjét is fentartja. A hazaszeretet a legnagyobb kötelesség s mindkét nemzetnek van oka szeretni hazáját. Ez buzdítja a zsenge »Román történelmi társulat«-ot is működésében, midőn tagjaival évről-évre más országokat látogat meg, hisz a tudósnak minden ország egyforma, ha szívében meg nem esedve jár szanaszét! S van-e föld, melyre annyira megtisztulva kellene lépnünk, mint ide, erre a megszentelt területre. Jobban találja itt magát, mint bárhol, akár, mert közelebb érzi magát Decebalhoz, akár, mert ezt a lelkes fogadtatást látja!

Petrescu egyetemi hallgató e fogadtatásért mondott köszönetet az

egyetemi polgárok nevében, Bărcăcilă Sándor tanárjelölt Veress Endrét éltette, a három nő hallgató nevében pedig Riureanu Eliz beszélt. Lelkes volt dr. Ajtay Aladár beszéde s különösen tetszett még Lenkes főkapitányé, a ki román nyelven éltette a társaságot.

Három óra elmúlt, mire a vendégek kocsira ültek, hogy a 16 km. távolra fekvő Várhelyre menve, megtekintsék az amphi-teatrumot, a syr-templom és a castrum romjait. Magyarázatokkal Téglás Gábor szolgált, ki egyúttal »Hunyadmegye régiségei« czimen kalauzt írván, azt a társulat román nyelvű kis füzetben bocsátotta a vendégek rendelkezésére ; miután a »Hunyadvármegye« is közölte azok tájékoztatására, a kik e szép kiránduláson részt nem vehettek.

Hátszegre visszatérve, a társaság éjféli egy óráig maradt együtt s a megjelent hátszegi nőkkel még tánczolt is a legvigabban. Hátszeg városa minden tekintetben kitett magáért s kellemes kötelességet teljesítünk, midőn azok neveit közöljük, a kik a vendégeket éjjeli szállásra fogadták: Pietsch Sándor, Dohoi Tódor, Gheajea V. Titus, dr. Suciú Gábor, Popovits Bukur, Szöllősy Elek, dr. Ajtay Aladár, Báts János, Jánó Albert, Selariu István, Bontesku Mihály, Szinzián Miklós, Fogaras Tódor, Oltean Pál, Munkácsy Zsigmond, Csuts Gyula, dr. Deák Lajos, valamint a vendéglősök, a kik szobáikat *díjtalanul* bocsátották rendelkezésükre.

Vasárnap, július 6-án reggel 7 óra 25 perczkor Hátszeg-Váralján vonatra szállva, az utazók érdeklődését lebilincselő szirt-tömegek szeszélyes alakzatai közt és 8 alagúton át 9 óra 52 perczkor a Boli-állomásnál kiszálltak a vendégek, hol Buda Károly petrozsényi főszolgabíró s Henrik Viktor bányafőmérnök által fogadva és kalauzolva megtekintették a Boli-barlangot s fogatokon Petrozsénybe hajtottak, hol a bányatársulati iroda fogadótermében Andreics János banyaigazgatónál tisztelegtek, ki lekötő szívélyességgel és vonzó, nagy szaktudással ismertette a zsil-völgyi szénbányászatot, bemutatta a szén fekvését feltűntető ábrákat, majd a helyszínen megtekintették a párját ritkító osztályozó-művet, a sodronypályát s egyéb bányaműveket.

Délután egy órakor 60 terítékű társas-ebéd volt a Wagner-szálló nagytermében, hol a kitűnő banya-zenekar a román indulóval fogadta a vendégeket, majd ebéd alatt szebbnél-szebb klasszikus zeneműveket játszott a társaság méltó elragadtatására Kubata kar-mester vezetése alatt.

Első pohárköszöntőül Janza Vazul szolgabíró román nyelven éltette a vendégeket. Lahovari, a Román történelmi társulat elnöke a vas és kőszén kulturájáról beszélve, megköszöni a tanulmányútjuk alkalmából Petrozsényben is tapasztalt szívélyes fogadtatást s élteti a járási batóság főnökét: Buda Károly főszolgabírót, továbbá Andreics János bányagazgatót. Váradi Vilmos Petrozsény közönsége részéről francia nyelven mondott fel-felzugó tapsvihar között talpraesett pohárköszöntőt, éltette romániai vendégeinket. Zádory Károly, a »Hunyadvármegye« szerkesztője,¹ nagy tetszéssel fogadott felköszöntésben éltette a magyar és román nemzet közötti szívélyes, jó viszonyt és a kölcsönös barátságra üritett poharat. Tocilescu a Zádory szerkesztő által említett történelmi vonatkozásokra és a nemzetközi viszonyokra hivatkozással, helyesli az azokból levont következtetést, s élteti: a magyar királyságot, a magyar és román kulturörökét itt a határon, Zádoryt, Veress Endre titkárt, ki kalauzolásuk körül annyit fáradott, s kéri: vigye magával haza Dévára s adja át a társulatnak meghívásukat, hogy jövőre ilyenkor ismét találkozhassunk: Bukurestben!

Délután 4 órakor fogatokon a szurduki szoroson át visszautaztak hazájukba vendégeink, kiket Buda főszolgabíró, Andreics bányagazgató, Veress, Zádory s többen a román határig elkísértek, Bottyán József pedig be egészen Tîrgu-Jiu-ig.

Búcsúzásnál újból és újból megköszönték a Magyarországon tapasztalt vendégszeretetet, szíves barátságot s lekötelező előzékenységet, s azon óhajtnak s reménynek kifejezése mellett távoztak, hogy mielőbb legyen alkalmuk hazájukban az itt tapasztalt szívélyességet viszonozni. S kifejezték ez érzésüket — hazatérve — nemcsak köszönő iratokban, hanem az öreg Grecianu ismertetést is közölte már a kirándulásról, a Román földrajzi társaság folyóiratában,² sőt egy bővebb képes leírást is készít róla.

»A jól sikerült kirándulás tagjai kellemes emlékekkel távoztak körünkből, írja Téglás, idézett czikkében. Sokat okultak s a látottakból és tapasztaltakból különösen a hazai román sajtó szavahihetőségéről szereztek olyan észleleteket, melyeket a magyar

¹ Zádory elismerésre méltó szolgálatot tett ügyünknek, nemcsak azzal, hogy lapjában bő tudósításokat adott ki a kirándulás minden mozzanatáról, hanem azzal is, hogy »Romániai vendégeink látogatása alkalmából« czímen a Hunyadvármegye 1902. évf. 54. számában külön vezércikket szentelt az ügynek.

² Ld. a Buletinul Societătei Geografice Romîne 1902. évf. 141—151. lapján.

lapoknak el se hittek volna soha. Dacia történetére s az Aldunáig terjedt déli Daciára, az úgynevezett Dacia-Malvensisre vonatkozólag különösen gyümölcsöző eredményeket várhatunk ettől a látogatástól, mert a mit mindkét részről elevenen éreztünk idáig, hogy tudniillik egységes elvek szerint s internationalis kapcsolatban kölcsönösen összekapcsolhassuk régészeti kutatásainkat s helyrajzi felvételeinket: arra nézve a két társulat, tudniillik a bukuresti Román történelmi társulat s a Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat intézői bizonyára megteszik kormányaiknál a szükséges lépéseket.» Igaz ugyan, hogy «a mostani látogatás csalódást hozott azokra, a kik politikai kalandról ábrándoztak — olvassuk a Budapesti Hírlap idei 192. számában — de annál gyümölcsözőbb lesz Dacia történet-tudományára, mert kiinduló pontja marad annak az egységes munkatervnek, a melylyel a jövőben feldolgozhatják a déli Kárpátok innenső és tulsó oldalán talált történelmi emlékeket. Vagyis ettől a látogatástól keltezhetjük Dacia alapos és rendszeres bűvárlatát, a melyet úgy hazánk, mint Románia is őszinte köszönettel fog üdvözölni.» — Úgy legyen!

KRÓNIKÁS.

Az Ungur-család történetéhez.

(Szerző hátrahagyott kéziratából.¹)

Egy Ongor (vagy Ungur) ki a Hunyadvármegyében fekvő Bajesden született vagy annak lakója, ki bajesdi előnévvel jön elő, Hunyadi János udvarnokai közt állott és úgy látszik az előkelők közt. Ez hős volt, Nisszánál Hunyadi János mellett zsoldos lovascsapat élén vitézül harczolt 1443-ban a törökök ellen és a Morava mellett sebekkel megrakva hullott el.²

Ez Ongor fiának, Miklós nevűnek, adta Hunyadi János 1449 május 6-án, atyja érdemeiért, a bajesdi kenézséget. Ezen Ongorral rokonságban állottnak nem következtethetjük amaz Ungurt, kiről Nagy Iván³ a gr. Teleki »Hunyadiak kora« című munkájából, annak X-ik kötetéből idéz adatokat, mely Ungurról és annak maradékairól iktatom ide a szerzett adatokat. Azon Ungur-családról, mely Ungor, Hungor nevezeteken kívül »Ongor« nevezettel is és »nadasdi« előnévvel jó elő, törekedtem és törekszem adatokat gyűjteni. Nagy Iván szerint felső-nadasdi Ungur nemes ember hunyadmegyei felső-nadasdi birtokrészére 1447-ben Hunyadi János kormányzótól új adományt nyer. Tehát 1447-ben annak birtokában volt, vagyis bírta ezt ez év előtt is. Ugyan Nagy Iván szerint ezen Ungur fia volt Nadasdi Péternek és 1457-ben felső-nadasdi részsíjóságára, melyet már ősei is békével bírtak, V. László királytól

¹ E dolgozat írója (egyszersmind »Erdély főispánjai« szerzője) meghalt 1889 jan. 7-én Kolozsvárt. Kiadatlan kéziratát Sólyom-Fekete Ferencz alelnökünk levéltárában találtuk 1902 május 27-én, s most annyiaval szívesebben közöljük, hogy az Ungur-család történetéről eddig csak azt a néhány sort tudtuk, a mit Bőjtke könyve 285. lapján olvashatunk. Szerk.

² Az oklevél szavaival: »Telis et vulneribus confusus vitam velut strenuus crucis domini miles dimicando nostro in conspectu posuit, sicque victorie tunc nostre ad dictam Moravam et civitatem habite non ultimam laudem cum sanguinis sui larga effusione reportavit.«

³ Nagy Iván: Magyarország családai XI. k. 402. l.

új adomány mellett beiktató parancsot kap; továbbá 1458-ban Mátyás király Nádasd helység felét (elszakasztván azt Hunyadvárától) nádasdi Ungur Jánosnak és — mint Nagy Iván írja — testvéreinek adományozta, holott az oklevélből csak egy testvér tűnik ki. Az oklevél sorai ezek: et per eum Petro similiter Ungur dicto pariter et Sandrino *fratri* carnali. Az itt álló Péter talán atyja. Mátyás király ennek Szatmármegyében is adományozott birtokot Homokot és Daróczt — Szirmai Antal szerint¹ — 1462-ben neki és Drágffy Miklósnak Homok helyiség fele királyi adománynyaladatott, továbbá neki, Drágffy Miklósnak és szállási Erdélyi Péternek Lázár-Darócznak fele. Későbbi oklevélből kitetszik, hogy 1467 után az érintett évben notázott Losonczi-ivadékok valamelyikének birtokrészét kapta Erdélyben, u. m. Vécset tartozékaival, Bonyhát stb. Sőt még más pártütőnek javait is kapta. A mely Solymost, Berekszót Hunyadvármegyében tartozékaival egykor Hunyadi János bírt (s azután Mátyás királyé voltak) azokat is az ő birtokában látjuk és alighanem 1460 tájt kapta azokat. Tekintélyes birtokai voltak Temesmegyében is. Az itt felhozott év és 1473 közt Valkóvármegyében is jutott birtokhoz. Midőn Koroghy Gáspár a törökök elleni csatában elesett, Mátyás király Korogh, Nevna és az eszéki várat, valamint a baranyamegyei Baranyavárt *Ungor János*-nak és monoslói Csupor Miklós erdélyi vajdának adományozta, mi ellen Rozgonyi Rajnold és Osvald magok és más rokonaik nevében tiltakoztak.²

A hadműveiben jártas és különben is jeles Ungor Jánost Mátyás király 1470-ben Gábor kalocsai érsekkel a török ellen az erős Szabács bevételére küldötte, Bonfini e sorai szerint: Gabrielelem metropolitam Colociensem et Johannem, cui Ungor cognomen erat, iure bellico educatum, versatum in periculis, et explorete virtutis a fidei virum, extemplo acciri jubet.³

1473-ban Ungor János Zoby Mihálylyal egy egyezményt kötnek. Ebben előfordul *Miklós* nevű testvére. E nevű testvérét a főt említett 1458-iki adománylevélben nem találjuk, ott csak Sándor nevűt találunk. Ez Miklós és egy más egyén, ki rokona

¹ Szirmai Antal, Szatmárvármegye II. k. 199. 1. és 284. 1.

² Pesthy Frigyes: Az eltűnt régi vármegyék I. k. 286. 1.

³ Bonfini dec. IV. 1. 2.

nevében is köti az egyezményt,¹ melyről a bizonyítvány másolata így van adva:

1473. FERIA 2. prox. ante festum B. Aegidii Abbatis. Testimoniales capituli Budensis praesentibus Thoma cantore, Ladislao custode, magistris Paulo et altero Paulo, Nicolao, Thoma, Benedicto, Matheo, Philippo, Michaeli et Laurentio canonicis ejatibus, desuper exarato, quod *Joannes Ungor* de *Nádasd*, oneribus *Nicolai* fratris sui carnalis et *Stephani* filii Ladislai Arka de Dompso (Demsus) in se assumunt, *Michaellem* filium olim Petri de *Zob* eiusque haeredes in castro Dyvén, ac ejus pertinentiis in comitatu Neogradiensi, ac in possessionibus Vécs, Báthos, Szakál, Gledén, Salyó, Felfalu, utraque Idecs, Idecspataka, Levér, Répafalva, Vayola, Lygeth, Veresszeg, Keresztös, Kamarás, Bathnya (Bonyha), Solymos, Dályán, Chavas, Barnad, Monyoros, item Ölyves, Thoroczko, Pakocza, Kapus, Ikland, Bodon, Dáthos, Fízkuth, Lekencze, Keménytelke, Thuson, Budok, Thomos (Domb?), Sospatak, Nagy-Nyulas, Septér, Faragó, Kiszeg, Poka, Szent-András, Szent-Miklós et Kuth appellatis in comitatibus Doboka, Kolos et Thorda.² Item castro Chery et possessionibus Tothy, Bothybok, Veremarth, Prébitfalva, Zelyges. Item oppido Berén, ac possessionibus Harom-Zendrő, Bodynfalva, Bekfalva, Veresthanosfalva in comitatu Temesiensi existentibus. Item oppido Solymos, ac possessionibus Berekszó, Káyán, Bosol, Tapolcza, Bornyófalva (Burjánfalva), Keysztethago, Nyavalyásfalva, Fizest in districtu Hunyad existentibus³ e converso vero dictus Michael de Zob eundem Joannem Ungor »ac praetactor Nicolaum et Stephanum fratres eiusdem« et eorum haeredes in possessionibus suis Pethyen, Gutha, Zirák, Zenthe, Selp, Berczel, Pencz, Chapacz, Czezve, Seő in comitatu Neograd. Item Felső- és Alsó-Nyek, Neüklyncz, Vecze, Zaad et Semérd in comitatu Honth, ac Percz, Köteles, Bánk, Répásközy, Vásár in comitatu Bihar et Horth in comitatu Szabolcs, ac Sajó, Barta, Serling, Simontelke, Várhel, Radla, Olmus, Budak, Ardán, Frys, Felső- és Alsó-Sebes et Gersentő in comitatu Doboka, necnon Erked, Theke, Péntek, Vazmuz et Solymos in comitatu Kolos.⁴ Item in Zob, Nykhe, Kereztő, Moroczfalva, Thykos, Vyzvelg, et Morke in comitatu Simeg existentibus in fratres adoptivos et conditionales viceversa adoptassent ea lege, ut uno, ejusque haeredibus deficientibus in alterum superstitem, ejusque haeredes devolvantur.«

Ez oklevél szerint Ungor János, Ungor Miklós, demsusi Arka István egyfelől és Zoby Mihály másfelől egymást kölcsönösen testvérekke fogadják.

¹ Jos. Com. Kemény: *Diplomatarium Transylvaniae* Appendix VI. k. Megjegyzendő, hogy Zobi Mihály az 1467-ben notázott idősb Losonczy László leányát, Zsófiát birta nőül; 1503-beli adatban: Sophia consors Michaelis de Zob, filia quondam Ladislai, filii olim Stephani Desőfi de Losoncz.

² Kimaradt Kükküllőmegye, melyhez Bonyha, Dányán stb. tartozik.

³ Megjegyzendő, hogy birtokai közt nem áll a hunyadmegyei Nádasd, s tovább nem fordulnak elő a fönt érintett szatmármegyei és válkóvármegyei birtokok.

⁴ A Doboka- és Kolosmegyékben fekvő birtokokat Mátyás királytól kapták 1464-ben Petényi Zobi Péter beszterczei várnagy és fiai: Mihály és János.

Ezen Ungor János kitüntette magát (1464) Jajcza és Zvornik váraknál, harczolt a csehek ellen, harczolt István moldvai vajda ellen, továbbá a cseh husziták ellen, Sabáczt ostrománál és harczolt (1477) a lengyelek és osztrákok ellen. Kitétszik ez egy 1479-iki oklevélből.¹

Mátyás király mondja ez oklevélben: »Universis etiam aliis exercitibus generalibus et specialibus tum adversus Turcos, quam alios dicti regni nostri inimicos quoties negotii opportunitas exigebat, per nos, aut capitaneos nostros generales, variis locis, et temporibus instauratis idem Joannes Ungor pulchram ubique gentem, seu cohortem pro defensione regni pro gloria dignitatis nostrae, et nominis nostri exaltatione, ad rationem quidem nostram suis propriis impendis alendo, et intertenendo, *plura ibique militiae praeclarae facinora exercuit, pluraque vulnera in suo corpore pertulit*, et funera carorum familiarum suorum, damna etiam gravia deliben fideliter, constanter, utiliter et indefesse exhibuit.«

Kitétszik ez oklevélből, mely Mátyás királynak egy beiktató parancsa, hogy a Hunyadmegyében fekvő Solymos, Berekszó, Újfalu, Kechkedagh, a két Thoplicza, Fűzeg, Nevoljas (Nyavalyásfalva), Burian birtokokat és a nádasdi, felső-kalántelki és oklosi birtokrészeket (melyeket Albert király — 1437 és 1439 közt — Hunyadi Jánosnak adományozott volt, azután a Hunyadi Lászlóé, és végre a Mátyás királyé) Mátyás király a koronáztatása előtt Héderfájai Istvánnak és Székely Mihálynak adományozta, de kérésükre visszavette tőlük, adván helyökben Sárpatakot: utilitate et fructuositate praedictis possessionibus non inferiore² és erre nem-sokára a nevezett birtokokat elzálogosította Ungor Jánosnak, »quasque praefatus Joannes Ungor a nostra Majestate ab eo tempore de beneplacita voluntate nostra regia hucusque semper pacifice tenuit (láttuk fönt, hogy 1473-ban az ő kezén volt), tenetque de praesenti.« 1479-ben ezen birtokokat inscribálja Ungor Jánosnak, nejének: lindvai Bánffy Margitnak és János, Ilona és Margit nevű gyermekeinek és mindkét nembeli örököseinek »vigore aliarum literarumstrarum exinde confectarum sub certis conditionibus in eisdem literis contentis per duodecim millium aureorum summa (tehát 1200 arany forintba) de manibus nostris regiis inpignoravimus.« És ezekbe beiktatni rendeli: »Datum in oppido Wysko,

¹ Jos. com. Kemény: Dipl. Trans. Appendix XII. k.

² Gyanitom, hogy ekkor is tartozékai voltak Sáromberke, Gerényeszeg, Körtve kapú, Unoka, Szent-András.

feria quarta proxima post festum Assumptionis Beatae Mariae Virginis. A. D. 1479. Regnorum nostrorum Hungarice a. 22. Bohemice vero 11.

Hogy neje a Bánffy Pál leánya, kitetszik magából az oklevélből: »filia quondam magnifici Pauli filii Bani de Lindva.« Tehát Bánffy Pálnak Stibor Margittól való leánya.

Végre kitetszik ez oklevélből, hogy 1479-ben Ungor János Mátyás királynak *udvarnoka* volt: »Egregius Joannes Ungor de Nádasd aulae nostrae familiaris.«

Ungor János alkalmasint 1481-ben vagy 1482-ben halt meg, mert egy 1482-beli oklevél, mely birtokokról szól, mint a gyermekei birtokait említi fel.

Gr. Eszterházy János ezen Ungorról az esztergomi káptalan oklevéltára 143—144. lapjairól a következő jegyzetet közlé velem:

Joannes Wngor de Nádasd,	}	Joannes
Margaretha uxor		Nicolaus
1484 vidua		Margaretha
		Ursula ¹

»Margit, N. Ungor Jánosnak özvegye magára vállalván fiai és leányai terheiket 1484-ben az orodi káptalan előtt, minthogy már elhalt férje Hevesmegyében kebelezett Zudok pyspeky zálogos birtokát saját beleegyezésével lelkeüdvéért örökre kiszolgálándó misékre hagyományozta, most ő az egész birtokot magához váltván, hogy részes lehessen a férje által kirendelt örökös misékben, az egész helységet az esztergomi káptalannak örökösen felvallja.«

Midőn Báthory István és általa néhány Báthory-ivadék a maradék nélkül elhalt ifjabb Losonczy László, Dezső fia, jószágaira 1492-ben új adományt nyer, a beiktatáskor Disznajóra és Bonyhára nézve tiltakozott »provisor curiae castelli Vécs nomine dominae suae Margarethae viduae Joannis Ongor *vajvodae* de Nádasd ejusque filiorum Joannis et Nicolai Ongor.« Itten tehát Margit férje, Ungor János mint *vajda* jó elő. És ez nem az egyedüli adat, melyben mint vajda áll. II. Ulászló királynak egy 1506-ban kelt oklevelében is így fordul elő ² e sorokban:

Totum et omne jus nostrum regium si quod in directis et equalibus medietatibus castelli Zewdy nuncupati, ac possessionum Machalaka, Zabran et Kasa in Orodienſi, ac Zeer et Zenthgyewrgh in Chonſradienſi, item

¹ Miklós és Ursula nevű gyermekei a fönntebbi 1479-iki oklevélben nem állanak.

² Hazai Okmánytár V. k. 398. l.

Hodos in Themesiensi, necnon Magoch et Kutthas in Chanadiensi, item Barlad inde Kewy ac Agyagos et Menes vocatis earundemque cunctis pertinentiis, inde Krasso comitatibus existentibus, in cuius et quarum scilicet omnium pacifico dominio iidem Joannes ac Georgius (gersei Pethő János és György) progenitores ipsorum consequenterque se ipsos alias perstitisse, sed per *magnificum condam Johannem Wngor wayvodam* violenter ac praeter omnem viam juris eiectos et exclusos fuisse asserunt, qualitercunque haberemus etc.

Hogy mikor volt vajda és hol viselt vajdaságot Ungor János, ki mind az 1473-iki, mind az 1479-iki oklevélben vajda czímmel nem fordul elő, felderíteni nem tudjuk. Talán helyettes vajda volt? Vajjon feltehető-e, hogy 1473 és 1474 közt volt vajdának helyettesítve Erdélyben? Gróf Kemény József közöl Diplomatariumában egy kivonatot, mely szerint alföldi Nagy Istvánt a Kolosmegyében fekvő ölvesi birtokba, melyet Csupor Miklós vajdától kapott, a király új adományánál fogva és 1474 márczius 12-ikén költ rendelte következtében beiktatják és ebben felemlítve a dombi birtokosok megjelent jobbágyait, így végzi kivonatját: »Praesentibus vicinis jobbagionibus *Magnifici Ongor Vajvoda*, Ladislai de Bogáth, Nicolai Erdélyi ex possessione Thomb.« A budai káptalannak 1473-ban »feria 2. prox ante festum B. Aegidii Abbatis« kelt és fönt közölt oklevélben Ungor János vajda-czímmel nem áll és így azt kell feltennünk, hogy 1473 augusztus és 1474 márczius közt jutott e czímhez. De megjegyzendő, hogy az utóbbi adatban mint »Magnificus« álló Ungor a Mátyás király 1479-iki oklevelében: »*Egregius* Joannes Ungor de Nádasd aulae nostrae familiaris« és ugyanőt a II. Ulászló király 1506-iki oklevele »Magnificus« czímmel említi fel. Csupor Miklós vajdának 1473-ban *nem*, de 1472 végén lehetett volna helyettese, dengelegi Pongrácz János vajdának az 1473-ik év *elején*, de se az egyik, se a másik helyettesítésének nyomát nem látjuk.

Ungor Jánosnak *Miklós* nevű fia nincs belé foglalva a Mátyás király 1479-iki oklevelébe, s ő alkalmasint az oklevél kelte után született. Ilona nevű leánya, ki ott nevezve van, az 1492-iki adatban nem fordul elő, hanem helyette itten »Ursula« áll. Az ő *János* nevű fia mint zászlósúr jó elő a II. Ulászló király decretumai XXII-ik törvénycikkében, melyben családi neve »Ongor« és ugyanő mint »Magnificus Joannes Hungor« áll egy 1502-ben kelt oklevélben.

A mint zászlósúr már említett Ungor János 1502-ben maga

és Miklós nevű testvére nevében Bethlen Miklóstra, Bethlen Márk és szántói Laczk Anna fiára és Losonczi Dezső Ilona unokájára átruházta minden jogait, melyek az alább elésorolandó birtokokban voltak, vagy »qualitercunque habere sperasset.« Egész birtokok: Magyarós, Hétúr, Bún, Solymos, Gogányvárallya az úJVári várral, Leppend és Csávás, mindezek Küküllőmegyében. Veresszeg és Disznájó Tordamegyében. A részirtokok Küküllőmegyében: Bonyha, Bornáld; Tordamegyében: Level, Szakál, Hodák, Alsó- és Felső-Idcespataka, Közép-Idcespataka és Liget; Kolosmegyében: Sajó, Vayola, Alsó-Gledén.

Testvére Miklós úgylátszik előbb holt meg. Ungor János ellen a birtokok elidegenítése miatt tiltakozni látjuk 1506-ban¹ a gyulafejevári káptalan előtt demsusi Arka Jánost, ki László fia és valószínűleg unokája az 1473-iki oklevélben mint idősb Ungor János rokona előforduló Arka Istvánnak, mely Arka János szentgyörgyi előnévvel is áll oklevelekben, minthogy atyja által itten szerzett birtoka volt.

Ezen Ungor János fiut nem, csak egy *Kata* nevű leányt hagyott hátra. Néhai már egy 1507-iki oklevél szerint, hol ő: Magnificus *quondam* Joannes filius Joannis Ungor de Nádasd. Ez évben az ő magvaszakadtán iktatják be Zoby Mihályt Vécsbe és a Vécshez tartozott birtokokba, ki miután II. Ulászló királytól beleegyezését nyerte,² hogy birtokaival szabadon rendelkezhetik, azokat elajándékozhatja annak, kinek akarja, e birtokokat később Verbőczy Istvánra, az ő fogadott fiára, hagyta.

Leányát, Katát 1512-ben gyarmathi Balassa Ferencz a fiai közül egyik számára nőül kérte és ez alkalommal az Ungorok fogadott testvére, a többször említett Zoby Mihály az Ungor javai-ból kiadandó birtokokra nézve az alábbi nyilatkozatot tette:

»Ex universis juribus possessionariis ejusdem quondam Joannis Ungor, quae vi certarum fassionalium . . . in eundem Michaellem de Zob devoluta fuere *titulo quartaliti*: castrum suum Dyvén, quod antea Joannis Ungor praefuerat, simul cum portionibus in oppido Losoncz ac possessionibus Russa etc. Item possessiones suas Themerken et Szentgyörgy,³ ac medietatem possessionis Deregegház vocatae in comitatu Csongrád

¹ Jos. Com. Kemény: Dipl. Tr. App. VIII. k.

² Kelt »in arce nostra Tatha, feria quarta proxima post festum Visitationis Ss. V. Mariae. Anno partus ejusdem 1510.« Jos. C. Kemény: Dipl. Suppl. V. k.

³ Talán azon Szentgyörgy, mely a Hazai okmánytár V. kötetéből fönt idézett 1506-iki oklevélben áll.

memoratae puellae Catharinae Ungor et illi Francisci Balassa filio, cui illa nupserit, dum scilicet matrimonium hoc consummatum fuerit, jure perpetuo cesserit, ea lege, ut si eadem puella Catharina Ungor et futurus eius maritus deficeret, tunc bona praememorata in dictum Franciscum Balassa, ejusque haeredes masculini sexus devolyantur.»

Megtörtént-e és Balassa Ferencz melyik fiával-e e házasság, arról tudomásunk nincs, a Balassa-család nemzedékrendjében nem találjuk nyomát.

Az Ungorok nádasdi birtoka hogy kire került, az is felderítésre vár. Az Arka János kezén 1511-ben találunk Nádasdon birtokot, de hogy ez azon rész-e, mely az Ungoréké volt, nem igazolhatjuk.

Hogy a hunyadvármegyei Solymos, Berekszó és az ezekhez tartozott falvak kire jutottak, annak is végére járandó. Az 1479-iki e birtokokról szóló királyi oklevelet 1542-ben átiratta az Olcsárovinc Péter özvegye és egy jegyzetem szerint: Solymost illető ügyről szól egy 1581-beli oklevél, melyben Olcsárovinc Margit, sasvári Cserepovics Miklós özvegye szerepel, mely oklevél gr. Kemény Diplomatariumában másolatban vagy kivonatban megtalálható.¹

Ezúttal a vécsi birtok és vécsi vár régibb birtokosait itt felhozni jónak látom, azokat, kiket Kővári László² nem említett fel és a felemlítettek közül is egy-egyre nézve adatot nyújtani. Hogy Vécs a XIV. században a Losoncziai birtoka, kitetszik egy 1393-ban kelt oklevélből.³ Az 1342-ben mint szörényi bán felmutatott Losonczai István fia: Dénes is birtokosa, s annak utána Losonczai Miklós is, ki 1383-tól 1385-ig székely ispán volt, és az 1467-iki pártütés idejében Losonczai Miklós unokái kezén találjuk. Ezek notáztatások következtében vesztik el. Az ez időben notáztottak: idősb Losonczai László, ifjabb László és Losonczai Zsigmond. 1473-ban nádasdi Ungor János birtoka és egy későbbi oklevélből következtetve, ez évben, vagy kevéssel azelőtt adta neki azt Mátyás király. S itt nem hagyhatom említetlenül, hogy ez évben Ungor János és Zoby Mihály — kit egy későbbi oklevél mint a Losonczai Kata, idősb Losonczai László leánya férjét mutatja — egymást kölcsönösen testvérekké fogadják. A vécsi vár, midőn az Ungor özvegye, Lindvai

¹ E család ivadéakai *Olcghyarvith*, *Olczarevith* névvel is állanak. Azt hallottam, hogy Torma Károly Hunyadmegyében egy ily sorú felíratra talált: »Olczarevith de genere Moscovito.« Vajjon ezen Olcsárovinc-család ivadéakai bírták-e Solymost?

² Kővári László: Erdély építészeti emlékei 204. 1.

³ Turul, II. k. 80. 1.

Bánffy Margit és gyermekei kezén állott, egy 1492-beli adatban mint »castellum« jó elő. Az Ungor János János nevű fia magvaszakadtán beiktatták a vécsi birtokba 1507-ben Zoby Mihályt, kinek fogadott fia volt a nagy Verbőczy István és erre szállott azután a vécsi birtok és vár. 1527 augusztus 10-én János királynak a vécsi vára és tartozékaira vonatkozó beiktató parancsában ez áll: »Ipsum jure successorio ex legitima fassione et collatione egregii quondam Michaelis filii olim Petri de Zob pridem defuncti, ac consensus regii superinde adhibiti concernentium.« Hamar ezután János király magához váltá, cserébe adván más birtokokat Verbőczynek és a várat tartozékaival szárhegyi Lázár Ferencznek adta, kinek Ferdinándhoz hajlása miatt János király 1529 július 22-én Ártándi Pálnak és Ártándi Balázsnak adományozta. Ártándiek után, vagy mint Kővári László írja, Ártándiek Gritti által 1532-ben történt kivégeztetésük után hogy ki birja, arra adatot nyújt gróf Kemény József Diplomatariuma Appendixének IX. kötete, melyből kitetszik, hogy János király azt 1532-ben Verbőczy Istvánnak és Imre nevű fiának adományozza. Ők birják ezután. Később Verbőczy azt Kendi Ferencznek, a volt alvadjának és fiának: Jánosnak adja. 1537-ben »in festo Laurentii« kelt János királynak a kolosmonostori conventhez intézett beiktató parancsa, melynek kivonatában e végsorok olvashatók: »Ipsumque Franciscum de Kend ex *pereñnali fassione et inscriptione* Stephani de Werbőcz cancellarii, juris regio titulo concernentium.«¹

A Kendi utáni birtokosokat nem iktatom ide, minthogy azokat Kővári elésorolta, csak azt jegyzem meg, hogy 1603-ban Székely Mózes mint fejedelem birta, eleste után a császár kezére került, s császári biztosok kezelték.

GR. LÁZÁR MIKLÓS.

NB. 1487-ben, midőn szebeni Horváth Pál, ennek Brigida nevű felesége és gyermekei Margitát (Belső-Szolnokmegyében) kapják Ongor özvegye: Margit és fiai tiltakoznak.

A Solymost és tartozékait illető 1581 febr. 9-iki oklevél fejedelmi consensus az Ambrovics Gergelyné Horváth Kata (rozvánai Horváth János leánya) örökösei és Cserepovicsné közti egyezményre és jus regiummal való statutio. Ekkor tiltakozók: harói Csemege Mátyás, mihályfalvi Bólyai Gáspár Solymosra nézve; Chyuk Mátyás harói és németi Nemes András Nyavalyásfalura nézve. Berekszón ekkor birtokos: Horváth Pál.

¹ Jos. Com. Kemény: Diplomatarium App. X. k.

Adatok Déva XVIII-ik századi történetéhez.

Déva a XVIII-ik század elején egy új városrésszel, az u. n. görögvárossal bővült, de megyei székhelyünk e nyugati fertálya nevét nem görög, hanem bolgár telepeseiktől kapta, kik — mint ismeretes — a Rákóczi-felkelés elfojtása után 1712-ben alapíták azt a városrészt, mely aztán 1848-ig külön önkormányzattal bírt. S mivel régente úgy az anyaországban (Magyarországon) mint a különálló Erdélyben is a kereskedés leginkább görögök és örmények¹ kezében volt s azt a bolgárok telepén is görögök úzték, sőt közülök sokan a bolgárok közé le is telepedtek, ő róluk nevezték el a bolgárlakta dévai városrészt «Görögváros»-nak, miként mai napig is hívják.

A dévai bolgárokról és szerzetükről körünkben először König (Király) Pál írt² ezelőtt húsz évvel, de a szerzetnek 1764-ben élt provincialisának, Kleiner Balázsnak ma is meglevő jegyzetei még annyi érdekes adatokat tartalmaznak, hogy azok Király anyagát nemcsak kibővítik, hanem egyúttal a bolgár szerzeteseknek a városra és környékére való jótékony hatásáról s befolyásáról is tájékoztatnak. De kiterjeszkedünk egyszersmind oly adatokra is, melyeket egyéb feljegyzésekből vagy hitelt érdemlő személyek elbeszéléséből gyűjtögettünk össze évek folyamán.

Bolgáraink tehát a Rákóczi-féle mozgalmak szünetelésével az 1710 és 1711-ik években Oláhországból Bredecsén, Krajova, Tir-

¹ A görög kereskedőkkel csaknem egyidejűleg örmények is foglalkoztak Erdélyben kereskedéssel s megtörtént, hogy örmény kereskedők bolgár lányokat vevén feleségül, azok sorában aztán ők is bolgárokká váltak. Ismertem pl. egy Jovanics nevű bolgárt Déván, ki Mártonfi Vártán dévai kereskedő nővérét vette feleségül. A most életben levő Dobay Károlyné apai ágon való nagyanyja szintén örmény származású volt, néne Medgyesi Antal tordai kereskedőnek, ki 1848 után halt meg, több gyereket és unokát hagyván maga után hátra, köztük a mai erzsébetvárosi polgármestert, Trajánovicsot is.

² Dolgozata megjelent «A bolgárok betelepődése Dévára s a bulgár szt.-ferezrendüek zárdájának keletkezése» czímen a dévai áll. főreáliskola 1881/82 iki Értesítője 3—11. lapján; kivonatosan társulatunk 1882 július 5-iki ülésén bemutatott felolvasásából, Évkönyvünk II. kötete 64—65. lapján.

gu-zsil s több más helyekről (hol elszórtan voltak) kezdtek Erdélybe jönni a Vulkán-szoroson át és rövid ideig úgy Hátszezen, mint környékén tartózkodván, elhatározták, hogy maguk részére a dévai határban városuk fölépítéseért illető helyen folyamodnak.

Ezek után Erdély katonai főparancsnokához, Steinville generálishoz fenti értelemben a bolgár nép kérése benyújtván, kérelmükre megengedett nekik Déván a fiscust illető határrészben szabad tetszésük szerint akár az oláh templom körül, akár az alsó részben, a Maros és Cserna folyók között letelepedni. A bolgárok az alsó részt választották a folyóvizek kedvéért, mely terület számukra kiméretvén, oly föltétel mellett adatott át nekik, hogy a dévai dominiumnak évenként érette 50 forintot fizessenek.

Steinville generális biztosította a dévai bolgár telepeseket arról, hogy itten mindennemű katonai prestatióktól és quartierozástól mentesek lesznek, oly módon, mint a hogy I. Lipót király az Alvinczen letelepült bolgárokat ellátta mindennemű kiváltságokkal és senki mástól függésben ne legyenek, hanem kizárólag csakis a királyi kamara és a kir. thesaurarius rendelkezzenek felettük, joguk lévén maguk részére bírót és esküdteket választani, megszünvén telepükön minden néven nevezhető joga a fiscusnak ügyeikbe s dolgaikba beleelegyedni.

Megnyervén e jogokat 1712 tavaszán a bolgárok Pater Marinovich Balázs, P. Jovecherin Lukács, és P. Gungich Antal szerzete bolgár atyák vezetése alatt Dévára jöttek s mindjárt hozzáfogtak templomuk és házaik felépítéséhez s e tekintetben élsők voltak: Kitripercsin alias Bibics és Frankovich Mátyás. A Bibics két háza olyan erős és kényelmes volt, hogy később a vármegye örökáron katonai laktanyának vette meg. Előbb 43 család telepedett így Krajova és Bredecse vidékéről s utánuk még más 18 család jött Dévára.

A mai nap is létező Stephanita szent Ferencz-rendi papok azonban a bolgárok jövetelét nem látták szívesen s attól tartván, hogy a bolgár papok őket minden jövedelmüktől megfoszszák, tölük telhetőleg minden eszközt (még koholmányok igénybevétele mellett is) fölhasználtak a bolgár provinciának Erdélyben leendő meghonosítása ellen. De tervük nem sikerült, mivel végre is az erdélyi római katolikus főhatósági vicarius generalis (püspök nem volt) Antalfy János 1713-ban biztosította a bolgárokat arról, hogy

vallási ügyeiket a nemzetségükből származó bolgár szent Ferencz-rendi szerzetes atyák (mint azt előbbi hazájukban tették) itt Erdélyben is intézzék. Az összes bolgár családokból egyenes ágon leszármazott bolgár, Dobay Károly kir. tanácsos neje, született Kokellin Erzsébet él ma csupán Déván és egy Jovanics nevű férfi Vajda-Hunyadon.

A ma is fennálló zárda-klastromnak csak kis része épült a bolgárok letelepedése alkalmával s mai kinézésében successíve 1728-ban és 1760-ban nyert teljes befejezést. Frankovics György bolgár a négyszögű alakban épített klastrom belső részében a maig meglevő kőkerítéssel ellátott kútat állította föl s úgy építkeztek tovább.

Azon a helyen, hol jelenleg a zárda-templom áll — mielőtt ezt építették — a telepedés első éveiben egy ideiglenes templomot emeltek a bolgár hívek s ebben 1723-ig tartattak az isteni szolgálatok; minthogy azonban ekkor már ez a templom a hívek befogadására igen szűknek mutatkozott, lebontották s helyébe a maig is fennálló nagyobbbat építették. Alatta a szentélytől a főbejáratig kriptá van, melyben sok bolgár család aluszsza örök álmát.

Midőn a templom épült a talaj teljesen száraz volt és csak évekkel azután hatolt annak kriptájába a víz oly annyira, hogy abba bejárni teljesen lehetetlenné vált, sőt a templomot víz kezdte alámosni, miért is csak nagyszabású erősítések igénybe vételével volt lehetséges megmenteni azt az összedüléstől. Ez alapos restructiókat a templom fölépítése után harmincz év múlva eszközölték a hívek. A XIX-ik század utolsó tizedében a templom belseje megújítatván, a sanctuarium felett addig fennállott alábbi chronosticon bemeszeltetett:

STRUXERAT HANC AEDEM PIETAS ILLI OBFVIT AETAS
IAM NVNC HOC REPARAT PIETAS, QVOD LAESERAT AETAS.

A chronosticon magában foglalja úgy a régi, mint az új templom építésének éveit (1724 és 1762) és Pater Nagy akkori concionator állította egybe.

Az eképpen felépült új templom «Nagyboldogasszony menybemenetele» tiszteletére lőn később felavatva.

A fenti nagy templomon kívül, mely a bolgár nép adakozásából létesült 1731-ben Bibics Lukács elhalt Anna felesége emlékére a jelenlegi népiskola mögött lévő kertben (akkori temetőben)

Szent Mihály főangyal tiszteletére egy diszes kápolnát építtetett s annak kriptájába szeretett hitvesét betétette. Magam is itt születvén Déván, a barátok iskolájában tanultam megismerni a betüket mint kis gyermek s tudom hol állt ez a kápolna, de csak romokban, fedél nélkül úgy, hogy a templomcskának csak körfalai meg a tornya voltak meg, belsejében térdig érő víz s ebben koponyák meg csontok voltak láthatók, míg nem a harminczas években a rom eltávolított s a templom ürege betöltetett.

A dévai zárda birtokában van maiglan is 12 darab nagy ezüst gyertyatartó, melyek fele egyenkint 6 és 12 latot, fele 1½ lat tiszta ezüstöt tartalmaz. Ezen 12 ezüst tartót (candelaber) a Sztejena család tagjai ajándékozták még Bulgáriában a bolgár szerzeteseknek, honnan papjaik Havasalföldre Bredecshébe vitték el azokat magukkal és 1738-ban Havasalföldről is menekülniök kellvén a török háború miatt, mely ottan dúlt, Dévára hozván magukkal, azokat több más templomi szerelvényekkel és ezüstből készült egyéb tárgyakkal a zárdába tették, hol ma is láthatók.

Nemes Hunyadvármegyének 1742-ik évi február hó 25-én tartott közgyűlése határozatából a dévai zárda engedélyt nyert arra, hogy idegen helyekről öt jobbágyot szerezhessen a saját részére. A fölvelt idegen helyről hozott jobbágyok miatt a zárdának részint a várossal, részint az udvarral folytonos kellemetlenségei támadván, gróf Haller János erdélyi kormányzó tanácsára jobbágyait a dominiumnak adta, minek ellenében recompensatióképpen a barátoknak biztosítva lett, hogy a convent szomszédságában létező malomból minden szombaton a vámot ők szedhessék, a dominium erdeiből saját szükségletüket fával elláthassák és végre bizonyos kaszálókat minden évben használhassanak legelésre és szénaccsinálásra.

A jelenlegi zárda-templom körül volt temetőjük, melyben a bolgár családok tagjain kívül 20 magyar forintért helyet kaptak más idegenek is. Ez a temető később annyira tele lett, hogy az idegenek részére más hely jelöltetett temetkezési helyül és pedig az a kert, melyet ma Frank Mátyás (előbb Zselezny kertész) tartott, illetve tart a barátoktól bérben a sáncz-útczában, szemben a jelenlegi honvédlaktanyával és katonai gyakorlótérrel. A zárda-templom alatti kriptáért pedig, minden egyes személy után, a kit abban elhelyeztek 100 magyar forintot kellett fizetni.

Jó tudni azt is, hogy a dévai bolgár nemzetségek fentartották a bolgár szerzettel kötött egyezségnél fogva jogukat ahhoz, hogy ha a lelkészi hivatal követelményeinek bármily okból is eleget nem tenne vagy tehetne, ők a templom ügyeiről a papok megválasztásáról (minthogy a papot és templomot ők látják el a szükségeseikkel, ők építik föl azt saját erejükön) szabadon fognak gondoskodni, illetve rendelkezni mindezek felett és e szerződés hitelességéről tanubizonyságot tett, saját aláírásával és pecsétjével megerősítette Antalfy erdélyi püspök kiküldöttje Demeter Márton a dioecesis nagyprépostja és kanonokja is; 1729 május 21-én pedig báró Jósika a dévai dominium fiscalisa, Duma és Lemul megyei alispánnal szemben, kik a barátoknak biztosított jogokból a fiscus részére harapni akartak, a szerzetet védelmébe veszi.

A bolgár szerzet papjai teljesítették is hivatásukat lelkiismeretesen, sőt 1723-ig minden díj nélkül a várban is szolgálatot tettek. Ekkor aztán Föckerer Quirin katonai térparancsnok ajánlatára a következő beneficiumokra méltatta őket a felsőbbség: Azon szerzetes, ki a várbeli szolgálatot végzi évi 100 Rfrtot kap, továbbá tüzelő fával és gyertyával fog elláttatni, ezenkívül egy katonára mindig a pap szolgálatára áll készen, de kikötetett az is, hogy a barát a várban lakjék; később a tüzelő fa, meg a világítás tőle megvonatott, mire lakását a klastromba tette át és csupán a száz frt díjazásért volt köteles ünnep- és vasarnaponként isteni szolgálatot végezni a várban. Hogy ez az állapot meddig tartott nem ismeretes, de azt tudom, hogy az 1848 előtti időben lelki atya a várban semminemű szolgálatot nem tett, mert állandó katonaság abban nem is lakott, csupán őrségül ment fel a városban lévő kaszárnyából egy káplár vezetése alatt egynehány legény naponként váltakozva.

A XVIII-ik század közepén Tresztián, Csertésen és Nagy-Ágon voltak fiók-egyházak a katolikusok számára s e helységeken a dévai barátok tartottak egy-egy papot maguk közül.

A Boicza közelében levő u. n. tresztiai aranybányát 1713-ban Steinville generális emelte nagy szorgalommal és kitartással virágzásra és a mint meg van írva, életében a királynál kieszközölte, hogy ez aranybánya halála után az akkori nagy nevű Freuseusen tulajdonába menjen át, ki alatt egy kápolna is építettett Tresztián, Freuseusen halála után Tresztia a bányával együtt azonban gróf

Gyulay István birtokába ment át, kinek birtoklása alatt Pater Vieninger Leopold a kápolnában lévő csodatevőnek tartott kis szobrot Dévára hozta, hol jelenleg is ott áll elhelyezve a Szent Antal oltárán üveg alatt a barátok templomában. Sok monda van megírva ezen képről vagyis a kis szoborról, hogy az valamelyes csodát művelt volna, de hogy tulajdonképpen csodatevése miből állna, arról hallgat a leírás, csupán azt jegyzi meg róla, hogy 1729-ben egy délutáni vecsernyére egybegyűlt nép látta volna a Mária-képet könnyezni egy negyed óra hosszáig, miről azután 1744 február hó 3-án eskü és írásbeli nyilatkozat mellett lelkészük előtt tanúbizonyságot is tett két bányász, név szerint Martin Zieger és Mathias Pichl. Az írásban letett eskü német nyelven van kiállítva s alatta Fichtner Laurentius atya következő latin szövegű aláírása látható: *Ego infrascriptus haec juramenta excepi Neoterestiae anno 1744 die 12 Februarii a viris honestis et fide dignis.*

Tresztián a bányászati jog is kizárólag a földbirtokosé volt, de a királyi kincstár látván, hogy a földes úr a bányássztot elhanyagolja, tőle a bányákat megvásárolta s azokat üzembe vettette, a hívek számára kis kápolnát építtetett, a lelkészi hivatalt fölállította, ennek részére lakóházat építtetett s a papot fizetéssel látta el egész 1738-ig, mely évben gróf Gyulay István generális Ő Felségéhez kérvénnyel járult, hogy az ár lefizetése mellett a tresztiai bányák neki visszaadassanak. A kérésnek azon föltétel alatt adott hely, hogy a szerzetes pap ottan továbbra is meghagyassék, kinek részére évi 150 Rforint a zalatnai hivatal által mindig kiutalandó. Gróf Gyulay István generális aztán a bányamiveléshez nemcsak az ottani lakósokat alkalmazta, hanem más helyről is hozatott bányatermelőket, felesszámban oláhokat, még pedig oly arányban, hogy ez utóbbiak a katolikus híveket a telepről kiszorították, mire a bolgár barát is odahagyta Tresztiát, mert a részére biztosított száz Rforintnyi fizetéstől is megfosztatott. Gyulay gróf legidősebb fia Ferencz örökölvén Tresztiát, a római katolikus vallásra tért át, a templomocskát kijavíttatta, Déváról időnként egy-egy barátot hozatott ki misézni s míg a földesúr ott tartózkodott a lelkész azalatt is Tresztián volt. Csertésen a bányászatot egy Born nevű tűzér-kapitány űzte változó szerencsével Mária Terézia idejében. Már akkortáiban volt itten rom. kath. templom, melynek papja a dévai barátokból telt ki, a ki nemcsak

Csertésen, hanem Brádon, sőt előbb Topliczán is tett egyházi szolgálásokat. Csertéstől fölfelé menet Nagy-Ág fekszik, hol szintén Born százados úzte a bányászatot¹ több más kisebb birtokosokkal egyetemben s ott a lelkészi teendőket szintén a dévai szerzetesek végezték csekély havi 6 frt díjazás mellett.

Steinville István gróf erdélyi katonai főparancsnok, bolgáraink jótevője 1720-ban éppen Déván halt meg,² hol azonban csak szíve lett eltemetve, testének egyéb részeit Nagy-Szebenbe, a szívét később ezüst szelenczébe helyezve rokonai hazájába vitték.

Utána gróf Virmont-Damian Hugó lett Erdély comandirozó generálisa, ki rövid ideig viselte e tiszte, mert 1722-ben ő is jobb-létre szenderült s helyére gróf Königsegg Lothar neveztetett ki.

1738-ban Erdélyben, a Bánátban és Magyarországon nagy pestis uralkodott, mely alkalommal csak Déván 30 előkelő bolgár családbeli tag halt bele.

1745-ben Klobusitzki püspök gróf Haller János erdélyi kormányzó Zsuzsánna leányát gróf Mikes Antal ifjúval házassági frigyben egybeköti Déván.

1756-ban Déván nagy tűz pusztított s ez alkalommal az örmenyek boltjai sok más épületekkel porrá égtek.

1764-ben Bukow generális, «a székelyek hóhéra» meghalván, hazafias érzelmű pater Kleinerünk ez eseményt e szavakkal jegyzi fel: *Excellentissimus dominus Adolfus Nicolaus de Bukov 18^a Maii fatis cessit, cujus mors non luctu sed gaudio induit patriam.*

Ugyanez évben pater Kleiner Balázsnak, a dévai bulgarita szerzet provinciálisának Bajtai püspök jogot ad, hogy a cardinalis nagy ünnepek kivételével Dobrán és Muncselen isteni szolgálókat tarthasson; e kiadvány alatt mint a püspök cancellarius Szedrai András Zsigmond neve is ott szerepel.

1765-ben építik a Bosnyák testvérek a dévai piaczon 1886-ig fennállott kápolnát, miről más helyen bővebben megemlékeztünk.³

1766-ban a rézbányát Déván Albert Gergely nevű örmény boltos kereskedő megnyitja.

¹ Ld. erről Born 1770-iki nagyági jelentését Évkönyvünk 1901-iki XII. kötete 153—154. lapján.

² Siehmacher (Adel von Siebenbürgen 55. l.) szerint 1720 október 10-ikén Nagyszebenben halt volna meg s így most a dévai barátok feljegyzése alapján ez a téves adat kijavítható. Szerk.

³ Lásd Évkönyvünk 1899-iki X. kötete 65—69. lapján.

1773-ban II-ik József császár Déván keresztül utazott.¹

1775 február 13-ikán báró Bornemisza János Hunyadmegye főispánjának nagy pompával installáltatván, az actusra báró Bruckenthal a kormánysház elnöke is lejött gróf Teleki belső titkos tanácsos és több mágán kíséretében.

1780-ban iszonyú nagy mennyiségű sáska-sereg csapott át a havasokon Oláhországból Erdélybe, hol végtelen pusztításokat vitt végbe. Déva határát is eső módra ellepte s tönkretett minden terményt. Ez a legmelegebb augusztusi hónapnak 27-én történt, mely alkalommal sippal, dobbal, kapával, lapáttal, szóval kézbe vehető eszközzel férfiak, nők, gyermekek, csak Dévából mintegy háromszázan szálltak ki az útálatos és kártékony sáska-sereg elpusztítására, minek segítségére jött az is, hogy a hideg éjszakák beálltak s azután a megye kiadott rendeletére a községek a hidegtől elgyengült és a nép által megölt sáskát mintegy 80 ezer köbméter mennyiségben összegyűjtötték s az egészet elégették s elföldelték.

Ugyanez 1780-ik évben a barátok templomában lévő oltárok-nak megaranyozásához adományaikkal a következők járultak hozzá: Gróf Haller János erdélyi kormányzó neje, született Daniel Zsófia mindennemű famunkát saját költségén állított elő; Baranyai János két lovas-ezrednek brigadéros generálisa (Bourcy Ferencz altábornagy és Bourcy Henrik ezredesek anyai ágon nagyapja) adott a cél előmozdításához 36 drb. aranyat; báró Jósika Antal 10 aranyat, Macskási Ferencz 10 aranyat, Nopcsa József megyei perceptor 50 Rforintot, Haller Magdaléna grófkisasszony 50 Rfrtot.

Ez érdekes adalékokon kívül p. Kleiner Dévára, templomaira s Hunyadmegyére vonatkozó sok egyéb adatot is feljegyzett s kiírt keze ügyébe akadt latin könyvekből, melyeknek méltatását — minthogy eredeti forrásaikból úgy is bőven ismeretesek — mellőzhetőnek tartottuk.

ISSEKUTZ ANTAL.

¹ Erről semmi egyebet nem tudunk, de József átutazása az év nyarán lehetett, mert gr. Gyulay Ferencz naplójában olvassuk, hogy «Josephus 2-dus in anno 1773, 19-na Maii Karánsebes felől a Vaskapun jött be és megjárván Erdélyországot szerte-széjjel, mégyn meg-meg ki Bécsnek Máramaros felé in mense Julii ejusdem anni;» az Abafi-féle «Hazánk» 1886-iki VI. k. 682. 1. Szerk.

A HÓRA-VILÁG HUNYADMEGYÉBEN.

Bevezetés.

A mióta társulatunk első titkára, néhai Kun Róbert 1884 őszén a Hóra-világ hunyadmegyei vonatkozásait s a félrevezetett nép féktelen dúlásait ismertette,¹ senki sem foglalkozott társulatunkban e tárggyal. Pedig a további munkásságra nemcsak érdekessége ösztönöz, hanem a siker is, melylyel az újabb kutatás és tanulmány kecsegtet. Hisz Kun Róbert mindössze a nagyszebeni katonai levéltárban kutathatott és gróf-elnökünk, dr. Kuun Géza, meg néhai Pogány György főispán kéziratárában talált néhány levelet, hogy kiegészítse a Szilágyi Ferencz és Teleki Domokos alapvető műveiből, valamint két német munkából vett adatait. Ezért ki is jelenté, hogy «újat mondani» alig bir, «eddig nem ismertet» nyújtani nem igen tud, s így — miként írja — adatai «meglehetősen hiányosak», mert «többrendbeli felszólításainak, Zárándban személyesen tett utánjárásainak sem sikerült családi, vagy magán okmányok birtokába jutnia», vármegyénk levéltárának vonatkozó okmányai pedig «pogányúl meg vannak tizedelve s a Continua tabula 1784-ik évi második felének jegyzőkönyvi kötete egészen hiányzik.» Kitünt tehát e kérdésnél is az, a mit napról-napra látunk és elfoglaltságunk közben sajnosan tapasztalunk, hogy Hunyadvármegye monografiáját s kivált újkori részét *a megyén kívül* eső helyekről: Gyulafejevárvár, Kolozsvár, Budapest, Bécs, Bologna és más városok levéltáraiból lehet megírni; hogy könyvtárakról ne is szóljunk e kapcsolatban.

Ime mostan is távol tőlünk, a sopronmegyei Kismartonban gyúl fel váratlanul a fáklya, hogy bevilágítson abba a homályba, mely eddig a Hóra-féle pórlázadás okait és eseményeit befedte. Az Esterházy hercegi hitbizomány egy kis hivatalnokának, a nemes

¹ Lásd «Adalékok a Hóra-lázadás történetéhez» czímen Évkönyvünk III. kötete 33—47. és IV. köt. 41—74. lapján.

származású német *Siess* Lajos actuariusnak¹ köszönhetjük ezt, a kit ura, hg. Esterházy Miklós tábornagy küldött Erdélybe, midőn «a fiscus által lefoglalt Királyhágón túli Thököly-javak egy részét — nagyanyja, Thököly Éva grófnő jogán — vissza perelni készült.» A 33 éves ifjú hercegi kiküldött 1784 október 24-ikén érkezett Nagyszebenbe, hol ura ügyében nemcsak a vezető guberniumi férfiakkal ismerkedett meg, hanem «nagynevű megbízójának ajánló levele megnyitotta számára az erdélyi kormányzó termeit, sőt asztalánál is szívesen látott vendége lett.» Így bőven és hitelesen értesülhetett a Zarándban csakhamar kitört pórlázadás egyes részleteiről s azok érdeklődését annyira felcsigázták, hogy a naponta beérkező hivatalos tudósításokat is lemásolgatta, kivonatolta. S hogy e távoli eseményekről Kismartonban maradt tisztársai és főnöke is tudomást szerezzenek, értesüléseit időről-időre postán közölte velük. November 9-ikétől 1785 február 6-ikáig ekként 14 tudósítást küldött haza, hol gondosan megőrizték a hercegi levéltárban s könyvbe másolták őket. Így jutottak most legújabbán napvilágra,² hogy elsőrendű forrásaivá váljanak e korszak történetének, mert kiadójuk — dr. Merényi Lajos — szavaival, *Siess* «tudósításaiban nincs semmi czélzatosság; elfogulatlanságáról e levelek szenvtelen hangja elég meggyőzően tanuskodik, képességét, ügyességét és megbízhatóságát pedig ékesszólóan bizonyítja egész pályafutása.» A mihez mi még saját szempontunkból hozzátehetjük, hogy kútfői értékük megyénkre nézve valósággal megbecsülhetetlen, mert alispáni és egyéb hiteles erejű jelentések alapján közli falvanként a lezajlott borzalmas események részleteit és sorolja fel a meggyilkoltak neveit, családjait, s a felgyújtott udvarházak felprédált holmiját, oly pontossággal és lelkiismeretességgel, miként azt semmi más forrásban meg nem találjuk.

Igy most egyszerre világossá vált e kor története a maga megrázó jeleneteivel s azért szolgálatot vélünk teljesíteni Hunyadmegye közönségének, midőn a megyére vonatkozó részleteinek magyarrá fordításával hozzáférhetővé óhajtottuk tenni szélesebb

¹ A M. Tud. Akadémia 1847-ben kiadott «Törvénytudományi műszótára» szerint: tollvezető, jegyző, tollvivő, feljegyző, beigtató.

² Kiadta dr. Merényi Lajos «A Hóra-világ kismartoni krónikája» czímen a «Történelmi Tár» 1901. évf. 1—40 lapján.

körök számára is Siess tudósításait,¹ melyekben Hunyad és Zaránd minden családja megtalálja a maga halottait és történetét és el-andaloghat a régi világ nyomoruságáról. Mivel pedig kutatásaink közben egyéb tudósításokra, jelentésekre és adatokra is akadtunk, melyeket a megye e korszakának monografusa nem nélkülözhet, Évkönyvünkben «A Hóra-világ Hunyadmegyében» czímen ezennel önálló rovatot nyitunk ama rövid félév részleteinek ismertetésére, állandó nyomozására, melyet a népszenvedély s a felsőbbség közönye történelmünkbe vérbetűkkel jegyzett be.

DR. VERESS ENDRE.

I.

Siess Lajos tudósításai.

Nagyszeben, 1784 november 9-én.

Az erdélyi guberniumhoz ebben az évben az a legfelsőbb rendelet érkezett, hogy a katonaság a polgári renddel együtt az Oláhországgal és Moldvával határos összes községeket összeírja és katonailag szervezze.

Alig hogy erről az erdélyi oláh parasztok tudomást szereztek, már július elején néhány határőrvidéki ember (kik egyébként herepei Bethlen Gergely gróf alattvalói voltak) Gyulafehérvárra ment az ottani katonai biztossághoz azon kérelemmel, hogy őket is jegyezzék fel katonáknak és vegyék be az összeírásba. Ezt (mivel időközben több község fenti módon jelentkezett s azért földesuraiknak a köteles szolgálatot és adózást megtagadták, főleg mivel egyik-másik részről biztosították őket, hogy ezentúl nem kell adót fizetniök es földesuraiknak szolgálniok, hanem a mivel bírnak, örök tulajdonuk lészen) a katonai főparancsnokságnak bejelentették, a honnan azt a rendeletet kapta a nevezett gyulafehérvári biztosság, hogy úgy az említett herepei embereknek, mint a katonai szervezetet kérelmező más községeknek magyarázzák meg, hogy a katonai rendbe való fölvételért történt ajánlkozásuk annak idején lehetőleg figyelembe fog vétetni, a mellett azonban eddigi földesuraiknak minden előírt szolgálatot és robotot a legcsekélyebb vonakodás és bűnös ellenszegülés nélkül tel-

¹ Felolvasta a Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat 1902. évi április hó 26-iki választmányi ülésén Jeanplong József dévai főreáliskolai tanár, vál. tag, ki a fordítást is végezte.

jesítsék s a további határozatot nyugodtan bevárják. A katonai biztosságnál jelentkező embereket tehát e kijelentéssel elbocsátották, de azok ennek hitelt nem adva, újból a hadfőparancsnoksághoz fordultak, a honnét ismét a katonai biztossághoz utasították őket azon megjegyzéssel, hogy a továbbiakat ott meg fogják tudni.

A vágy tehát, hogy fegyvert ragadhassanak — hihetőleg azon önző czélzattal, hogy adótól és uradalmi szolgálatoktól menten, mint nemes emberek élhessenek — egész július és augusztus havában forrt e parasztok szívében, míg végre az elmúlt október hó 31-én Kurety községben (mely azelőtt Zarándmegyéhez tartozott, most pedig Hunyadvármegyéhez csatoltatott) fellépett egy Hora nevezetű oláh ember, ki a nagyszaltnai uradalmi börtönből megszökve, azon hiedelmet terjesztette a parasztok közt, hogy a császárnál járt és egy arany keresztet s egy (kétségkívül hamisított) patenst kapván, megtudta, hogy Ő Felsege az ország összes nemeseit kiírtani, őket pedig az említett boldog állapotba helyezni akarja. Erre aztán menten összegyűlt egy csoport ember az említett Zarándmegyében, kik különböző helyeken portyáztak, főleg ott, hol nemesi kúriák vannak vagy nemesek és tisztviselek laknak.

Ezt a mozgalmat november 3-ikán és 4-ikén futárokkal tudtára adták a kormányzóságnak s egyben jelentették, hogy a lázadók, kiknek száma már néhány ezerre megy Brádon és Kristyóron hét nemes embert, továbbá az Oroszi-ezredből két gyalogost és két szolgabíró megöltek, falvakat felgyújtottak és mindent a mi kezük ügyébe került, elpusztítottak és fölégettek.

E hó 5-ikén és 6-ikán újból jelentették, hogy a veszedelem s ez emberek hallatlan kegyetlenkedései, valamint számuk is, mely már több mint 10.000 főnyire emelkedett, mindinkább nő és egy lajstromba foglalva átadták a kormányzóságnak a legyilkolt nemes emberek és néhány leégett községnek névsorát. Amazok közt volt egy áldott állapotban levő nemes asszony is, kit az istentelenek előbb megöltek, aztán gyermekét az anyaméhből kivágták és nyársra húzták. Egy nemes embernek kezét és lábát levágták s élve hagyták kínjai közt; egy másiknak pedig a fejét az ajtó közé szorították és nyakát vágták.

Hetedikén a kormányzó úr ő nagyméltósága az ebédnél, melyen nekünk is szerencsénk volt részt vennünk, újból két jelentést kapott arról, hogy Kőrösbányán a ferenczrendieket megölték és Brádon a református lelkésznek¹ a templomban levágták a fejét; hogy a helységek

¹ Ez (más forrás szerint) Bakcsy volt s megöletése 1784 nov. 4-ikén történt; Abafi «Hazánk»-ja 1885. évf. 149. és 429. l.

felégetése és elpusztítása mind nagyobb mérvet ölt s hogy a nemes embereket mind megölik ; minden faluban, melybe a lázadók lépnek azt kiáltják : Vivat Josephus Secundus. És azokat a nemeseket, kik Déva vagy Hunyad-varába vagy máshová menekültek, mivel a menekülés alkalmával élelmiszert nem vittek magukkal, valószínűleg az éhség és félelem fogja tönkre tenni. Ez a csőcselék még Gyulaféhérvár alá is elmerészkedett jönni puskákért és lőporért, de néhány ágyúlövés elriasztotta őket a falak alól. Jelenleg Szászsebesen portyáznak, mely alig három allomásnyira fekszik ide. Oda menekült Barcsay Péter is. Erre a parasztok azt követelték a várostól, hogy adják ki őt, mert ellenkező esetben a várost fölgyújtják, Barcsay azonban ügyesen megmenekült és 8-ikán ide szerencsésen meg is érkezett.

Mivel a lázadók két oszlopba alakultak most nem tudható, merre fognak vonulni. E közben e hó 6-ikától kezdve ellenük vonúl a katonaság ágyúkkal s úgy hírlík, már elfogtak egy 40 emberből álló csapatot, nehányat pedig lelőttek. E hó 5-ikétől kezdve naponként és óránként mind számosabban érkeznek ide nemesek, hogy legalább pusztá életüket megmentseék. A város kapui minden elővigyázattal őriztetnek.

E hó 8-ikán este és 9-ikén jelentések érkeztek arról, hogy a katonaság két csoport lázadót megtámadott, de ezek kétszer is ellenálltak, míg végre a mieink őket komolyan megtámadva, sokat közülök lelőttek, megsebesítettek és elfogtak ; mire aztán a többiek futásnak eredtek.

Ez az összeütközés hír szerint Szászváros és Szászsebes közt egy magányos postaháznál történt.

Mondják továbbá, hogy e hó 8-ikán egy nagyobb csapat Déva-várát (hová mint már említettem néhány nemes ember menekült volt) akarta ostromolni és azt erőszakkal elfoglalni. Az ostromlók tekintélyes részét azonban katonaságunk megölte, megsebesítette vagy elfogta, másokat a Maros folyóba ugrasztott, miközben Déva mezőváros leégett.

Ma, azaz f. hó 9-ikén nagyobb biztonság kedvéért s az itt levő katonaság erősítésére egy székely hadosztály vonúl be ide.

Alább közlöm másolatban azt a hivatalos jelentést,¹ mely Déváról f. hó 5-ikéről a lázadás terjedéséről s a felgyújtott falvakról az itteni guberniumhoz érkezett :

Excellentissime Domine Liber Baro Gubernator Regiae, Excelsum item Regium Gubernium. Domini Dni gratiosissimi !

¹ Említi ezt Fogarasi naplója is, az «Erdélyi Múzeum» 1895. évf. 165. lapján. Szerk.

Dum Roma deliberat, Sagunthum perit!

Jam in extremo vitae discrimine constituti sumus. Rebellis enim turba valachica, hodierna die castellum Branyitska expilavit et incendit; hac nocte praeterea omnes curiae in Solymos itidem expilatae atque in cineres redactae sunt. Rebellio vero haec sensim omnem comitatum pervadit. Expectamus in singula momenta maximum eum consternatione animorum, imminens capitibus nostris discrimen, quamquam nudius tertius Illustrissimus Vice Colonellus à Karb, pro defensione hujus oppidi, huc advenit eum limitanea militia e 200 capitibus constanti.

Qua re: oramus Excellentias Vestras, nomine totius publici, dignentur quantocitius militiam huc disponendam exoperari; actum est aliter de nostra vita, nisi militares succursus advenerint. Interea etc. E concessu officii. Datum Devae 5ta Novembris 1784.

Ludovicus Noptsa

Raptissime.

Ord. V. Comes Comitatus.

Paulus Ponori V. Notarius.

Loca usque 9^{am} Novembris partim expilata, partim exusta:

Illye, Solymos, Piski, Gyógy, Algyógy, Bábolna, Borberek, Alvintz, Brád, Branyitska, Rápold, Kristyór, Csóra, Lesnyek, Bencenez, Perkász, Gyalmar, Kéménd, Bánpatak, Arany, Folt, Pestes, Dadaes, Ribicze, Kőrösbánya, Halmágy et Déva.

Nagyszeben, 1784 november 16-án.

A f. hó 9-iki kelettel beküldött jelentések az itteni zavargásokról nagyon is igazaknak és helyeseknek bizonyultak. Csak az a pont, mely a kőrösbányai ferenczrendűek leggyilkolására vonatkozik (kik közül kettőt a toronyból letaszítottak) szorúl még bővebb igazolásra.

Ezalatt — bízott források szerint — Kristyór helyiségben egy másik kálvinista papot akasztottak fel.

A nemes emberek és uradalmi tisztviselők meggyilkolása még egyre tart és a leégett helységek, curiák és úri lakoknak száma a beküldött lajstromban foglaltakkal együtt még nagyobbra növekedett. Az ebből származó kár megbecsülhetetlen.

Bethlen Lajos gróf beszéli, hogy a lázadók Guraszádán atyja tisztartóját nyakától fogva egy vasvillával a kapura akasztották s kezét-lábát leszegezték.

A lázadók közül Hunyadvármegye már sokakat kivégeztetett, de ez nem használ semmit.

A csatatéren elhullottak és sebesültek száma is már elég tekintélyes.

Nagyszeben, 1784 november 23-án.

Hírlík, hogy Hora vezér tetemes zsákmánnyal Oláhországba menekült. A mit a minap Bethlen gróf tisztartójáról írtam, az nem ő rá vonatkozik, hanem az ő hajdújára, bár haláláról másként minden úgy áll, a hogy jelentettem.

Nagyszeben, 1784 november 29-én.

A zavargók folytatják öldöklésüket, gyújtogatásukat és rablásait még pedig úgy, hogy a mi ingót a nemesek lakásaiból nem tudnak elhurcolni azt darabokra törik s hogy semmi, a minek esetleg valami haszna van, meg ne maradjon, feltörik még a padlót is és elégetik, sőt ledöntik az épületek falait és a talált vasrészekből az elfogott cigányokkal különféle fegyvereket készíttetnek. Még egy árva szeget sem hagynak a falakon.

Minden pinczét feltörnek, a bort megisszák s a mit meginni nem tudnak, a teli hordókat betörik, úgy, hogy némely pinczében térdig lehet gázolni a borban. A termést vagy elégetik vagy széthordják; a marhát elhurcolják vagy levágják s egyszóval nem lehet látni egyebet romlásnál és pusztulásnál.

Beérkezett hírek szerint Hunyad- és Zarándmegyében 150 nemes embert öltek meg, a menekülőkről és a bujdosók számáról azonban még sammit sem tudunk. Így csak a közelmúlt napokban is három asszony és egy Imecs nevű nemes ember majdnem meztelenül érkezett ide Hunyadmegyéből, miután étlen-szomjan négy napig bolyongtak erdőben és hegyek közt.

A rablásokról, fosztogatásokról és gyilkosságokról érkezett hírekből többek közt megtudtuk, hogy a lázadók egy Zeyk nevű igen tekintélyes nemes ember anyósát három kis gyermekével együtt megölték, a mit Zeyk megtudván, szívszélhűdés következtében rögtön meghalt.

Csiszárt a lázadók agyonütötték s holttestét négy részre vágva a falu négy részén kerítésre tűzték, gyermekeit megölték, még életben levő feleségét pedig súlyos sebeivel egy oláhnál őrzik.

A kőrösbányai ferenczrendiek közül néhányat kegyetlenül majdnem félholtra vertek és megsebesítettek, mások ellenben Magyarországra me-

nekültek. Templomukat teljesen kifosztották, az oltárokat feldúlták és elégették, a kegyetlenek még a sírboltokat is feltörték, az ott talált holttesteket darabokra vágták, az oltári szentséget ocsmány szitkozódások és istenkáromlások közt a sárba dobták s lábbal taposva kiáltották: Most segítsen a magyarok istene a magyaroknak!

November 22-én érkezett levél szerint az oláhok Hunyadmegye két szolgabíróját: Gállt és Nalátzyt Kurety községben megölték.

Kristyóron közel 28 nemes özvegy tartózkodik, kik, miután leg többjének férjét megölték, a parasztnakn kézimunkával tartoznak szolgálni.

Nagyszeben, 1784 december 2-án.

November 28-án jelentették a kormányzóságnak, hogy mikor a toscanai huszárok egy különítménye Remetébe ment takarmányozás végett, az ottani parasztnak a ponoriakkal együtt három közhuszárt kövekkel s más fegyverrel agyonütöttek, ötöt pedig két őrmesterrel együtt annyira megsebesítettek, hogy fölépülésükhöz alig van remény s bizonyára rögtön meg is haltak volna, ha néhány öreg paraszt meg nem szánja s nagy ügygyel-bajjal a törzshöz Enyedre nem viszi őket.

Barcsay Lajosnak a lázadók elrabolták 8000 aranyát, a mit néhány birtok vásárlására szánt volt.

Hunyadmegyéből legújabbán a következőket jelentik:

Hunyadmegye rövid, de szomorú jelentése a gyűjtogatásból, fosztogatásból s gyilkosságokból származott károkról, bele nem számítva a külső zarándi járást, melyet — tekintettel az ott lakó nemesekre — talán már teljesen elpusztítottak s a melyről teljes elzártsága miatt alig lehetett valamit megtudni.

Az alább felsorolt úri udvarházak kirablásánál a lázadóknak különös gondját a vastárgyak képezték, a mennyiben a vasat a rácszatokról leszedték s még a legkisebb szeget is kihúzták s magukkal vitték s a mit a falakon csak találtak, azt kitépték és összezúzták.

Guraszáda községben a lázadók Bethlen Gergely gróf, Bánffy György, Toroczka Sándor és Mózes családja, valamint Góro Miklós házait kifosztották.

Illyén báró Bornemisza gyermekeinek s Bornemisza János kastélyait és házait, Balia József, Bernát, Bisztray, Károly, Krakai, Krajnik, Borsós, Nopcsa Lajos, Szilágyi és Kádár Péter házait kirabolták s a kálvinista lelkészt feleségével együtt megölték.

Branyicskán báró Jósika Antal kastélyát előbb kirabolták, aztán

fölgyújtották ; báró Jósika Dániel, Jósika István és Imre utódainak házait pedig kirabolták s feldúlták, az uradalmi jegyzőt, Györffy Lászlót, feleségével s gyermekeivel együtt megölték.

Maros-Németiben Gyulay József gróf házai estek áldozatul a rablásnak és gyújtogatásnak ; lerombolták továbbá Gyulay Sámuel és Zeyk János gyermekei házait.

Maros-Solymoson Barcsay Lajos, Bánffy, Hollaky, Vadas, Brádi és Góró házait kirabolták, romba döntötték és felgyújtották, az odavaló kálvinista lelkészt feleségével együtt a fosztogatás után egy hétre megölték.

Haróban Tóth József és Balogh András házáat, valamint a templomot kifosztották, az iskolamestert, Horváth Györgynét leányával és Nagy Elekkel együtt megölték, Várady Mózes korcsmáját feldúlták.

Berekszőn Nándra Györgyné, Kovács Mózes és Nándra Mojzes házai estek a rablásnak áldozatul s egy hétre rá Nándra Györgynét és Kovács Mózes fiait : Lászlót, Józsefet és Istvánt megölték.

Kéménden báró Jósika Dániel, Zeyk János, Váradi Mózes, Váradi László, Dósa Tamás, Kéméndi Mózes, Fejérvári István, Lőrincz Balázs, Horváth Pál, Lőrincz János és Lőrincz Tamásné curiait és házait, valamint a papilakot és a református templomot kirabolták, benne a székeket összetörték s néhány nap mulva Lőrincz Jánost megölték.

Bánpatakán Váradi Pál és *Aranyon* Mara Zsigmond gyermekeinek házait kifosztották.

Rápolton Jósika Dániel, Nemes János gróf, Sándor Mózesné, Földvári György, Dobay István házait és a papilakot kifosztották, elpusztították és részben leégették.

Gyertyánoson Kovács Ferencz és *Bábolnán* báró Naláczy Károly, Naláczy József és Naláczy Lajosné házait kifosztották s az ott levő drágaságokat mind elvitték.

Folton gróf Bethlen Gergely és Horváth Boldizsárné házait, *Algyógyon* gróf Kún István utódainak : Kún Miklós és Kún László kastélyait, báró Bornemisza János, Balog János, Dobay József, Kakutsi György, Sarádi és gróf Bethlen Gergely házait, a papilakkal együtt feldúlták és néhány napra rá megölték a kálvinista lelkészt feleségével együtt.

Homoródon felgyújtották Újvári házait. *Bokajon* gróf Toroczkay, Teleki Imréné, Bernád Antal, Marczy Ferencz, Horváth, Várady Lajos, Várady István és Orbonás György házait éjjelkor megrohanták és kifosztották. A benlakókat talán meg is ölték, mert szomszédjaik róluk nem hallottak semmit s csak tüzet láttak. *Gyaláron* Berivói István és Nopcsa

Ádám, *Benczenczen* gróf Bethlen Gergely, báró Orbán, Matskási Ferencz, Csóka György és Bujék házait kifosztották és sokat fel is gyújtottak.

Piskinczen Gyulay József gróf, Kún Zsigmond gróf s Pongrácz házait kifosztották s fölgyújtották. *Csórán* Barcsay Péter nemesi udvarait kifosztották. *Dédácson* Gyulay Ferencz gróf házát s a termést elégették.

Piskin Bánffy György gróf, Barcsay Lajos és Barcsay Zsigmond nemesi udvarait és korcsmáit kifosztották s a termést elégették.

Bácsin Nagy Sándor, Rutkay József és a kálvinista lelkész házait kifosztották. *Batizon* báró Naláczy József házát előbb kifosztották, aztán a terméssel együtt felgyújtották.

Épp úgy tettek *Kő-Boldogfalván* báró Bornemisza János főispán házával és termésével.

Zeykfalván Zeyk András házát kifosztották és felgyújtották, Zeyk János majorját pedig kirabolták.

Russon Buda András, Buda Sámuelné, Buda József, Csongrádi és Buda János gyermekeinek házát kirabolták.

Magyar-Brettyén báró Bornemisza János, Kendeffy Elek grófnő és Kendeffy Miklós házait kifosztották és a termést felgyújtották.

Oláh-Brettyén gróf Kendeffy Miklós, Naláczy Gábor, Mara Miklós, Szereday, Kern, Kenderessy József, Sylvester György, Simon György, Simon József, Kenderessy Zsigmond, Bálint Sándor, Fűzi Benedekné, Torday, annak, valamint Körmeny utódainak és a kálvinista lelkésznek házait kifosztották és felgyújtották.

Bacsaláron Vadas Mózesné, Bubik Ferencz, Topkicza és Biszt-ráné házait kifosztották és feldúlták.

Kitiden Naláczy András, Baka, Babik Ferencz, Vitán Sándor, Henter, Herczegh Pál, Jancsó István, Bugyul házait s a plébániát kirabolták, Szabó Ádám feleségét gyermekeivel együtt és Naláczy András nagyobbik fiát megölték.

Szent-Györgyön Zeyk Sámuelné, Barcsay Ádám, Nopcsa Bálint, Csáky Dániel és Sombori László házait kifosztották, Barcsay Ádámnéét és Nopcsa Bálintéit pedig fölégették.

Dobrán Dreyziger és Krajnik házait, *Roskányon* Kaba Lászlóné házát kirabolták és kifosztották.

Lapusnyakon Kádár Péter, Lázár Imre, Mihályné, Muntyán Péter és Bán Sándor házait kifosztották, Bán Sándort megölték, Muntyán Péterre pedig forró szurkot csepegtettek mindaddig, míg félholtan nem maradt, s a kiállott kínok következtében valószínűleg meg is halt.

Bulcsesden Bágya Ferencz, *Lesnyeken* Teleky Lajos gróf, Cserei Miklós, Szereday Ignác, Tornyai Sámuel, Gergots Mihály, Kozollay Lajos és Ribiczey házait kifosztották.

Déván Ribiczey Ádámné majorját felgyújtották, de mivel a lakosok és nemesek őket visszaűzték, több kárt nem tehettek e helységben.

Kis-Barcsán gróf Gyulay Sámuel, *Nagy-Barcsán* Barcsay Péter és Barcsay Lajos házait kifosztották s a termést fölégették.

Al-Pestesén Tűzi László, Makray Zsigmondné, Szylvási Bálint, Vásárhelyi Sámuel és a református lelkész házait kirabolták és földúlták.

Tamás-Telkén ugyaneztették Tűzi László s Ribiczey Ádámné házaival.

Fel-Pestesén Makray Zsigmond, Makray György, Makray Péter, Makray László, Rác és Iripi házait kirabolták.

Bujturon Kenderessy Miklós kertjét és szőlőjét földúlták és fölgújtották.

Csolnakoson Csolnakosi László, Lajos és András házait kirabolták és részben fölégették.

Óralja-Boldogfalván Kendeffy Sámuel, Mihály és Elekné új kastélyaival hasonlóképen bántak.

Nalácson Naláczy József házát, *Vádon* gróf Esterházy és Kendeffy József házait kifosztották. *Poklisán* Nopcsa Elek és Váradi László házait kifosztották s a termést részben széthordták.

Uncsukfalván Mara Gergely és Apáthi Ádám, *Alsó-Szilváson* Mara István, *Maczesden* Mikonya László, Balya és Járolyek, *Fejérvízen* Bálint Ábrahám, Bálint Ádám, Hertza István, Bágya Zsigmond, Hertza Boldizsárné és Bágya Ferencz; *Ruson* Kenderessy Sámuel és Rusor gyermekeinek; *Serélen* Kenderessy József, Bálint, Máté és László gyermekeinek házait kifosztották.

Felső-Szálláspatakon Mara Dénes oláh álruhába öltözött, hogy fel ne ismerjék, azonban felismerték, mire 50 forinttal kiváltotta magát. De végre mégis megölték.

Galacson Mara Miklós, Buda Andrásné, Buda Lajosné, Hernya Máté, Hernya Jánosné s a református lelkész házait kirabolták, a termést elégették, a lelkészt pedig megölték.

Borbátvízen Buda Sámuelné, Zeyk András, Baja József, Csóka Izsák, János, László, Jordanek, Balásék, Kalugyeritza István, Kalugyeritza László, Farkas Ferencz, Farkas Péter s mások házait kifosztották.

Pujon idősebb és ifjabb Puy Miklós, Dániel, Lászlóné, Sámuelné, valamint Buda Sámuelné házait és korcsmaát; *Ponoron* Ponori Pál

Ponori István, Petrik János, Petrik Mihály s a többi Petrikek házait kifosztották.

N. B. A lázadók nemcsak hogy mindent, a mit a házakban és szobákban találtak, elraboltak és elvittek, hanem még a falakat is úgy összerongálták, hogy a házak teljesen lakhatatlanok; az előtalált székeket, asztalokat, szekrényeket, íratokat, könyveket, s a mi kezükbe került, mind összetörték, az ajtókat és a padlókat összevagdalták, a boros hordókat, melyeket magukkal nem czipelhettek, betörték és a bort kieresztették.

Algyógyon a kastélyt porrá égették és Barcsay Nagy István házát feldúlták.

Gróf Bethlen Pál beszélte, hogy a rablók, miután Csiszárt, egy igen előkelő nemes embert, megölték, annak még igen fiatal és szép feleségét a keleti vallás fölvételeére kényszerítették, s miután oláh ruhába öltöztették, erőszakkal a kristyóri pápa fiához adták.

Zarándmegyét a lázadók teljesen ellepték, úgy hogy semmiféle hivatalnok vagy más polgári ember oda nem mehet.

Hollaky alispán, mint mondják, feleségével és gyermekeivel Aradmegyében, Szent-Annán tartózkodik.

Azon legutóbbi tudósításomhoz, melyben a kirablott kőrösbányai templomról megemlékeztem, még azt akarom hozzátenni, hogy a lázadók a szentségtartókat darabokra törték, a szent kehelybe belköptek, sőt bele is Zarándmegyének a múlt évben ott eltemetett főispánja, Máriaffy koporsóját feltörték, halottas ruháját levették s magukra öltötték. Különben a miseruhákat is felvették és bennök oláh tánczot jártak.

Zarándmegyében a lázadók a következő személyeket ölték meg: Ribiczey Istvánt, annak feleségét, gyermekeit s feleségének nővérét: Gyula Zsuzsannát. Ugyancsak *Ribiczén* Ribiczey Gábort és Nemes Ferencznét. Madocsay volt jegyző, annak feleségét és gyermekeit; Nyagui Mártont, annak áldott állapotban levő feleségét és sok mást.

Brádon Brády Miklós Józsefet és Paktsy református lelkészt a templomban. Itt a lázadók 17 özvegyet hagytak hátra.

Mélemben Csiszár Lászlót, gyermekeit és István öcscsét.

Kristyóron Sebin volt alispánét és gyermekeit, Pakó szolgabíró, Kristyóri Istvánt, két testvérét, feleségét és gyermekeit. Ez a család itt nagyon szétágazó volt, s most csak István és Bella maradt meg belőle.

Kőrösbányán Gáll Mihály szolgabíró, kinek feleségét egy oláhhhoz adták; Naláczy András szolgabíró, a kristyóri református lelkészt és másokat.

Nagyszeben, 1784 deczember 10-ikén.

November 11-iki kelettel egy görög keleti esperes jelenti püspökének, hogy újból mintegy 20 falu népe csődült össze s a zarándmegyei Halmágyra vonúlt vezéreihez.

Remete és Ponor községek, melyek a minap a toscanai különítménnyel oly csúful bántak, követekkel azt izenték a kormányzóságtól kiküldött biztosságnak, hogy Hórától el fognak állani s kegyelmet kérnek.

E napokban ismét elfogtak egy a lázadóktól kibocsátott oláh kiállványt s beküldötték a kormányzóságnak. Tartalma a következő:

Isten nevében minden jót kívánok nektek! A marosmenti lakosok éjjel-nappal virrasztanak s a magyarok a Maros túlsó partján állanak. A mieink már fogynak; azért most mindnyájatokat, kik ezen járásban laktok értesítek, hogy el legyetek készülve s deczember 5-ikén gyűljetek össze Gyógyra, honnan aztán indulandunk, hová éppen szükség lesz, még pedig: Homoród, Nyírmező, Bokaj, Erdőfalva, Csiz, Nádasd, Glód, Nagy-Almás, Közép-Almás, Tekerő, Stojna, Pariulmare, Voja, Balsa, Máda, Tregetyo vagy Bozes falvakba.

Szolgáljon tudomástokra, hogy ha egy falu népe velünk jönni vonakodnék vagy ha valamely családfő ez ügyben meg nem jelennék, úgy annak házat visszatértünk alkalmával föl fogjuk gyújtani.

Ez a levél éjjel-nappal körülvitessék, nehogy tréfának vegyék s ha meg nem jelentek, mások fognak eljönni értetek.

A székely huszárok egy hadnagya november 29-iki kelettel ezeket írja:

E hó 27-ikén éjjél után Brádra érkeztünk nagyon rossz úton haladva. A férfiakat, kiket itt találtunk, mind a másvilágra küldöttük. De nagyon kevesen voltak, mert a lázadók számszerint négyezeren Gyurgy Tódor kapitányuk vezérlete alatt megérkezésünk előtt néhány órával Kristyórra mentek. De midőn megtudták, hogy mi Brádon vagyunk, már korán reggel oly nagy számmal jelentek meg újra, hogy ki sem mondható. Mi csak azon voltunk, hogy Halmágyra juthassunk. Ez útunkban óriási számmal találtunk reájuk s mindenfelé elűztük, elkergettük vagy megöltük őket. De mindez hiába volt, mert ismét nagy számmal gyűltek össze s Hóra vezérükhöz csatlakoztak. Itt most el fog dőlni, mitevők leszünk. Elég az hozzá, hogy itt a katonának borzasztó nehéz helyzete van. Se éjjel, se nappal nincs nyugtunk. Majd többet írok, ha még életben leszek. Most többet nem írhatok.

Barcsay Lajosnak Góró procurator úr deczember elseji kelettel ezeket írja:

Habár Stoanics és Czigány kapitány már délben elindultak Zarándmegyébe, mégis csak éjfél táján érkeztek Brádra; rögtön mindent körülzártak, hogy senki el ne osonhasson. Aztán öröket állítottak fel, embereiket Brádra küldték és házról-házra mindent felkutattak. Az elfogott nemeseket kiszabadították s magukkal vitték Halmágyra. Brádról elindulva Körösbánya, Lunka és Ots felé vették útjukat.

Egy Hóra-kapitánytól, ki nagyszámú lázadóval jött velünk szembe, Stoanics őrnagy azt kérdezte:

— Hová mentek és mit akartok? Mire a kapitány így felelt: A mit a császáruk parancsolt, azt fogjuk tenni!

Az őrnagy újból kérdezte:

— Ki a császártok? És azt a feleletet kapta: — Hóra.

A mint erre az őrnagy reájuk tüzeltetett, szétoszlottak. Nehányan futásnak eredtek, mások elestek és a ki Halmágyig a mi embereinknek ellenállt, az ott maradt a helyszínén. Katonáink közül egyet sem vesztettünk el.

Az őrnagy most segéd-esapatokat vár; addig nem megy tovább.

Az oláhok körülbelül 9000-en összegyűltek s felfegyverkezve, öt napi élelemmel ellátva a zarándi hegyek alatt állanak. Az oláhok nem tudják mitevők legyenek; s mintegy ötszázan Illyére jöttek. Mi félünk.

Hórát 6 ember őrzi. Ezek adnak neki enni- s innivalót, felöltöztetik, leveszik ruháját és fogságban tartják. Egy Czeben nevezetű azt mondta neki, hogy ha az ő vállalkozása hazug és hamis, akkor ők maguk fogják őt kiszolgáltatni a magyaroknak.

Hóra azonban vigasztalja az oláhokat, hogy ne féljenek, mert katonáink csak álcázott nép; a nemesek ugyanis katona-ruhát vettek fel, de a császár a lázadók pártján áll.

Góró, mpr.

E hó 10-én azt mondták, hogy Hóra az ő párthívei előtt úgy nyilatkozott volna, hogy ha Ő Felsége most rá is szedte őt s nem fog fegyvereket küldeni, ő ki fog békülni a magyarokkal s velük tart. Egyébként még mindig várja Ő Felségét Gyulafehérvárra.

Ifjabb Gyulay gróf ma azt beszélte, hogy anyja két nemes származású s körülbelül 14 éves szobalányát a lázadók erőszakkal magukkal vitték és két oláh legényhez adták. Sztoanics őrnagy azonban Brádon

reájuk bukkanván, a lányokat — habár már post consummatum matrimonium — megszabadította és Dévára küldte. Egy öreg asszonyt, ki az említett két lány erőszakos szöktetésének ellenállt, a lázadók megölték.

Nagyszeben, 1784 december 14-én.

E hó 8-án Kray alezredes 400 székelylyel, kikkel a görög-keleti püspök is velük volt, a zarándmegyei Mihelén és Blezsény közt körülbelül 2000 lázadóra bukkant. Figyelmeztették a lázadókat, hogy térjenek békés útra, de azok ellenséges indulattal fogadták őket s a mellett, hogy a felajánlott amnestiát csak úgy voltak hajlandók elfogadni, ha a kormányzáság a Schultz-féle fegyverszünet alkalmával benyújtott s pontokba foglalt kívánságait teljesíti, püspöküket csalónak és magyar s nem oláh püspöknek mondták s katonáinkra tüzeltek. Az alezredes erre védelmi intézkedéseket tett, mire körülbelül 900 lázadót lelőttek, 150-et megsebesítettek, köztük 85-öt halálosan, 30 meg fogságba esett. Katonáink közül 17 sebesült meg.

Az oláhoknak fentemlített pontokba foglalt kívánságait már november 16-án betérjesztették. Most írásban is megvannak s a következők:

1. A megye összes birtokos nemeseivel együtt kereszt alatt esküt tegyen.

NB. Ezen keresztet a lázadás elején egyideig a nép előtt vitték s mindenkinek, ki alája gyült esküt kellett reá tennie.

2. Ne legyen többé nemesség, hanem a ki császári szolgálatot kapni tud, abból éljen.

3. A nemesek rögtön hagyják ott örökre birtokaikat.

4. A nemesség ép úgy, mint a nép fizessen adót.

5. A nemesi birtokok egy kibocsátandó legfelsőbb császári parancs alapján a parasztság közt szétosztandók.

6. Ha a tábla ezen föltételeket elfogadja, tüzzön ki Déva várára s Déva község végére fehér zászlókat oly magas póznákra, a melyeknek csak találnak.

Végre a nevezett vezérek a válasz megadására november 14-ikét tűzték ki, hogy akkor elvigyék azt a kristyóri paphoz, Danilához, mert különben esküjükhöz híven kapitányaikkal Dévát el fogják pusztítani.

Utolsóelőtti jelentésemben közöltem, hogy Remete és Ponor községek önként megadták magukat; most meg azt hallani, hogy újból mindenféle garázdálkodást visznek véghez, mire székely katonaságunk oly

pusztítást vitt véghez köztük, hogy ha vissza nem tartják őket, még a csirkéknek sem kegyelmeztek volna.

Nagyszeben, 1784 december 17-ikén.

E napokban a Maros folyón innen Szászváros vidékén egy kis erdőben egy sereg lázadó gyűlt egybe, kétségkívül azért, hogy a várost éjjel kirabolják és felgyútsák; de egy paraszt még idejekorán észrevette őket, mire a katonaság s a város polgárai elűzték és elkergették őket.

Hóra párhíveihez küldött leveleiben s parancsaiban Hunyadmegye főispánjaként írta magát alá, most pedig mint Dux Crisialis, azért, hogy ő Zarándmegyét, melyen a Kőrös keresztül folyik, magának foglalta el s mint annak birtokosa már egyik-másik falut párhíveinek adományozta.

Nagyszeben, 1784 december 21-ikén.

Zarándmegyében a zavargások már lassanként megszűnnek. Csak a hegyek közt tartózkodik még néhány banda, de ezek is egymásután megadják magukat Stoanics őrnagy különítményének.

A közelmúlt napokban egy csoport lázadó a gyulafehérvári ispánságban elfogadta az általános amnestiát s 25 puskát s körülbelül 50 lándzsát átszolgáltattott a katonaságnak, de mint mondják, ők az amnestiát csak színleg fogadják el.

Ilyen körülmények közt s mivel Jankovics gróf ő nagyméltósága, vizsgáló-biztos már Dévára érkezett, a kormányzóságtól már a lázadás elején kiküldött biztosság e hó 19-ikén ide visszaérkezett. Ettől megtudták, hogy a lázadókat, azok kivételével, kik Hórával együtt a szalatnai hegyekben tartózkodnak, már eléggé megfélemték.

Nagyszeben, 1784 december 24-ikén.

Ma Hunyadmegye főispánja, báró Bornemissza leveléből megtudtam, hogy Déva vidékén és egész Zarándmegyében immár meglehetősen helyreállott a rend, Hóra pedig néhány kapitányával a biharmegyei Belényes felé vette útját, hol felesége tartózkodik. Rögtön egy különítményt küldtek a nyomába, de különben is a Belényesnél álló Berlichingeni dragonyosokat aligha fogja kikerülni.

Nagyszeben, 1784 december 28-ikán.

Az itt esett nagy hó miatt azon csapatok, melyek Hórát üldözték, kénytelenek voltak magukat falvakban elszállásolni, de hír szerint minden szorost úgy megszálltak, hogy Hóra egyik részről se hagyhatja el az

országot. Hóra mint biztos forrásból tudom 40 kapitányával, de minden egyéb kíséret nélkül Zarándmegye egy falujában tartózkodik, a legmagasabb hegyek közt, a hová katonaságunk egy oldalról se juthat el.

Nagyszeben, 1785 január 3-ikán.

Végre nagy fáradozások s minden kigondolható inlézkedések megtétele után, e zord időjárás s a nagy hó daczára sikerült Kray alezredesnek rettenthetetlen székelyeivel az ó-év végén, az itteni oláh paraszt lázadás okozóját, Hórát s barátját és legjobb hívét Kloskát elfogni s a gyulafehérvári, majd a dévai várba vitetni. Általuk hány tekintélyes magyar nemesi család pusztult el s hányan szorúlnak — hasonlóan az alamizsnát kérőkhöz — mások gyámolítására, miután mindenüket elvesztették!

Fordította: JEANPLONG JÓZSEF.

APRÓ KÖZLÉSEK.

Mikor épült a dévai ev. ref. templom? ¹

Szöts Sándor, a dévai evangélikus református egyház érdemes papja a «Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat» kilenczedik Évkönyve 67. és következő lapjain: «*A dévai ref. templom és régiségei*» cím alatt ismerteti ezt a figyelemre méltó régi építményt. Közleményében a többi között (a 70. lapon) ezt írja: «... keletkezési kora pontosan meg nem állapítható, de hozzáértő szaktudósok, mint dr. Czobor Béla, Möller István, dr. Romer Floris, dr. Pulszky Károly s az 1879-ben nálunk járt Gordon Sándor angol unitárius lelkész, a templom építését az 1370—1444-ik évek közé teszik, bizonyosnak tartván, hogy az építés költségeit a Hunyadi-család viselte . . .»² Tovább pedig (a 71. lapon) «... a szentély csúcsíves mennyezetén látható, faragott kőből készített családi címerek, nevezetesen az Anjou-királyi ház, a Hunyadi János és Szilágyi Erzsébet egyesített címerei, továbbá az I. Ulászló király címere . . .»

Szöts úr ez a cikke felköltötte bennem e templom iránt az érdeklődést s 1899. évi szeptember 20-án, megállapodván egy napra Déván, megnéztem a templomot, s az akkor tapasztaltak következtében a templom építési korát illetőleg azonban nem lehetek vele egy véleményen. Sajnos! akkor már le volt rombolva a templom hajója és tornya, s így erről saját tapasztalataim alapján nem szólhatok. De állt, a mint hogy még ma is áll a templom szentélye, boltozatán a három címeres zárkó, melyekből én, építési korát illetőleg, jóval későbbi dátumot olvastam le.

¹ Ily címen *Halaváts* Gyula főgeologus, fővárosi munkatársunk múlt év december 30-ikán érdekes felolvasást tartott az «Országos régészeti és embertani társulat» ülésén s dolgozata azóta megjelenvén az «Archaeologiai Értesítő» 1902. évf. 74—76. lapján, szükségesnek tartottuk tagtársaink számára egész terjedelmében átvenni.

Szerk.

² *Téglás* Gábor is azt állítja, hogy «... a Hunyadiak korában és segítségével épült . . .» Ld. az Osztrák-magyar monarchia írásban és képen, *Magyarország* VII. k. 472. 1.

A meghagyott rész a templom szentélye, mely a diadalívvel kezdődik s a nyolczszög öt oldalával záródik és keletelve van. Déli oldalán két-, a keletin három diszes, hegyes csúcsívű ablak van rajta. A belső falon, a földszínétől tekintélyesebb magasságban három pár faltő látható, melyek gyámkő nélkül a falazat síkjába mennek át és melyeknek felső része többfelé elágazodva a boltozat hálójának góczpontjai, s a boltozat hálózatát négy mezőre osztják. E négy mező középpontjaiban négy címeres zárókő volt. Volt csak, mert az egyik hiányzik, s ma csak három látható már.

Nyugatról kelet felé haladva: az első zárókő címerpajzsán emberi kar látható, mely markában három búzakalászt (?) tart. Nem ismerem e címert, s így elfogadom azok állítását, kik ezt Déva város címerének mondják, azért, mert azt olvasom ki ebből, hogy «épült itt helyben». — Hasonlít e címer a hivatkozott Évkönyv 109. lapján közölt Déva városa pecsétjén lévő címerhez, melyen az emberkar markában csillag és félhold között levő stilizált liliumot tart. De különbözik az 1901. évben épült városháza homlokzatán lévő címertől, melyen a kar gerezdes buzogányt markol. Ezt a címert mondja Szóts úr «az Anjou királyi ház» címerének. De hogy nem az, arról bárki meggyőződhetik — hogy ne küldjem Aachenbe, hanem közeli példát hozzak fel — a ki a szászsebesi szász templom szentélye boltozatának zárókövein lévő címereket megnézi, hol az egyiken hosszában kétfelé osztott pajzs látható jobbról a magyar pólyák, balról az Anjou-liliumokkal; a másikon pedig koronából kiemelkedő struczfej csőrében patkó.

A dévai szentély boltozata második mezejének címere hiányzik, csak helye van meg.

A harmadik mezőn négyfelé osztott pajzs van, 1. és 4. részében balra néző, ágaskodó egyszarvú ló, a 2. és 3. részben koronából kiemelkedő farkas csillag és félhold között. Ez a Zápolyai család címere, s jól megegyezik a milleniumi kiállításon a csütörtökhelyi kápolnában eredetben kiállítva volt s «A magyar nemzet története» IV. k. 463. lapján rajzban közölt Zápolyai János és György emlékczímeren látható címerrel; valamint azzal, mely a gyulafehérvári székesegyház Lázi kanonok építtette renesszánsztilusú előcsarnoka északnyugati sarkán látható, egyéb címerpajzsok társaságában. Erről a címerről állítja Szóts úr, hogy «a Hunyadi János és Szilágyi Erzsébet egyesített címerei». A

Hunyadi család címere a balra forduló gyűrűs holló, a Szilágyi-családé pedig az ágaskodó zerge, mely két címer a vajda-hunyadi vár lovagtermében külön-külön meg van, de egyesítve egyszerű sem, pedig ha valahol, úgy itt lehetne várni a két címer motívumjainak egyesítését egy címerbe, csak hogy ez nem szokásos.

A negyedik mező zárókövén lévő címerpajzs is négy felé van osztva. 1. és 4. részén a magyar pólyák, a 2. és 3. részén a cseh oroszlán, a szív pajzson a lengyel sas látható. Az a címer ez, melyet a Jagello-házból származott magyar királyok használtak. Ezt a címet jól értelmezi Szóts úr, csakhogy nem I. Ulászló király címere.

Ha már most e három címer korjelző értelmét szavakba akarom foglalni, ezt ekkép fejezem ki: a dévai ref. templom, illetőleg le nem rombolt szentélye «épült itt helyben» akkor, a midőn Magyarország trónján egy, a Jagello-házból származott király ült, s a mikor a Zápolyai-család egyik tagja valamelyes előkelő állást foglalt el Erdélyben. — Tudva pedig azt, hogy Zápolyai János (a későbbi magyar király) 1511-től 1526-ig erdélyi vajda volt, meg van határozva a dévai ev. ref. templom, illetőleg a szentély építési kora. E templom tehát nem a Hunyadiak korában, hanem II. Ulászló, vagy II. Lajos uralkodása idejében épült.

HALAVÁTS GYULA.

Az 1603-iki nagy éhség Hunyadmegyében.

(Szamosközy István feljegyzése.)

Ezelőtt szinte tíz évvel, mikor még nem is sejthettem, hogy sorsom valamikor Hunyadmegyébe vezérel, s valaha még e vármegye történetével is fogok foglalkozni, közöltem (a «Történelmi Tár» 1893. évf. 187. lapján) az alábbi érdekes feljegyzéseket arról a rettenetes éhinségről, mely a Bástá-korszak alatt 1603-ban Erdélyországot s benne kivált megyénket érte. Ennek immár éppen 300 esztendeje. S midőn ezért e szomorú évforduló közeledtével e műveltség- és vásártörténeti tekintetben annyira tanúságos adatokat megyei olvasóközönségünk számára most újra lenyomatjuk, kifejezésre juttatjuk azt a meggyőződésünket is, hogy azok XVI-ik századi nagy történetírónktól, Szamosközy Istvántól származnak. Hisszük ezt nemcsak azért, mivel azidőben nálunk rajta kívül

ilyes feljegyzéseket más nem tett, hanem mivel munkájában is találunk (IV. köt. 177. lapján) két hasonló feljegyzést az 1603-iki «iszonyú éhség»-ről, melyeknek irálya is megegyezik az alábbiéval:

Az Básta hadainak bejövetelekor Hunyadvármegyében 1603. 4. die Augusti oly nagy éhség támadta vármegyénkben, hogy a lovak és ökrök az mely búzát vagy kölest megettek és kiganéjolták, az szegény éh paraszt emberek, az lovak és ökrök ganéjokból az megmaradott búza-szömet és köles-szömet szedték, mosták ki, azt törték és őrlötték, az holt lovak, ökrök csontjait megégetvén, együtt tették liszté és azt sütötték, ették.

Ismég ez is bizonyos, Déván történt; nyolcz esztendő férfi-gyermekeket, és leánygyermekeket egynéhányat elloptak az éh-emberek, az hegyekre kilopták, felvagdalták, sütötték, főzték, megették és több faluhelyeken is történt, bizonyos dolog.

Az akasztott embereket egynéhány helyeken lelopták az fáról, megették az éh-emberek. Egyik atyafi az másikat megette, ez is bizonyos. Egy asszonyember az fiát megette Laposnokon. Bábolnán egy ember az feleségét megette. Rápolton egyik atyafi az kisebbiket megette. Alsó-Szilváson két gyermek az anyjokat, hogy megholt, megették. Losádiban egy vén embert megöltek, az többi megették.

Fejérvári köből búza járt 1603. cub. 1 fl. 28. Egy tyukmornyat vettek dr. 15. Egy véka kölest vettek Hunyadon fl. 5. Kolozsvári köből búzát adtak fl. 50. Egy tyúkot vettek dr. 60. Egy kappant vettek fl. 1 dr. 60. Egy kósót adtak Hunyadon fl. 4. Egy kupa vaját adtak fl. 2.

Sarmaságon az anyját az fia megsütötte, főzte, megette. Tordán az holt lóban az éh-gyermekek belé bújtak és úgy rágták az dögöt belől. Kívül ismég osztán ették az ebek.

Akármiféle külömb-külobbféle dögöket az éhemberek megették.

Beszterczén az temető őrzeni embereket állattanak, mert az mely halottat nappal eltemetnenek, éjjel kiásták, ellopták, megették.

Régi sarutalpat, nyereg bőrét, akármí szíjút vízbe áztatván felettenek.

(Másolva gr. Kemény József kézirati Collectio minor manuscriptorum historicorum cz. gyűjteménye 23. k. 7. drbjáról; az Erdélyi Múzeum-Egylet levéltárában.)

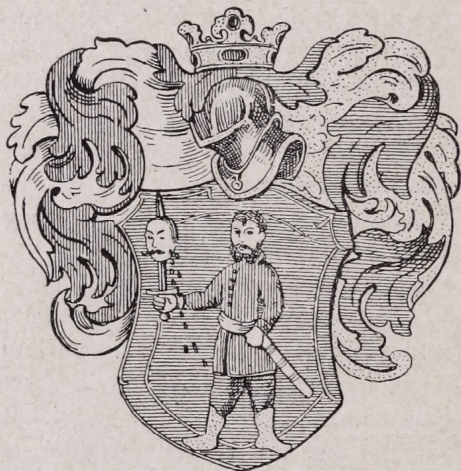
A nagy-almási Szőts, máskép Hunyadi-család czímere 1652-ből.

Varjú Elemér történétíró a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában lévő címeres könyveket tanulmányozván, az u. n. Kutschersfeld-féle kézírati címergyűjteményben megtalálta a már

kihalt nagy-almási Szőts v. Hunyadi-család címerképét, melyet — a mellékelt metszet bemutatásakor — következőleg ismertet :

Familiae Szeöts alias Hunyadi de Nagy Almás scutum a principe Georgio Rákóczy 15-a Decembris 1652 elargitum.

Igen kicsike (73×73 mm.) címerkép, a minőket csak erdélyi címerleveleken találunk. Zölddel keretelt rózsaszínű

lapon van a címer ; két paizson fedetlen fejű, szakálas és bajuszos, vörös kabátos, lila nadrágos és sárga csizmás férfi, jobbjában pallost tartva, a melyre török fő van szúrva. A paizson zárt sisak van, üres koronával ; takaró vörös-ezüst és kék-arany.

(A «Turul» 1902-iki évf. 22. lapjáról, honnan annyival inkább átvettük, hogy a II. Rákóczy Györgytől címerbővítésben részesült nemes családról itt Hunyadmegyében mi sem tudunk egyebet.)

Német őrség zsarolása Felső-Szilyáson, 1740-ben.

A Felső 1740 április 2-iki rendeletével felszólítván az erdélyi Karokat és Rendeket, hogy a katonaságnak a szokott «bonae voluntatis» segélyt felajánlja, azok [május 14-iki válaszukban] elpanaszolják azt a sok nyomort és szenvedést, melyet az eltelt 3 évben a katonaság, a pestis, a dögvész és szárazság Erdélyben okozott. Az ország erejét meghaladó módon tartotta el a katonaságot, a mely pedig tisztjei zsarolása következtében méltatlan a további segélyre, a miért kéri a gubernium közbenjárását az udvarnál az

önkéntes című adó eltörlésének kieszközlésére. Hunyadmegyében is pl. a Felső-Szilváson állomásozó *Longueval* kapitány 100 aranyat követelt a község lakóitól, kik előbb 90, majd 100 Rfl. ajánlottak meg önként, de azzal nem lévén megelégedve, embereivel elfogatta a falu véneit, s azokat addig tartotta egy hideg szobában, a míg 500 forintot nem ígértek. Ezt pedig csak úgy tudták előteremteni, hogy eladták idegeneknek földjeiket és szőlőiket.

(Latin jelentésből, mely az *Országos levéltár* Erdélyi főkormányászéki tanácsa 111/1740. sz. a. található.)

V. E.

Reinhard asszony Hunyadmegyeről 1806-ban.

Reinhard, Napoleon egyik diplomatája 1806-ban azt a megbízatást kapván, hogy Moldvában az orosz érdekekkel szemben a francziákét védelmezze, útját Bécs, Pest, Temesvár, Lugos érintésével vármegyénken át folytatta családotól. Ez utazásáról felesége érdekes leveleket küldözgetett haza anyjának, s ezek közül azok, melyek hazánkra vonatkoznak, Párisban élő tudós hazánkfia, Bertha Sándor útján nemrég nálunk is megjelenván, közöljük azt a Szebenből, 1806 július 9-ikén keltezett, melyben vármegyénken át való utazását az alábbiakban ismerteti:

A kis Kozsowa nevű állomás, a zord és vad természet közepébe vetett e szerény menedékhely, nem nyújtott semmi kényelmet és így kénytelenek voltunk elemózsiánkat a kapu előtti padon fogyasztani el.

Miután útunk folyvást hegyesebb vidékre vezetett, a befogott lovak számát megszorították. Mind a mellett hat óráig tartott *Kosetyig*, Erdély határáig jutnunk. A postamester ott azután elmondta, hogy néhány gazdájától elszabadult gazficzkó okozta azokat a prédálásokat, melyeknek nyomai szemünkbe tűntek; de egyszersmind erősítette azt is, hogy most már nincs többé mitől tartanunk. Hitelt adván szavainak, elváltunk fedezetünkől és éjjelre elértük *Dobrá*t. Ez egy nyomorult falú, hol a fogadás csak egy ágy nélküli szobát bocsáthatott rendelkezésünkre. Ott matrácainkat szénára terítettük, cselédeink pedig a kocsikban töltötték az éjszakát, hogy őrizetünkre legyenek.

A következő nap megtett út még rosszabb volt, mint az azelőtt napi. Szerencsénkre a tájak szépsége könnyebben viseltette el velünk a haladás lassúságát. Sokáig gyönyörködtünk egy erőd romjaiban, mely egy a völgyön uralkodó szikla tetején emelkedett, s hajdani székhelye

volt Erdély kormányzóinak, kik az ország hercezei sorából választattak. A még jókarban álló út kedvet adott a régi idők ezen imponáló maradványának közelebbreli szemügyre vételéhez. De a kellő idő hiányában kénytelen voltam a fogadás magyarázataival beérni. Azt állította, hogy a várkastélyt szándékosan rombolták le és hogy az ajtók és ablakok úgy szedettek ki eladatás okáért.

Miközben továbbutazásunk előkészületeit tették meg az állomáson, lépteinket esetleg egy öreg grófné lakta nagy ház felé irányítottuk, ki minden nehézség nélkül beleegyezett, hogy megnézhezzük a parkot. És ime egy műveletlen berekbe léptünk, melyet az ágbogak, az óriási csalánok, a gazok áttörhetlen sűrűséggé változtattak át. Csak nagy nehézséggel törhettünk így utat magunknak ezen a vadnövényzeten keresztül, midőn egyszerre csak egy nagy csapat sertés vesz körül. Ijedtemben azt gondoltam, hogy vaddisznók. Ezekkel találkozhatni ily elhagyatott helyen, jogos feltevés volt. Félórába került, míg kigázolhattunk a sűrűből ugyanazon a nyomon, melyet jöttünkör csináltunk és sokat neveltünk rajta, hogy valaki ily nyomorult berek meglátogatását ajánlhatta!

De fogataink már nyugtalankodva vártak reánk; mindegyik koei elé nyolez ló volt fogva két sorban, de azért egy-egy koei volt csak mindegyiken, kik e mellett még kürtöt is fújtak folytonosan. Ezek az emberek igen kielégítőleg oldják meg a feladatukat. Pedig a sovány gebék csak nagynehezen hatoltak előre s az eső által feláztatott út is csak nagyon kis mértékben levén koeisítható, ennél fogva *Szászvárosra* késő estére érkezhetünk.

Erdélynek ezen részét azok a keresztes hadjáratból való szászok lakják, kik itt Palestinából visszatértük után települtek le.¹

Nagy kiváltságokkal bírnak s a többek között teljes gondolat-szabadsággal. Egy protestáns kormányzó, ki Szebenben lakik, változik a katholikussal, ki pedig székhelyét áthelyezi Kolozsvárra. — Szászváros városának polgárisult s építészeti német kinézése van. A kapuk felett az ember vallásos felírásokat olvashat. A fogadó tiszta és kényelmes és a kedves fogadósné theával szolgált fel, melyhez bivaly-tejet adott, mely itt az egyetlen használatban levő tej; ez sűrűbb mint az, a melyet rendszeren szoktunk inni és íze is kitűnő.

(A «Vasárnapi Ujság» 1901. évf. 28. számából.)

¹ Érdekes ez a magyarázat! Természetesen a levelek írójának valami túlbuzgó szász atyafi adhatta, ki nem akarta elismerni, hogy hát az egész szász föld magyar király engedélyezte ajándék!

Rozvány György a piski csata előzményeiről.

Nagyszalontán 1902 május 31-ikén hunyt el Rozvány György negyvennyolczas nemzetőr-főhadnagy, a ki tanulótársa volt Arany Jánosnak és hős katonája a szabadságharcnak. Büszkén emlékezett arra az időre mindvégig s a szabadságharcz félé százados évfordulójának ünnepe alkalmából 1899 februárjában, télvíz-idején, ellátogatott Hunyadmegyébe, Maros-Illyére, hol 1849 február 8-án ügyességével és bátorságával a szalontai nemzetőrök hadnagyaként *Bem piski* diadalának említésre méltó részese lett.¹

Bem ugyanis a szerencsétlen vízaknai csatából Dévára vonul-tában nyert értesülést arról, hogy a Maros völgyén segédcsapatok közelegnek. 1849 február 8-án Dévára érkezvén, ott találta már a bihari nemzetőröket. A tábornok a nála jelentkező parancsnoktól egy németül, románul is beszélő tiszt kirendelését kívánta. A választás a 30 éves Rozvány Györgyre esett, a kit Bem délután azzal fogadott, hogy a Maros mentén addig haladjon, miglen találkozik a közelgő honvédcsapatokkal s azokat indíttassa azonnal Dévára. Rozvány György a parancsot átvéve, egy térképen futólagos tájékozást szerzett az általa soha nem látott Maros teréről, s egy szakasz nemzetőrt magához véve, útnak indult. A mai őrzáratok pompás térképekkel felszerelten minden apró-cseprő terep-változásról biztos tudomással bírhatnak s legtöbbször már eleve tanulmányozták az illető vidéket. Rozványék mindezt nélkülözve, komor hangulatban koczogtak tova a csonttá fagyott országúton. Alig haladtak el a várhegy alján, már rájuk borúlt az alkonyat s a csikorgó hidegben és mind sötétebb éjszakában még csak a távol elmaradozó helységekből föl-fölsillant gyertyavilág tájékoztatta őket. Az első helységből, hova közelebb jutottak, puskaropogás hangjai riaszták vissza őket. A veczeli román határőröktől származott ez a barátságtalan üdvözlét. Alig jutottak túl ezen, *Lesnyek* községnek az országútra könyöklő szélő házait érinték s ott a kivilágított falu-korcsmájába benézve, szintén ellenséges oláhságra bukkantak. A gyanusan mozgolódó tömegeből hirtelen kivált egy félig úrias, de szegényes alak, magyarul odasugja a nemzetőröknek, hogy ne sokáig vesztegeljenek ott, hanem siessenek tovább,

¹ Erről Rozvány «A piski-i csatához készülődés részleteiből. Élmény» czímen (Nagyvárad, 1877.) egy kis 8-r. 23 lapnyi kis füzetet is adott ki, melyet vár-megyénk monografusa annak idején sikerrel használhat. Szerk.

ő kalauzolja őket. Így étlen, szomjan el kellett hagyniok a Dévától 16 km.-re eső helységet is. A vékonyan öltözött kalauz elül gyalogosan kémlelgette az út mentét s így nem igen maradt érkezésük vezetőjük mi- és kiléte felől tudakozódni. Egy jó órai óvatos előnyomulás után egyszerre tábortüzek kezdtek bevilágítani az éj sötétjébe. A Maros bal és jobb partján csakhamar észrevehették a kiállított őrszemeket. A bal parton állottak a dobrai határőrök, a kiknek éppen karjaiba esett volna Rozvány kis csapata. Az aggódva lépegető útmutató ekkor a jobb partra mutatva, *megálljt* vezényeltetett s maga a félig befagyott Maros medrét kémlelgetve, pár perczre eltűnt. Majd hirtelen visszatérve, intett, hogy kövessék, s mitsem törődve a zajló, jeges árral, övig gázolni kezdte a Maros sekélyes szakaszát. A nemzetőrök lovaikat nagy nehezen igazíthatták utána s még nehezebben kapaszkodhattak ki a tulparton, hol *Hrabovszky* őrnagy előőrseit fölverve, a helység fogadójában mulatozó tisztikarhoz vezetették magukat, hol Rozvány *Bem* tábornok parancsát azonnal kézbesítette, miközben a lesnyeki kalauz úgy eltűnt, hogy fáradságát meg sem köszönhették. A vígságnak hamar vége szakadt s a tisztek nagy ámulatára megharsant csakhamar a riadó s még akkor éjjel gyorsmenetben *Dévényre* vonultak mindannyian. Február 9-én meglelégedéssel fogadta Bem a jelentkezőket s azonnal Piskihez vezette mindannyit, hol az osztrákok már erősen szorongatták a híd védelmére hagyott *Kemény* Farkas báró maroknyi csapatát. A bihari nemzetőrök csakhamar átestek a vérkeresztsegen s Rozvány annyira kitüntette magát, hogy a csata szerencsés végéről utóbb Medgyes felé haladólag *Bervéről* általa értesítette Bem a kolozsváriakat.

(A «Budapesti Hírlap» 1902 június 5-iki számából.)

TÉGLÁS GÁBOR.

A vajda-hunyadi vár helyreállítása.

Nemrég az a téves hír jelent meg néhány lapban, hogy Mátyás király híres vajda-hunyadi vára teljesen elhanyagolt állapotban van. Ebből csak annyi a valóság, hogy Vajda-Hunyad várán 1893-tól 1901-ig nem történt újabb építkezés, de azért a kormány állandóan felügyeltetett a várra. Ezt a felügyeletet jórészt a *műemlékek országos bizottsága* végezte. Van a várban egy állami fizetésű gondnok és őr, a kik mindenről jelentést tesznek a bizott-

ságnak. Nemrég ott járt a bizottság alelnöke, *Forster* Gyula dr. *Möller* István műépítővel, a kit megbíztak a hunyadi vár *Aranyház* nevű részének helyreállításával. Ezt a munkát az idén és jövő évben végzik el. *Möller* István, a ki a középkori építészet egyik leg-hívatottabb ismerője és művelője, már sok jeles munkát alkotott. A mikor *Khuen* Antal gróf, a kiváló gotikus műépítő meghalt, 1890-ben *Möller*re bízták a vajda-hunyadi vár restaurálásának befejezését, a mit *Möller* mindenképpen elismerésére végre is hajtott. A műemlékek országos bizottsága tehát jól választott, a mikor ő rá bízta ismét az *Aranyház* helyreállítását. A restaurálás egyedüli akadálya most már csak az, hogy kevés rá a pénz. — Ha készen lesz a vár, leghelyesebb lenne, ha benne Hunyadi- vagy Mátyás-múzeumot helyeznének el, ha összegyűjtenék oda mindazokat az ereklyéket, a melyek a Hunyadiak dicső korszakára vonatkoznak.

(A «Budapesti Hirlap» 1901 aug. 18-iki 226. számából.)

Hunyadvármegye népessége 1900 végén.

A magyar kir. központi statisztikai hivatal közzétette különnyomatban is a Hunyadvármegyére vonatkozó 1900. évi december 31-iki népszámlálási adatokat,¹ melyekből érdekesnek tartjuk az alábbiak ismertetését.

Hunyadvármegye területe: 1352517 katasztrális hold, lakosainak száma: 302.710 polgári, 1128 katonai, összesen 303.838. A jelenlevők közül külföldi honos 3636. Távollevő vármegyei illetőségű 1042. Férfiak száma: 155.441, nők létszáma 148.397. Családi állapot szerint, nőtlen vagy hajadon: 153.520, házas 130.932, özvegy 19.129, törvényesen elvált 266. Anyanyelvre nézve magyar: 32.316, német 9189, tót 611, oláh 257.013, ruthén 697, horvát 111, szerb 56, egyéb 3845. Magyarul beszélni tud: 49167. Vallás szerint: róm. kath. 24993, gör. kath. 55116, gör. kel. 204350, ág. hitv. evang. 3269, ev. ref. 11398, unitárius 632, izraelita 4056, egyéb 24. Ír és olvas: 64620. Lakóházak száma és pedig kőből vagy téglából 15176, kő- vagy téglalaapal vályogból, vagy sárból 379, vályog vagy sárból 2533, fából vagy más anyagból 45897, cseréppel vagy bádoggal fedett: 4107, zsindelylyel vagy deszkával: 27121, náddal vagy zsuppal: 32757, összesen: 63985.

¹ Hunyadvármegye czímen jelent meg n. 8.-r. 21 lapon s kapható 50 fillérért.

A vármegye székhelyének, Déva városnak polgári lakossága volt a jelzett időben 6867, katona 222, összesen 7089. Ezek, illetve a polgári lakosok közül magyar anyanyelvűnek vallotta magát 4065, németnek 436, tótnak 19, oláhnak 2509, horvátnak 1, szerbnek 5, ruthénnek 2, egyéb anyanyelvűnek 52. Vallás szerint volt róm. kath. 2373, gör. kath. 232, gör. kel. 2400, ágost. evang. 184, ev. ref. 1235, unitárius 73, izraelita 592. Lakóházainak száma: 1206, melyek közül cseréppel vagy bádoggal volt fedve 118, zsin-delylyel 1075, náddal vagy zsuppal 13. A város és határának területére 6656 katasztrális hold.

Az algyógyi járás területe: 92754 kat. hold, lakosainak száma 23512, kik közül magyar 876, német 170, tót 1, oláh 22368, róm. kath. 208, gör. kath. 1357, gör. kel. 21179, ág. ev. 17, ev. ref. 413, unit. 18, izr. 316, egyéb 4. Van összesen 5705 lakóház.

A brádi járás területe: 92713 kat. hold, lakosainak száma 31574, magyar 2085, német 1068, tót 14, oláh 28055, horvát 9, egyéb 343, róm. kath. 2283, gör. kath. 617, gör. kel. 27680, ág. ev. 142, ev. ref. 527, unit. 53, izr. 272. Lakóház van összesen 6842.

A dévai járás területe: 86175 kat. hold, lakossága 32092, kik közül magyar 4268, német 900, tót 78, oláh 26668, horvát 3, egyéb 175, r. kath. 2964, gör. kath. 1377, gör. kel. 25346, ág. ev. 202, ev. ref. 1967, unit. 35, izr. 201. Van összesen 7308 lakóház.

A hátszegi járás területe: 251620 kat. hold. Né pessége: 41020, kik közül róm. kath. 962, gör. kath. 25.762, gör. kel. 13196, ág. ev. 31, ev. ref. 730, unit. 32, izr. 307. Lakóház van 8303.

A hunyadi járás területe: 92051 kat. hold. Né pessége: 22935, róm. kath. 1687, gör. kath. 574, gör. kel. 18967, ág. ev. 231, ev. ref. 1317, unit. 12, izr. 146, egyéb 1. Lakóház van 4955.

A körösbányai járás területe: 87592 kat. hold. Lakossága: 21161, kik közül róm. kath. 538, gör. kath. 212, gör. kel. 20127, ág. ev. 21, ev. ref. 187, unit. 5, izr. 71. Lakóház van 4717.

A maros-illyei járás területe: 153530 kat. hold. Lakossága: 38520, kik közül róm. kath. 770, gör. kath. 193, gör. kel. 36855, ág. ev. 25, ev. ref. 351, unit. 22, izr. 321, egyéb 1. Lakóház van 8515.

A petrozsényi járás területe: 170106 kat. hold. Né pessége: 28750, ezek között róm. kath. 8177, gör. kath. 8755, gör. kel. 7819, ág. ev. 825, ev. ref. 1876, unit. 301, izr. 1003, egyéb 4. Lakóház van 4191.

A puji járás területe : 98666 kat. hold. Né pessége : 16083, kik közül róm. kath. 528, gör. kath. 9718, gör. kel. 5260, ág. ev. 48, ev. ref. 306, unit. 11, izr. 208, egyéb 4. Lakóház van 3212.

A szászvárosi járás területe : 204782 kat. hold. Né pessége : 27374, kik közül r. kath. 1188, gör. kath. 4564, gör. kel. 20341, ág. ev. 387, ev. ref. 819, unit. 15, izr. 50, egyéb 10. Lakóház van 6419.

Az algyógyi járásban van 35, a brádiban 29, a dévaiban 56, a hátszegiben 67, a hunyadiban 52, a kőrösbányaiban 35, a maros-illyeiben 76, a petrozsényiben 14, a pujiban 28, a szászvárosiban 34 s összesen Hunyadvármegyében 426 község és 4 rendezett tanácsu város a székhelylyel : Dévával együtt. Ezek közül :

Hátszeg rtv. területe : 4414. kat. hold. Lakossága : 2367, kik közül róm. kath. 446, gör. kat. 479, gör. kel. 887, ág. ev. 36, ev. ref. 297, unit. 9, izr. 213. Lakóház van 462.

Szászváros rtv. területe : 7139 kat. hold. Lakossága : 6934, kik közül róm. kath. 1100, gör. kath. 859, gör. kel. 2815, ág. ez. 1040, ev. ref. 800, unit. 23, izr. 207. Lakóház : 1257.

Vajda-Hunyad rtv. területe : 4269 kat. hold. Né pessége : 4419, ezek között róm. kath. 1760, gör. kath. 427, gör. kel. 1478, ág. ev. 80, ev. ref. 483, unit. 33, izr. 149. Lakóház van : 893.

Legnépesebb községe Hunyadvármegyének : Petrozsény nagyközség, melynek területe 16358 kat. hold, lakosainak száma 7765, kik közül magyar 4297, német 989, tót 17, oláh 2232, ruthén 2, horvát 7, szerb 8 s egyéb 213 ; róm. kath. 3307, gör. kath. 619, gör. kel. 1949, ág. ev. 431, ev. ref. 937, unit. 72, izr. 449, egyéb 1. Lakóház van 1034. A népességet tekintve a második Déva rtv. 7089 és a harmadik Szászváros rtv. 6934 lakossal.

A népesség legrohamosabban szaporodott a petrozsényi járásban és pedig Lupényben, melynek 10 év előtt 864 lakosa volt s jelenleg 4761 lelket számlál. Petrozsénynek 1869-ben 1728, 1880-ban 2906 és 1890-ben 3774 lakosa volt. Petrillának 40 év előtt 2487 lakosa volt s jelenleg van 4497, Livazény lakosainak száma ugyanezen idő alatt 1445-ről 3382-re s Vulkáné 623-ról 1400-ra emelkedett.

Ötvenezer kat. hold területet meghalad : Kudzsir 81765 kat. hold 4291 lakossal ; Ó-Sebeshely 50066 kat. hold 1306 lakossal.

Déva emelkedéséről tanuskodhatnak ezek a számok, hogy 1869-ben 3277, 1880-ban 3935, 1890-ben 4657 és 1900 végén 6867 főnyi polgári népessége volt.

(A «Hunyadvármegye» 1902. évf. 47. számából.)

ZÁDORY KÁROLY.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

Választmányi ülések.

I.

Társulatunk f. 1902. évi április 26-án d. u. 3 órakor tartotta közgyűlése utáni első, tavaszi igazgató-választmányi és felolvasó ülését, *Réthy* Lajos választmányi tag elnöklésével.

Jelenváltak : dr. Apáthy Árpád, Beke Ferencz, Bottyán József, Hadik Béla, Hajduczy József, Hartmann János, Issekutz Antal, Jeanplong József, dr. Krenner Miklós, Réthy Lajos, dr. Szabó Márton (Szászvárosról), Szöllősy Lajos, Téglás Gábor, Téglás Gáborné, dr. Veress Endre vál. tagok, illetve tisztviselők ; Gillinger János és Mangesius Hermin, mint vendégek.

Elnök megnyitó szavai után *Jeanplong* József tanár, vál. tag felolvassa Siess Lajos egykori jelentéseit a *Hóra-világ* hunyadmegyei eseményeiről, miként azokat németből lefordította. E nagyszerű tudósítások (Veress Endre bevezetésével együtt) e füzetünk 85—101. lapján olvashatók, s titkár indítványára «A *Hóra-világ* Hunyadmegyében» czímen Évkönyvében a társulat önálló rovatot nyit ama rövid félév részleteinek ismertetésére, állandó nyomozására, melyet a népszenevelő s a felsőbbség közönye történelmünkbe vérbetűkkel jegyzett be.

Téglás Gábor múzeum-igazgató három színes porcellán-tárgyat (egy theás kannát, egy kenyérkosarat s egy kis vázát) mutat be *Schultz* Frigyes építész úr ajándékaként. E csinos tárgyak a vármegyénkben 1848-ig fennállott batizi porcellángyárból valók, melynek történetéről *Issekutz* Antal ígért adatokat. *Wanka* Béla m. kir. pénzügyőri főbiztos úr egy Várhelyről szerzett érdekes Minerva-szoborral gazdagítá múzeumunkat, melynek leírását és képét Téglás az Évkönyvben fogja közölni.

A XXII-ik közgyűlés jegyzőkönyvének hitelesítése kapcsán titkár felolvassa Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter és Zsilinszky Mihály államtitkár, valamint dr. Márki Sándor t. tag köszönő leveleit a közgyűlésből küldött üdvözetekért.

Szöllősy Lajos pénztári jelentése után titkár bemutatta az Évkönyv idei új első füzetét, mely a közgyűlésen felolvasott értekezéseket tartalmazza ; aztán előadta a folyó ügyeket.

Múlt évi működésünkről külön jelentés küldetett a Múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének s remélhető, hogy a társulat az idén is részesül államsegélyben.

A kolozsvári «Erdélyi országos múzeum érem- és régiségtára» kérésére megküldetnek a társulat eddigi kiadványai s a választmány köszönve egyúttal a felajánlott támogatást, éremtárának u. n. kudsiri leletét felküldi annak szakszerű tisztítása, rendezése, meghatározása és az Évkönyvben közölhető leírása végett.

A dévai áll. főreáliskola s a tanítóképző-intézet kérésére évvégi jutalmakul a társulat tavaszi Évkönyvéből 5—5 példányt, a dévai főreáliskola gyorsíró-körének pedig alaptőkéje gyarapítására 20 kor. adományoz.

Nagy Miklós petrozsényi ny. tanító újból 18 számot küldött be a «Hunyad» évfolyamainak kiegészítésére és kívánatos lenne, hogy példáját mások is kövessék.

Új tagokul felvételtek Zádory Károly szerkesztő (a titkár), *Englisch* Béla vendéglő-tulajdonos (Issekutz Antal), *Gillinger* János tanár (Jeanplong József) és *Barcsay* Andor joghallgató (Téglás Gábor) ajánlatára, valamennyien Déván.

Téglás Gábor indítványára és többek hozzászólása után a társulat elhatározta, hogy a dévai vár-udvart kitisztítja, a téli fagy következtében itt-ott meglazult falakat alátámasztja, a déli oldal kőfeljáróját újraépíti, korláttal látja el, útmutató jelzőtáblákkal figyelmezteti a látogatókat a legkényelmesebb feljáróra s több évre terjedő munkaprogrammal (az államsegély és a műemlékek bizottságának támogatásával) restaurálja a várat, illetve a falaknak cementtel való leöntésével, az üregek betömésével megakadályozza a további pusztulást, miként az külföldön s legszebben a pompeji ásatásoknál látható. Végül a történeti érzék fejlesztése szempontjából és kegyeletos emlékeztetőül a vár múltjára, s a benne élt, működött történeti alakokra vagy egykorú birtokosaira — neveket ad minden ösvénynek, bástyának és vároznak, kezdve alólról, a Bethlen-népkerttől fel a várudvarig, hol utolsó nemzeti királyunk: János király (1540 őszén) három hétig feküdt kiterítve, a szent korona mellett, hol Izabella királyné (1542-ben) maga is tartózkodott, a falakig, melyeket Geszthy Ferencz (1582-ben) mint e vár első kijavítója építtetett, a börtönszerű üregekig, melyekben (1579-ben) Dávid Ferencz sínylett, a Bethlen-bástyáig, melynek már régi neve van — el a mindig szerelmes, hősie Széchy Máriáig, a ki innen lövette szét (1637-ben) megunt második ura, rozsalyi Kun István hajdúit, kikkel az elhagyott férj személyesen jött érte Dévára, vagy

a francia Steinville tábornokig, a ki (1720-ban) a várban halt meg, egész az alsó főkapuig, melynek (1829-iki) felírata Ferencz király bőkezűségét, a vár utolsó restaurálójá nevét dicsőíti. A titkár által ajánlott e történeti nevek értékesítésével alkothatók pl. ilyen elnevezések: János király köve, korona-kápolna, Izabella-udvar, Castaldo-szikla, Geszthy-falak, Dávid-odú, Széchy Mária-lugas, Steinville-út, Ferencz-kapu stb.

E körültekintő munkálatok elvégzésére (Issekutz, Téglás és a titkár személyéből álló bizottság támogatásával) Hajduczky József vállalkozott, kinek a várhegy befásítása, gondozása és szépítése körül már is elévülhetetlen érdemei vannak.

Dr. Krenner Miklós nagy elfoglaltságára való tekintettel, segéd-titkári állásától kénytelen lévén megválni, a választmány jk. köszönetét fejezte ki iránta három évi buzgó működéséért s helyébe egyhangulag Jeanplong József tanár választmányi tagot választotta meg segéd-titkáruil.

Az alispáni hivatal a társulat gondozásával megjelent «Hunyadvár-megye története» I. kötetéből ötven példányt adván rendelkezésünkre, azok a társulattal csereviszonyban álló külföldi és fontosabb hazai rokon-egyesületeknek fognak megküldetni. A nagy mű munkában lévő II. kötetére nézve pedig az érdekelt bizottság fog tervezetet és költségvetést beterjeszteni.

Téglás múzeum-igazgató a nyári szünidei munkálatokról előzetesen is jelzi, hogy Veczelen, Kalánban, Várhelyen fog nagyobb szabású ásatásokat végezni, hol jelenleg az amphiteatrum körülkerítése folyik s e mellett a két Valscel közt fekvő romokat fogja megtekinteni.

Osztás előtt az elnöklő Réthi meleg szavakkal üdvözli dr. Szabó Márton tanárt nemes ügyszeretetéért, hogy időt és alkalmatlanságot nem sajnálva, Szászvárosról jött el ülésünkre; mire ő hálásan köszönnév vál. taggá való megválasztását, biztosítja a társulatot, hogy nemcsak társadalmi téren, de irodalmilag is szolgálni fogja nagy feladatait.

Több tárgy nem lévén, az ülés a Rómában üdülő gróf Kuun Géza elnök üdvözlésével, fél hat órakor oszlott el.

II.

Vasárnap, f. évi június hó 22-én tartotta társulatunk szünidő előtti utolsó igazgató-választmányi ülését dr. gr. Kuun Géza elnöklete alatt.

Jelen voltak: Beke Ferencz, Boga Károly, Borostyány Béláné, Bottyán József, Buda Imre, Gillinger János, Hadik Béla, Hajduczky József, Issekutz Antal, br. Jósika Lajos, Kontz Domokos, Kolumbán Samu, dr. Krenner Miklós, gr. Kún

István, László Ignác, dr. Papp Domokos, Réthi Lajos, Téglás Gábor és neje, Szirtes Henrik, dr. Veress Endre, dr. Wilt György és Zádory Károly vál. és r. tagok; továbbá mint vendég szép számú közönség.

Elnök d. e. 10 és fél órakor úgy a tagok, mint a vendégek szívélyes üdvözlése mellett az ig. vál. ülést megnyitja s felkéri dr. Krenner Miklóst, hogy a távollévő segéd-titkár helyett az ig. vál. jelen ülésének jegyzőkönyvét vezetni szíveskedjék. Felemlíti továbbá, hogy külföldön való tartózkodása miatt sajnálatára ez évben eddig nem vehetett részt a társulat ülésein s köszönetét fejezi ki Réthi Lajos kir. tanácsosnak, a ki szíves volt távollétében az elnöki tisztelet teljesíteni.

Dr. Veress Endre titkár tartott ezután felolvasást «Hunyadvármegye János király és Izabella királyné korában» (1511—1559) czímen, mely az Évkönyvben fog megjelenni.

Téglás Gábor múzeum-igazgató Veczelen — a római-kori Micia területén — folytatott ásatásairól tett érdekes jelentést s az ott gyűjtött felíratos köveket Szirtes Henrik tanár sikerült fénykép-felvételeiben mutatta be.

A társulat Évkönyvében megjelenendő becses ismertetés mindvégig lekötötte a jelenvoltak figyelmét s annak előterjesztéseért a maga és a választmány nevében elnök köszönetét nyilvánítja Téglás Gábor múzeum-igazgatónak, valamint a fényképekért Szirtes Henrik tanárnak.

Hajduczky József tanár a dévai várromok megkezdett restaurálási munkálatairól számolt be az alábbiakban:

«Az 1900. év őszén s az 1901. év tavaszán és őszén, valamint a jelen évben összesen mintegy 160,000 fenyő-csemete lett a vár egész területén beültetve, melyek közül az északi oldalon levőknek igen nagy része, a kedvező időjárás következtében, szerencsésen meg is fogamzott. Sokkal nehezebben megy azonban az ültetés a déli oldalon, hol daczára a már kétszeri ültetésnek is, csak igen kis százalék él, kivéve a cserépből vagy iskolából kiültetett esemeteket, melyekből már a déli oldalon is körülbelül 4000 drb él. Hálás köszönettel kell megemlékeznem jelen alkalommal gróf Bethlen Miklós volt főispánról, ki nagy áldozatkészséggel és rendkívüli buzgósággal támogatott a vár területén, úgy rendezésénél, mint az ültetési munkálatoknál, nevezetesen, a múlt évben saját költségére igen szép különleges fenyő-fákat hozatott külföldről, melyek egy pár kivételével mind meg is fogamzottak, körülbelül mintegy 60 drb. Továbbá Paragh erdőmester úrról, ki szaktudásával nagymértékben hozzájárult a szép eredmény sikeréhez. A szerencsés kísérlettől felbátorítva, jelen évben én is ren-

deltem ugyancsak azon helyről (Daubanból, Porosz-Sziléziából) 200 drbot, melyek eddigelé, egynek kivételével, szintén megfogamzottak és igen szépen fejlődnek. Ezek a vár területének északi részébe lettek elültetve. Természetesen, igen nagy fáradságba és költségbe kerül e csemeték öntöztetése. Ezenkívül mintegy 600 drb. magas törzsű külföldi erdei és kerti fa is be lett ültetve, nagy részt az utak mentében, melyek a folytonos öntöztetés mellett, szintén többnyire élnek, kivéve 40 drb. tulipán-fát, melyeknek úgy látszik, a klíma és talán a talaj is nem kedvez, úgy, hogy csupán 7 darab maradt meg.

A mi a várromok javítását illeti, ezt a Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat által segélyképpen adott 100 forinttal megkezdtem, de a segélyösszeg már is elfogyott.

Nagy segítségemre van itt Scheer műépítész úr, ki átvizsgálta az egész romterületet, megállapította az okvetlenül kijavítandó falakat s így az ő és fiának fáradságát nem kímélő szakavatott vezetése mellett már kijavítottunk és aláfalaztunk a déli oldalon egy nagy falat, mely a legjobb esetben sem állhatott volna tovább egy évnél.

Továbbá kijavítottunk egy a vár belsejében levő s valamikor börtönül szolgált romrész, mely annyira veszedelmesen állott, hogy nem maradhatott volna fenn tovább két évnél, de a mi a legnagyobb veszélyvel fenyegetett, egyúttal az északi oldalon levő s egyik legszebb és legnagyobb fal is, mert a ki nem javított rom lezuhanása okvetlenül maga után rántotta volna az egész nagy fal tömegét is, mivel azzal szoros kapcsolatban állott. Most még egy pár kisebb falrész kijavítása után kénytelen leszek a többi munkákat más időre, talán jövőre hagyni.

Nem mulaszthatom el ez alkalommal a legmelegebben ajánlani ez ügyet az igen tisztelt társulat és közönség becses figyelmébe, mert magam is csak most látom tisztábban, hogy mennyire érdekes és tanulságos a mi szép és páriát valóban ritkító várromunk. Különösen érdekes volna, ha a még mindig romok alatt levő és rengeteg sok hulladék által eltakart alsó helyiségek is feltáratnának és megkíméltetnének a nagy földtömeg nyomásától, melyek szinte összeroppanással fenyegetik az alsó helyiségeket. Továbbá pénzt kell szerezni a vár falainak, habár csak részletenkénti cement-réteggel való befedésére is, mert így képesek lehetnének még századok számára is megtartani ez érdekes falakat.

A mi végül működésem fináncziális részét illeti, ezekre nézve a következőkben van szerencsém jelentésemet megtenni: Az 1901. évben összes bevételem volt 1505 kor. 05 fillér, ezzel szemben kiadásom kitett 1850 kor. és 75 fillért. Tehát túlköltekezésem volt 345 kor. 70 fillér. Múlt évben az ültetési munkálatokon kívül igen sokba került a vár területének körülkerítése, valamint a sétaútnaknak vas kerti-padokkal való ellátása is, melyek azt hiszem, ily felszereléssel, szintén kiválóvá teszik vársétányunkat.

Jelen évben pedig eddigelé pénztári bevételem kitesz 1460 kor. és 31 fillért. Ezzel szemben kiadásom van 1267 kor. 90 fillér, úgy, hogy jelenleg már csak mintegy 200 korona áll rendelkezésemre. Bízom azonban abban, hogy az érdeklődő közönség nem fog eserben hagyni és a megindult segélygyűjtések szép eredménnyel fogják közérdekű ügyünket támogatni.

Végül van szerencsém tisztelettel jelenteni, hogy a várór részére egy kisebb lakás építése szintén elodázhatlanná vált, mert a felszaporodott és most már tekintélyes összeget képviselő szerszámokat nem tudom hová helyezni és megóvni. De meg a várórnek sines a közelben lakása, miért is úgy gondoltam a kérdést megoldani, hogy a várterület aljában egy kis házat kellene neki építeni, mit Scheer úrral megbeszélve, ő nekem egy kis tervet is készített, melyet ezennel van szerencsém bemutatni. Természetesen, erre is pénz kellene, de nincs, mely kérdést egyelőre úgy vélem megoldhatni, hogy felvennénk valamelyik helyi pénzintézettől vagy ezer koronát, melyet aztán úgy Déva város, mint lelkes közönségének áldozatkészségével lassan-lassan letörlesztenénk, megszűnván ugyanis a várór lakásbérének fizetési kötelezettsége is.

A választmány a jelentést helyeslőleg és köszönettel veszi tudomásul s köszönetet szavaz gr. Bethlen Miklós volt főispánnak is azért a nemes áldozatkészségéért, melylyel a várhegy befásítását lehetővé tette.

Titkár bemutatja: a római Vatikáni könyvtár, a krakói Jagiello-egyetemi könyvtár s az Erdélyi országos múzeum érem- és régiségtára igazgatóságainak köszönő levelét megküldött kiadványainkért; továbbá az E. K. E. kiadásában a napokban megjelent «Hunyadmegyei kalauzt», egy 214 lapnyi sűrű nyomású csinos kötetet, melyet Téglás Gábor írt, értékesítve benne mindazokat az ismereteit és tapasztalatait, melyeket vármegyénk földjének tanulmányozása közben, évtizedeken át szerzett.

A társulat megveszi a Kolozsvárról vételre felajánlt s titkár által bemutatott «Conscriptio una cum aestimatione aedificiorum neo-erectorum, meliorationum, reuolutionumque quarumlibet ab anno 1743 ad annum 1767 diem 23 Julii in dominio Devensi factorum» cz. 116 lapnyi piros bőrkötésű kéziratot, mely a hallerkői gróf Haller János erdélyi kormányzó özvegye, Daniel Zsófia grófné birtokában állott dévai curia és uradalom pontos leltárát és leírását adja, úgy a mint azt a két becselő: Vitos Ferencz és Horváth Antal 1767 július 6-ikától 23-ig terjedő munkával városunkban összeírta.

Az érdekes kötet köz- és művelődéstörténeti adatainak feldolgozására társulatunk és folyóiratának szorgalmas munkatársa, Konecz József marosvásárhelyi tanár vállalkozván, dolgozata az őszi ülésen kerül felolvasásra.

Kolumbán Samu 15 drb. 1715—1851-iki vegyes tartalmú oklevélet adományoz a társulati levéltár számára, bár nem vonatkoznak Hunyadmegye történetére; dr. Sólyom-Fekete Ferenczné pedig a «Hunyad» régi évfolyamának több számát, miáltal most teljessé vált az 1883-iki és az 1889-iki évfolyam s bővült az 1877—78, 1882-iki s az 1888-iki.

Végül Téglás múzeum-igazgató s a titkár előterjesztvén, hogy július elején vármegyénket a bukaresti tudomány-egyetem néhány tanára s az ottani Akadémia több tagja fogja tanulmányi szempontból szerencsésítetni, a választmány elhatározta, hogy a magas kormány s a vármegye és közigazgatás támogatásával mindent elkövet e 45—50 tagból álló kiránduló-társaság lelkes fogadására s kalauzolására, már csak azért is, hogy viszonyozhassuk azt a kitüntető fogadtatást és figyelmet, melyben pár hét előtt Romániában részesült dr. Lóczy Lajos budapesti egyetemi tanár s a napokban dr. Kunos Ignác, hallgatóikkal.

Rokonszenvvvel várt vendégeinket Tocilescu Gergely archeologus, egyetemi tanár, főrendiházi tag s a bukaresti Román nemzeti múzeum igazgatója fogja vezetni, hogy megtekintsék társulatunk múzeumát, a maros-németi park régiségeit, a várhelyi amphiteatrum romjait, a vajdahunyadi várat és megyénk egyéb természeti szépségeit s reméljük, hogy az illetékes körök mindent meg fognak tenni, hogy köztünk jól érezzék magukat és kellemes benyomásokat szerezzenek.

A „Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat“ tagdíj-
követelései 1902 október 15-ikéig.

Alapítványi kamathátrélékek:

-	Báró Apor Károly M.-Vásárhely	1835-től	18 év	108 Korona
	Barcsay Kálmán Déva	1887 „	16 „	96 „
	Bágya Farkas	1896 „	7 „	42 „
	Benedikty József Vajdahunyad	1883 „	20 „	120 „
5	† Báró Bornemisza Tivadar M.-Illye	1901 „	2 „	12 „
	† Brúz László Déva	1900 „	3 „	18 „
	Buda Ádám Rea	1901 „	2 „	12 „
	Buda Elek Alvincz	1883 „	20 „	120 „
	Emich Gusztáv Budapest	1893 „	10 „	60 „
10	Földváry Alexandrin Arany	1900 „	3 „	18 „
	Hollaky Imre Déva	1900 „	3 „	18 „
	Gróf Horváth Toldy Lajosné	1897 „	6 „	36 „
	Inkey Béla Boldogfalva	1902 „	1 „	6 „
	Gróf Lázár Jenő Medgyesfalva	1883 „	20 „	120 „
15	Lázár László Lapusnyak	1882 „	21 „	126 „
	Lengyel Gergely Déva	1900 „	3 „	18 „
	Gróf Lónyay Gábor Budapest	1886 „	17 „	102 „
	Báró Nopcsa Elek Szacsal	1900 „	3 „	18 „
	Petrozsény-Livazeny községek	1886 „	17 „	102 „
20	Puy Zsigmond Puj	1888 „	15 „	90 „
	† Sándor József Déva	1897 „	6 „	36 „
	dr. Sólyom-Fekete Ferencz Déva	1897 „	6 „	36 „
	Szilvassy László O.-Bretteye	1883 „	20 „	120 „
	Szereday Aladár Lesnyek	1900 „	3 „	18 „
25	† Torma Zsófia Szászváros	1900 „	3 „	18 „
	Török Árpád Ponor	1894 „	9 „	54 „
	† Velicska Lajos Bábolna	1892 „	11 „	66 „
	Báró Szentkereszty György Déva	1900 „	3 „	18 „
	Benedikty Lajos Guraszáda	1900 „	3 „	18 „
30	Téglás Gáborné Déva	1900 „	3 „	18 „

Összesen : 274 részlet : 1644 Korona

Rendes tagdíj-hátrélékek:

	Dr. Balog Pál	1900-től	3 év	18 Korona
	Balog Gyula	1900 „	3 „	18 „
	Balog József	1886 „	17 „	102 „
	Barcsay Lajos	1883 „	22 „	120 „
5	Bartha Győző	1883 „	20 „	120 „
	Bartha Lajos	1888 „	15 „	90 „
	Borostyány Béla	1900 „	3 „	18 „
	Brády Lipót	1900 „	3 „	18 „
	† id. Buda Imre	1897 „	6 „	36 „
10	Buda Károly	1893 „	10 „	60 „
	Brazovay Elekne	1885 „	18 „	108 „
	Bíró József	1902 „	1 „	6 „
	Dáné Károly	1883 „	20 „	120 „
	Demán Bazil	1883 „	20 „	120 „
15	Dózsa Dénes	1901 „	2 „	12 „
	Dózsa Gergely	1885 „	18 „	108 „
	Dombora László	1886 „	17 „	102 „
	Gróf Eszterházy Miguel	1892 „	11 „	66 „

	Hirsch Adolf	1900-tól	3 év	18 Korona
20	Hollaki Arthur	1902 „	1 „	6 „
	Horváth Simon	1898 „	5 „	30 „
	Radnóti Dezső	1887 „	16 „	96 „
	Herlea Prokop	1886 „	17 „	102 „
	Herlea Tivadar	1886 „	17 „	102 „
25	Inkó János	1886 „	17 „	102 „
	Issekutz Antal	1902 „	1 „	6 „
	Báró Jósika Samuné	1900 „	3 „	18 „
	Báró Kemény Béla	1900 „	3 „	18 „
	Király Pál	1880 „	23 „	138 „
30	Kohn Jónás	1883 „	20 „	120 „
	Körmendy Gyula	1901 „	2 „	12 „
	Klimó Mihály	1887 „	16 „	96 „
	Kolumbán Samu	1898 „	5 „	30 „
	Kovács Ödön	1883 „	15 „	90 „
35	László Ignác	1900 „	3 „	18 „
	László Zsigmond	1900 „	3 „	18 „
	Lázár Árpád	1880 „	23 „	138 „
	Lészay János	1882 „	21 „	126 „
	Makray László	1893 „	10 „	60 „
40	Mailand Oszkár	1888 „	15 „	90 „
	Dr. Mihu János	1886 „	17 „	102 „
	Miksa Imre	1892 „	11 „	66 „
	Nagy István	1900 „	3 „	18 „
	Naláczy Ákos	1882 „	21 „	126 „
45	Nemes Sámuel	1887 „	16 „	96 „
	Pap Antal	1883 „	20 „	120 „
	Pap József	1883 „	20 „	120 „
	Ponori Sándor	1900 „	3 „	18 „
	Piskii tisztviselői olvasókör	1902 „	1 „	6 „
50	Réthy Lajos	1900 „	3 „	18 „
	Schiessel Károly	1889 „	14 „	84 „
	Szabó József	1890 „	13 „	78 „
	Szacsvay Gábor	1900 „	3 „	18 „
	Szegedy Miklós	1883 „	20 „	120 „
55	† Szentirmay Alajos	1884 „	19 „	114 „
	Szinte Gábor	1901 „	2 „	12 „
	Szóts Sándor	1899 „	4 „	24 „
	Borostyány Béláné	1900 „	3 „	18 „
	Thallacsek Ferencz	1890 „	13 „	78 „
60	Gróf Teleky Gusztávné	1899 „	4 „	24 „
	Gróf Teleky György	1900 „	3 „	18 „
	Gróf Teleky Károly	1898 „	5 „	30 „
	Téglás István	1898 „	5 „	30 „
	Gróf Thoroczkay Miklós	1900 „	3 „	18 „
65	Tolnai János	1895 „	8 „	48 „
	Várady Bertalan	1900 „	3 „	18 „
	Venter Gerő	1888 „	15 „	90 „
	Báró Zeyk József	1901 „	2 „	12 „
	Zomor Antal	1889 „	14 „	84 „
70	Zudor Elek	1886 „	17 „	102 „
	Báró Györfy Árpád	1894 „	9 „	54 „
	Vané Ferencz	1902 „	1 „	6 „
	Hajduczy József	1897 „	6 „	36 „

Déván, 1902 október 5-ikén.

SZÖLLÖSY LAJOS
társ. pénztáros.

(Folytatása következik.)

A HUNYADMEGYEI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT
TIZENHARMADIK
ÉVKÖNYVE

MEGJELENIK ÉVENTE NÉGY FÜZETBEN

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

Dr. VERESS ENDRE

TÁRSULATI TITKÁR

Az 1902. évi folyam 4. füzete.

DÉVA

NYOMTATOTT HIRSCH ADOLF KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1902

TARTALOM

	Lap
Hunyadmegye római régiségei. (Képekkel.) Münsterberg és Ochler-től	121
Hunyadmegye déli felének és a hátszegi völgynek geológiája Halaváts Gyula jelentéseiben. Téglás Gábortól	138

Hivatalos értesítő

Választmányi ülés	MAGY. AKADEMLA	143
Társulati névkönyv	KÖNYVTÁRA	145

E füzetünkhöz mellékelte tartalomjegyzék az Évkönyv I. fü-
zete elé tartozik!

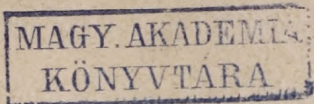
 Kérjük tagtársainkat, hogy a társulatot vagy Évköny-
vünket illető bármilyen ügyben a titkárhoz szíveskedjenek fordulni.

A «Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat» tagja lehet
minden hazarészünk iránt érdeklődő és ügyünket támogató hazafi,
honleány vagy testület. Az alapító tagok egyszersmindenkorra 100
koronát fizetnek. Rendes tagok évdíja 6 korona, melyért mindkét
rendű tagjaink díszes kiállítású évnegyedes folyóiratunkat ingyen
kapják. * * * * * Szíves tagajánlások a titkárhoz küldendők.

A „Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat“ tagdíj- követelése 1902 október 5-ikéig.

Rendes tagdíj-hátralékok:

id. Brády Albert	1897-től	6 év	36 Korona
75 ifj. Brády Albert	1896 „	7 „	42 „
Miklós Lajos	1896 „	7 „	42 „
Franca Lajos	1901 „	2 „	12 „
Pais Elek	1895 „	8 „	48 „
Schuber Mátyás	1895 „	8 „	48 „
80 Kovács Ferencz	1898 „	5 „	30 „
Schwemhammer István	1897 „	6 „	36 „
Csernovits Mihály	1900 „	3 „	18 „
Lakatos Demeter	1899 „	4 „	24 „
Zám község	1899 „	4 „	24 „
85 Mikanesd község	1896 „	7 „	42 „
Lasally Vilmos	1896 „	7 „	42 „
Brády Árpád	1894 „	9 „	54 „
Schusnek Albert	1892 „	11 „	66 „
Pánkl Vilmos	1892 „	11 „	66 „
90 Krasznay Olivér	1892 „	11 „	66 „

Hunyadmegye római régiségei.

— Képekkel. * —

Déva.

A különösen Mithra- emlékekben bővelkedő dévai múzeum gazdagságát a «Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat»-nak köszönhetjük, melynek érdemes elnöke : dr. Kuun Géza gróf.

E múzeum sajnos igen szűk helyiségekkel rendelkezik. Legfontosabb régészeti tárgyait Studniczka ismertette (az Archäologisch-Epigraphische Mittheilungen VIII. k. 39—42. l.), de az ott említett «bányász-szobrok» aligha antik eredetűek. (V. ö. Hörnes : Ur-geschichte der bildenden Kunst 218. l.) Azon két domborműhöz (lásd egyiknek rajzát Studniczkanál a 39. l., mindkettőét pedig a «Bull. de la soc. nat. des antiqu. de France» 1892. évf. 140. és 142. l.), melyek egy-egy isten-párt a közöttük vagy mellettük leselkedő Cerberussal ábrázolnak, most egy harmadik került elő, szintén Várhelyről. A kőnek aedícula alakja van. Az alvilági pár tribunálison trónol. Ormán rosetta, taraján acroterium van. Ugyanazon istenpárt megtalálhatjuk : Budapest régiségei V. k. 105. l.

Említést érdemel továbbá egy Várhelyről került csonka márvány-szobrocska, mely tojásdad alapon a vadászó Artemist ábrázolja

* E becses dolgozat két írója : dr. Münsterberg és dr. Oehler, két ifjú bécsi régiségbúvár múlt év nyarán (1901 augusztus második felében) azzal a szándékkal utazta be Erdélyt, hogy megsejmelve annak római emlékeit, összehasonlítsák eddigi leírásaikkal s kibővíve, kijavítva azokat, újabb adatokkal kerekítsék ki azt a képet, melyet hazánk római-kori leletei itt nyújtanak. A két tudós nálunk s közöttünk is járt, mindent megtekintve s lerajzolva, a mit csak látni óhajtottak. Tanulmányaik eredménye imént jelent meg a bécsi «Jahreshefte des österreichischen archäologischen Institutes» V. 1902-iki évfolyamában, s midőn most annak 118—136. lapjáról — szerzők engedélyével — bemutatjuk a vármegyénk római régiségeit ismertető részt, hálás köszönetet mondunk : a bécsi régészeti intézet érdemes igazgatójának, dr. Benndorf Ottó t. tagunknak, a miért a német kiadás eredeti metszeteit nekünk nagylelkűen kikölcsönözni szíveskedett, valamint Hadik Béla tanár vál. tagunknak, hogy e nagybecsű tanulmányt Évkönyvünk számára lefordítani kegyeskedett. Szerk.

mögötte levő kutyájával, a mint egy fa mögül előbukkanó szarvast (?) torkon ragad.

A sok kevésbbé finom kivitelű munka közül említésre méltó: Aur. Annianus fogadalmi képe (C. I. L. 7916), a Liber és Libera ábrázolásával, továbbá a Nemesisnek szentelt s kivált különleges technikájánál fogva nevezetes két fogadalmi emlék (C. I. L. 13777 és 13783), melyeken a felíratos lap felett az istennő áttört munkával van ábrázolva, a mi tehát átmenet dombormű és szoboralak között. Megvan három példányban a négymellű sphinx, kinek kezei között egy haldokló arcza látható; v. ö. «Sphinx Medusa-fejjel» a Gyulafehérvári régészeti társulat Évkönyve III. köt. 193. l. melléklete 35. ábrájával. A sphinx feje csak egyik példányon látható jobbra-balra leomló, hosszú fürtökkel, a miért Studniczka «női bálvány»-nak mondja (Arch. Epigr. Mitth. VIII. 39.). Hasonló torzalakat láttunk később Nopcsa bárónál is Farkadinban; e sphinx fejét úgy látszik csak újabban törték le. A kő két oldala nincs lefaragva és ezért úgy tetszik, mintha a sphinx két fal közé volna beékelve.¹

A felíratos köveket, melyek Veczelből (Micia) és Várhelyről

Síroroszlán Déván.

(Sarmizegetusa), sőt távolabbi vidékekről valók, a múzeumban és megyeházán helyezték el. Innen mutatjuk be képen azt az oroszlánt (mészkőből, 0.41 m. magas, 0.46 m. széles), mely jobb lábát egy kis ökörfejen (?), bal lábát egy kősfőn nyugtatja, mellette pedig egy szárnyas sphinx ül, karmos kezeivel egy

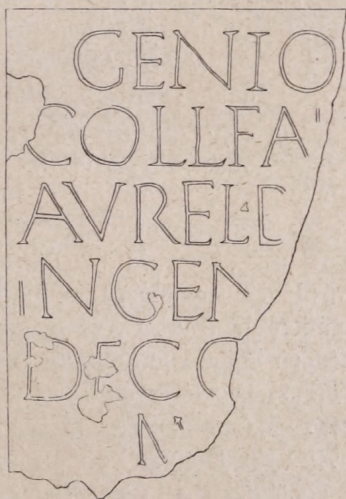
álarczot tartva. Feje hiányzik, szárnyai is csonkultak, mellét fürtök borítják.

Összehasonlítottuk: a Nopcsa-ház útmenti oldalán befalazott

¹ Még találtunk Daciából való sphinxeket Neigebauernél 181 n. 66 (női mell-szobor négy mellel) és n. 72 (Zalatna) 42 n. 159 «asszony négy mellel» (Várhely); hatmellű női bálványt Alvinczen látott Studniczka, idézett helye 41. l.

1380, a múzeumban lévő: 1338, 1346, 1347, 1362, 1430, 1439, 7856, 7858, 7859, 7869, 7873, 7893, 7894, 7895, 7905, 7907—7909, 7922, 7938—7941, 7944, 7053—7956, 7961, 7970, 7986, 12565, 12578, 12580, 12588, 12590, 12591 (a felirat felett két mellszobor); 13777, 13783, 13791; s a megyeházban talált: 996, 1011, 1093, 1143, 1393, 1394, 1402, 1434, 7770, 7896. számú feliratokat.

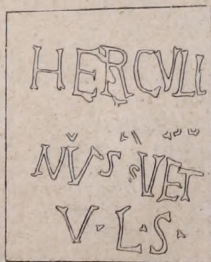
1. Márványoltár, 0.79 m. magas, 0.60 m. széles, 0.25 m. vastag; a beírt mező 0.39 m. magas, 0.27 méter széles, a betűk magassága 0.04—0.045 m.

Genio
coll(egii) fa[b(rum)]
Aurel(ius)
Inge[nus]
 5 *dec(urio) c[ol(oniae)]*
Sar]m[iz(egetusae)].

A felíratot mostanig csak Ackner másolatából ismertük (C. I. L. III. 1424), melyben a harmadik sor hiányzik. A **D** ugyanis a harmadik sor végén kétséges.

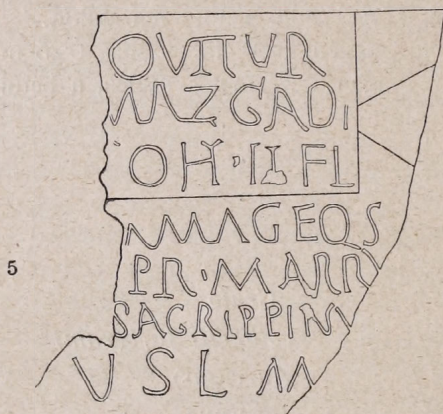
2. Mészkőből való oltár kettétörve, a darabok azonban össze-
 illenek. Teljes ma-
 gassága 0.26 + 0.27
 m., szélessége 0.30
 m., vastags. 0.23 m.
 Rajta a betűk rosz-
 szak; magasságuk
 0.05—0.04 m.

Herculi
 . . .
nus vet(eranus)
 5 *v(otum) l(ibens) s(olvit)].*

V. ö. 1406:
 Herculi | M. Jul. |
 Proclia[nus vet. |

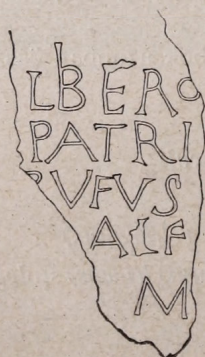
3. A megyeházán van egy vöröses aranyi homokkőből való oltár, 1·00 m. magas, 0·58 m. széles, 0·57 m. vastag. A beírt terület 0·60 m. magas. A betűk magassága 0·04 m. — 0·055 m. Balfelőli-széle és a jobbfelőli alsó szöglet hiányzik. A három első sor tabula ansata-ra van írva.

*I]ovi tur(mae)
Mazgadi
coh(ors) II Fl(avia)
Co]mmag(enorum) eq(ui-
tata) s[ag(ittariorum),
5 cui] pr(aeest) M(arcus)
Arru[ntiu]s Agrippinu[s,
v(otum) s(oluit) l(ibens)
m(erito).*

Kubitschek szerint jobb így olvasni : Iovi turma Mazgadi cohortis, stb.

A Mazgadus név, mely talán arani (Syria) eredetű (gad szerencsét, dicsőséget jelent), rövidítésben látható az 1338. sz. emléken : G(enio) t(urmae) Maz(gadi) Aure(lius) Dionisius cur(ator) pos(uit); v. ö. 8027 : tur. Masgada Max. Maximinus stb. Masgaba előfordul Suet. Aug. 98 és Liv. XL. 13. Hogy a coh. II. Fl. Commag. az equitata-hoz tartozott, kiviláglik a C. I. L. III. 1355. sz. emlékről is, mely ennek egy decurio-ját említi (Cichorius, Pauly-Wissowa-nál IV. 274.) SAG-ot Bormann E. egészítette ki sagittariorum-ra.

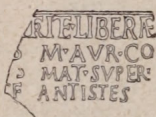

*Libero
patri
R]ufus
pr]aef(ectus)
5 [v(otum) s(oluit)]
m(erito).*

4. Trachit-oltár;
0·71 m. magas, 0·28 m. széles, 0·22 m. vastag. A betűk magassága 0·035 m. — 0·04 m. Bal szöglete hiányzik. Ha a negyedik sor kiegészítése helyes, akkor ez a felirat a coh. II. Flav. Commag. táborhelyéről származik.

5. Baloldalán megcsonkult fehér márvány-lap, 0·27 méter magas, 0·27 m. széles, 0·03 m. vastag. A betűk magassága 0·028 m. — 0·016 m. Nincs pontosan közölve a C. I. L. III. 1095. sz. a. Apulumnál; ld. Cserni 361. sz. 66.

A mint hasonmásából kitűnik, az első sorban a **TR** előtt még egy más betűnek, az **A**-nak is nyoma van. A 2—4. sorban ezeket a sorokat megelőző róvások láthatók. Így olvasandó tehát:

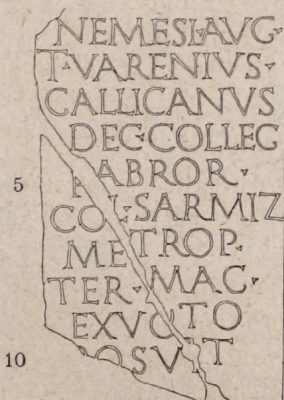
Libero pa]tri et Liberæ

A felajánló
neve

*M. Aur. Co-
mat(ius) Super
antistes.*

M. Aur. Comatius Super antistes előfordul még két apulumi felíraton: C. I. L. III. 1096 és 1154.

6. Fehér mészkőből faragott oltár. Találták a várhelyi amphitheatrumban. — 0·74 m. magas, 0·25 m. széles, 0·20 m. vastag. A betűk magassága 0·035 m. A C. I. L. 13779. sz. a. emléken csak a jobbfelőli rész látható a pacsolat szerint.

Nemesi Aug(ustae)

T. Varenius

Gallicanus

dec(urio) colleg(ii)

5 fabr(or)um)

*col(oniae) Sarmiz
(egetusae)*

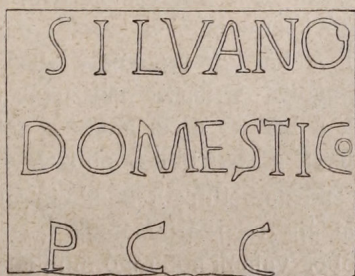
metrop(oleos)

ter mag(ister)

ex voto

10 p]osuit.

7. Tufából készült oltár, 0·75 m. magas, 0·44 méter széles, 0·35 méter vastag. A beírt mező 0·42 m. magas, 0·35 méter széles. — A betűk magassága 0·06 méter.

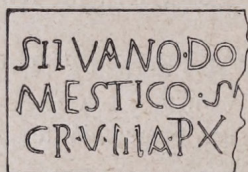
Silvano

domestico

P. C(ius)

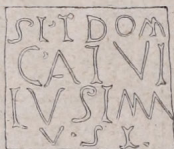
C()

8. Trachitból faragott oltár, a C. I. L. III. 7860 sz. a. közölve. A hasonmás szerint, a mint ezt Bormann látta először, így olvasandó :

*Silvano do-
mestico sa-
crum a(rgenti) p(ondo) X*

9. Mészköből faragott oltár, 0·32 m. magas, 0·30 m. széles, 0·20 m. vastag. A beírt tér 0·18 m. magas és 0·23 m. széles. A szerfelett rossz betűk 0·05 m.—0·025 m. magasak. A C. I. L. III. 1362 sz. a. közölve.

*Sil(vano) dom(estico)
Catul-
lus li(bens) m(erito)
v(otum) s(olvi) l(actus).*

Maros-Németi.

A dr. Kuun Géza gróf kertjében felállított kövekkel, melyek a közellevő Veczelből származnak, többek között utoljára Jung (Arch.-Epigr. Mitth. XVII. 11. II.) és Cumont (u. o. 22. II.) foglalkoztak.

Ugy látszik figyelmen kívül maradt azonban egy a park félre-eső helyén felállított finom szemcséjű homokkőből való (1·40 m. magas) szobor. Idősebb férfiút ábrázol, ki keresztbe tett lábakkal ül csolnakban négyszögű tuskón. Felső teste meztelen. Csipőjére ruhaféle csavarodik, mely jobbfelől az ülésről jobb lábára vetődik. Karjai hiányoznak, de a bal felső-lábszáron levő kézről és a ruhán jobbfelől látható kéznnyomból a karok eredeti tartását biztosan meg lehet állapítani. A bal kar ugyanis a felső-lábszáron nyugodott, a jobb pedig lelógott. A kissé hosszúkas fej, a lesimított haj, a hosszú szakáll, a beesett arcz, a fölfelé tekintő és gondolkozóra mutató szemek a görög philosophusok szobraira emlékeztetnek.

Erre következtethetünk a nyak körül látható beróvásból is, a mi csak nyakláncztól származhatik.

Ez a szobor valami kőfaragó munkája, a ki hivatott mesterek

műveit utánozza csekély tehetséggel. A test meztelen részei, nevezetesen a mell és a hát kifejezéstelenek és merevek. Gyakorlatlanságra vall már a lábak tartása is, valamint az igen hosszú felsőtest.

A szobor kétségtelenül antik eredetű, ezt bizonyítják a megtalálás körülményei is. Stetter Frigyes Vilmosnak 1844-ből fen-

Egy hajós szobra.

maradt tréfás verse szerint — melynek kézírata dr. Kuun Géza gróf birtokában van — ezt a szobrot 1835-ben egy öreg paraszt hozta Veczelből Németibe és állíttatta sírjára. A halott azonban nem nyugodhatott addig, míg egyik barátja e bálványt a czinterem fala tövébe nem dobta, a honnan Gyulai gróf saját kertjébe hozatta. Mi az ördögszobrot — a mint a helybeliek ezt nevezik — nem e szoborral, hanem a Cumont által (idézett helyen) közzétett Panszoborral véltük azonosítani. E vélemény azonban, gróf Kuun Géza

felvilágosítása és a Pan-szobor megtalálásának körülményei után, nem állja meg helyét. Egyébiránt mindkét szobor, úgy anyagát, mint méreteit tekintve, annyira hasonló, hogy mindkettőt könnyen tulajdoníthatjuk ugyanazon mester művének.

Ezt a szobrot a kastélyban «Charon»-nak nevezték el, a ki nagy szerepet játszik a sírdíszító művészetben, de csak csoportban, mert legalább is az elhaltnak ott kell lennie. Különben már ábrázolása is elüt a szokásos Charon-alakoktól. Charon rendesen áll a csónakban kezében az evezővel, a mi nagyon ritkán hiányzik. Charon ellen szól továbbá a nyakláncz is, a miből inkább egy tartományi főnök szobrára következtethetünk. Az elhalt talán a «patronus collegii nautarum» méltóságát viselhette Micia-ban,¹ mely felfogással némileg még összeegyeztethető az evezők hiánya is. Hasonlóan magyarázza Schreiber: Bilderatlas 63 t. 6. 1. és Lindenschmit: Alterthumskunde III. köt. 3. tábláján.

Síremlék Maros-Németiben.

Egy második, látszólag jelentéktelen síremléket, különösen alakja miatt tartunk fontosnak. A körülbelül 1 $\frac{1}{3}$ m. magas kőnek alapja négyzet. A sarkokat pillérek alkotják, melyeket ívek kötnek össze, rajta tompa gúla emelkedik. A melső oldalon egy házaspár mellképét látjuk, fölötte egy delphinnel, a mint egy kis halat elnyel; mögötte egyenesen álló szigonyt. A jobb oldali ív alatt egy leányka áll szőlőfürttel kezében, fölötte zsindeyes tető. — A másik két oldal nagyon rongált. A tetején levő fenyőtoboz és a pyramis nem egy darab.² Ezt a csodálatos alkotmányt csak akkor értjük igazán, ha az ív és a pyra-

¹ A C. I. L. III. 1209. számú emlék egy Collegium fabr. et naut.-ot említ Apulumban. V. ö. Jung: «Römer und Romanen» cz. munkáját a Maros hajózhatóságáról. Veczel vámoló állomása volt a só- és fakivitelenek; ld. Goost, a «Mittheilungen der Central-Commission» 1865. évf. XCI. 1.

² Neigebauer a 41. 1. 149. sz. a. egy oltárszerű emlékkövet ír le obeliskkel (Várhely) és ő egyáltalán gyakran említ obeliskszerű emlékköveket.

mis közé egy attica-t képzelünk. Ekkor látjuk, hogy ez egy «Janus quadrifons», mit gyakran alkalmaznak sírkő gyanánt; például a petronelli pogánykapunál; az Arch.-Epigr. Mitth. XVI. 156. II.

A Maros-Németi parkban összehasonlítottuk: a C. I. L. III. 1352, 1379, 1386, 12568. sz. feliratait is.

1. A C. I. L. III. 1353. sz. emléken, mely szürke trachitból készült fogadalmi oltár (0·82 m. magas, 0·50 m. széles, 0·37 m. vastag; a betűk magassága 0·05—0·045 m.), a következő feliratot találtuk:

I O M
HELIOPOLITAN
Q·LICINIVSMA
CRINVS 7
LEC·III·F·F·
V·S·L·M

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
Heliopolitan(o)

Q. Licinius Ma-
crinus (centurio)

5 *leg. III F(laviae) f(elicis)*
v(otum) s(olvit) l(ibens)
m(erito).

Flavia felix: 1480 Sarmizegetusából.

2. A Mommsen által föl nem fedezett 1359. sz. feliratot megtaláltuk a park bejáratánál a Maros felőli oldalon. Homokkő oltár; 0·88 m. magas, 0·48 m. széles, 0·34 m. vastag; a betűk rosszak. Magasságuk 0·035—0·042 m.

AMMIVS
CRESCES
SILVANO
V·S·L·M.

Ammius

Cresces

Silvano

v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

3. Oltár fehér mészkőből, 0·95 m. magas, 0·48 m. széles, 0·43 m. vastag; a beírt terület 0·52 m. magas, 0·42 m. széles. A betűk magassága 0·044—0·035 m. Közzétéve a C. I. L. III. 1016 sz. a. Apulum alatt; Cserni 400. l. 192. sz.

5
 PRO SALVE A VGG
 GENIO FABRUM
 MAVRTIMON
 AVG COLAPVET
 MAG COLSSPE
 CVN LASVAFEC
 I D O D

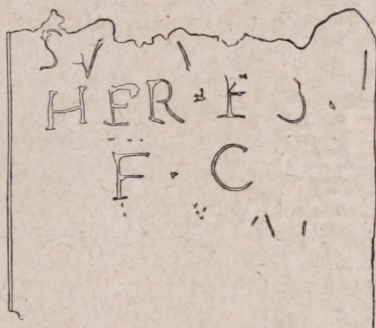
*Pro salute Aug(ustorum
 trium) | Genio fabrum |
 M(arcus) Aur(elius) Ti-
 mon | Aug(ustalis) col-
 (oniae) Apul(i) et mag-
 (ister) coll(egii) s(upra)
 s(ripli) pe | cunia sua fec-
 (it) | l(oco) d(ato) d(ecurio-
 num) d(ecreto).*

4. Mészkőből való sírkő, 0·72 m. magas, 0·45 m. széles, 0·23 m. vastag. Bal része ép. A betűk domborúak. Magasságuk 0·045—0·05 méter. A betűkön még látható a piros festék nyoma.

5
 D
 APPIANVS
 VRKSVIX
 A XXXXAN
 2TICV2C
 ADI NISEC

*D(is) M(anibus) | Appi-
 annu[s . . . | urus vix[it]
 an(nis) XXXX An . . . |
 sticus | ad finis p(onen-
 dum) c(uravit).*

5. Kemény, vöröses mészkőből való sírkő, 1·05 m. magas, 0·75 m. széles, 0·21 m. vastag. A beírt felület 0·51 m. magas, 0·48 m. széles. A betűk magassága 0·06 m. Felső része hiányzik. Közölve a C. I. L. III. 12570 száma alatt. A betűk valószínűleg újjal írottak, s az előbbeni feliratból még felismerhető egyes betű, a mint a hasonmás mutatja.

heres

f(aciendum c(uravit)).

A templomban a 7868. számú feliraton kívül még található néhány díszített sírkő-töredék, melyek jobb oldalt az ajtó mögött a falba vannak építve.

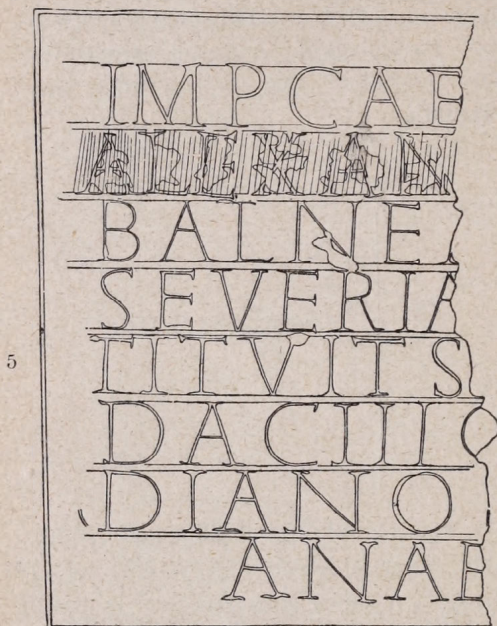
Micia (Veczel).

A maros-németi kastélyban báró Kemény Józseftől arról értesültünk, hogy kevéssel ezelőtt Veczelben is találtak néhány felíratos követ. Dr. Kuun Géza gróf jóvoltából még aznap ki is kocsiztunk oda s láttuk a következőket:

1. Fehér mészkőlap balfelöli része; 1901 április havában találták Sirb János szántóföldjén; mi a földműves udvarán láttuk. Ép részén szép keretezés látszik; 0·86 méter magas, 0·76 m. széles, 0·21 m. vastag. A beírt terület 0·62 m. magas és 0·51 m. széles. A kidomborított vonalak között levő betűk magassága 0·06 m. A második sor vakarást mutat.

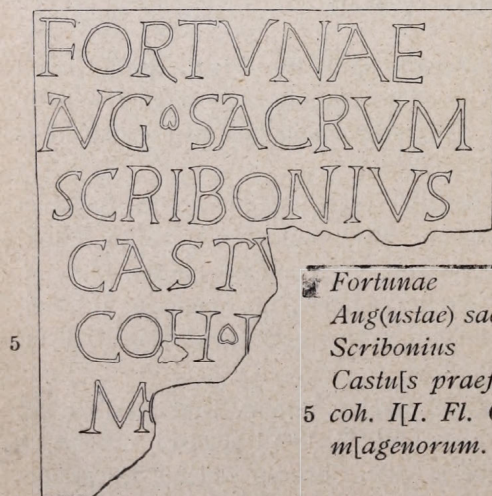
A kiegészítés az 1374. sz. alapján történt. Úgy látszik, hogy a Krisztus után 193-ban restaurált fürdő új építésre szorult és Severus Alexander ezt végbe is vitte. Severus idejéből Dacia kormányzói közül mostanáig csak a Iasdius Domitianus neve ismeretes

és nem lehet eldönteni, hogy vajjon a «praef. coh.» helyébe a Tib. Claudius Claudianus neve teendő-e?

Imp. Cae[s(ar) M. Aur. Antoninus Severus] | Alexan[der Pius Felix Augustus] | balne[as coh. II. Fl. Com-magenor.] | Severia[nae vetus(ate) dilapsas res] | tituit s[ub cos.] | Dac. III c[urante] | diano [praef. coh. II. Fl. Com. Severi] | anae.

2. Mészköből faragott oltár. Ott találták, a hol az 1. szám

Fortunae Aug(ustae) sacrum. Scribonius Castu[s praef. 5 coh. I] I. Fl. Com-m[agenorum].

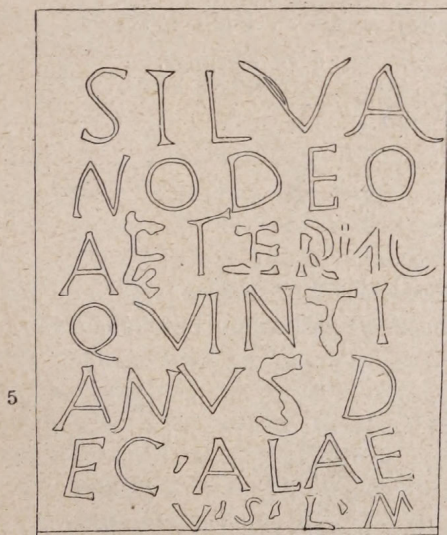
alattit és ott is áll, a hol amaz; 0·06 m. magas, 0·52 m. széles, 0·44 m. vastag. A beírt terület 0·54 m. hosszú és 0·042 m. széles. — A betűk magassága 0·055—0·045 m. A 4-ik sortól kezdve a felső lap jobb fele letöredezett.

Scribonius Castus azonos az 1374. sz. alatt említett cohors

193. évi praefectusával: Sex Boebius Scribonius Castussal.

E két felirat megtalálásának helye fontos a fürdő helyének megállapítására nézve. A mint az ottani körjegyző mondta nekünk, tényleg találtak is ott egy folyosót, mely valami régi épülethez tartozott.¹

3. Conglomeratból való oltár. Találták 1901 márczius havában Popa Tódor szántóján és ottlétünkör a paraszt udvarán volt; 0·60 m. magas, 0·32 m. széles, 0·24 m. vastag. A beírt terület keretbe foglalva 0·28 m. hosszú, 0·24 m. széles. A rossz betűk 0·04—0·2 m. magasak.

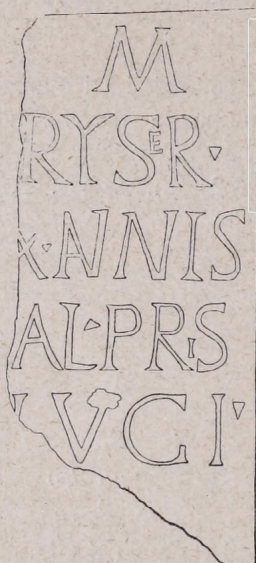
*Silva-
no deo
aeterno
Quinti-
5 anus d-
ec(urio) alae
v(otum) s(olvit) l(i-
bens) m(erito).*

Micia-ban volt az ala I. Hispanorum Campagonum: (1342, 1377, 1378) s nyilván ehhez tartozott e felíraton említett decurio is. V. ö. a «Déva» 4. sz. a. említett cohors praefectusával.

4. Mészkből való sírkő, bal felén és alúl eltörve; 0·82 m. magas, 8·38 m. széles, 0·20 vastag. A betűk magassága 0·065—

¹ Ez épület alapjainak s a folyosó útjának feltárása még érdekes adalékokat hozhat e helyen felszínre, s így érdemes lenne a dologgal foglalkozni.

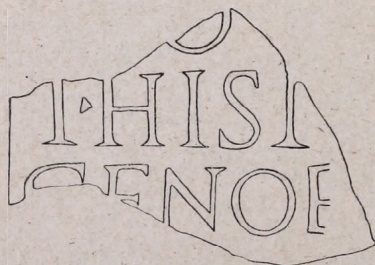
0·07. m. lemélyített feliratos lapon. Ugyanazon körülmények között találva és őrizve, mint a 3. sz. alatti.

5

D(is)] M(anibus)
. . . . Ch]ryser(oti)
qui vi]x(it) annis
. . V]al. Pris-
5 ca con]ingi.

5. Egy márványlap töredéke; 0·10 m. magas, 0·15 m. széles. A betűk magassága 0·06 m. A vezeli tanító birtokában van.

.
ala] I His[panorum
coh. II. Fl. Comma]genor .

Fontos, mert a mician helyőrséget említi.

Sarmizegetusa (Várhely).

Mivel az értékesebb műemlékek nagy részét már Dévára hozták,¹ nem sok újra számítottunk. A postamester kertjében egy nem egészen életnagyságú fejnélküli női szobron kívül egy «Hathor»

¹ Várhelyi és mician feliratok Déván: Téglás Gábor, Hunyadvármegye története I. kötetében. Budapest, 1902.

oszlopfőt találtunk (melyhez hasonlót¹ már Gyulafehérvárt is láttunk) és egy oroszlánt² finom mészből (vagy márványból), melynek magassága 0·71 m., szélessége 0·52 m., vastagsága 0·36 m. Feje balfelé fordul és bal talpa alatt kis állat-fejet tart. A hátsó része egyenesre vágott. Ebből az következtethető, hogy egy másikkal ellentétes állásban szoborcsoportot alkotott (mint Perrot-Chipiez III. k. 117, 54 ábráján) és egy sírkő tetejét díszítette.

«Hathor»-oszlopfő és oroszlán.

Láttunk továbbá két (1·16—1·14 m. hosszú és 0·85—0·86 m. széles) oroszlánt a gör. kel. esperes kertjében, melyek egy féloszlop töredéken nyugsznak (v. ö. a maros-németi aedícula oroszlánjaival) s egyik talpuk alatt már föl nem ismerhető állatfejet tartanak. Hasonló oroszlánt Tordán is láttunk a ref. pap kertjében. Ilyeneket Neigebauer is említ. Feltűnt nekünk Várhelyen, hogy az ott talált oroszlán lapoczkájának tájékán, az állat fekvését tekintve jobbfelől, egy másik vastagabb, de rövidebb féloszlop emelkedik, fenn csatornaszerűen bevágva. A harmadik (1·40 m. hosszú, 0·88 m. magas) példányt, bal talpa alatt számár-fejjel, özv. Tornyánénál láttuk Várhelyen. Mindezek az oroszlán-díszítmények nyilván a síremlékeket kerítő falakat ékesítették.³ A kettős oroszlánok csak a homlokzat sarkain állhattak, míg a másik két oroszlán a bejáratot őrizhette.

Özv. Tornyáné háza mögött mintegy 100 láb hosszú és helyenként több m. magas épület romjaira akadtunk. A falak homokkőből épültek (mint a közeli amphitheatrum) s bennök egy-

¹ Studniczka, Jelentésében egy korinthusi oszlopfőn nyugvó Ammon-fejet említ (id. h. 39. l.) és azt gyanítja, hogy az a syr istenek apulumi templomából való.

² Studniczka futólag említi : Arch.-Epigr. Mitth. VIII. 36.

³ Szobor-díszítmény nélküli kerítő falak láthatók Aquileia-ban (v. ö. Maionica 64. l. 25 a) és a Rajnán (Hettner, Steindenkmäler in Trier 273. l.).

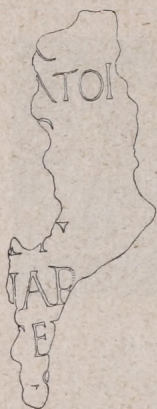
mástól körülbelül egy lábnyi szabályos távolságra téglarétegek láthatók. A nyugati oldalon feltűnően sok ablak van. A bejárat valószínűleg az északi oldalon volt. Az épület régiségét nem tudtuk biztosan megállapítani.

A C. I. L. 1526 száma alatt említett emlék özv. Tornyáné háza előtt áll.

Újabb feliratokat találtunk :

1. Márványból készült ión-oszlop töredékén, mely 0·42 m. magas és 0·15 m. vastag. A betűk magassága 0·03 m. Bursan Ganucz birtokában van.

2. Albulesk Mihály földmivesnél egy ketté tört felíratos emlék áll. Egyik darabja a veteményes kertben feküdt; fehér márványlap, 0·62 m. magas, 0·47 m. széles és 0·22 m. vastag. A másik darabja az udvaron volt. Ez 0·65 m. magas, 0·45 m. széles és 0·22 m. vastag. Az egész kő mérete tehát 0·65 m. magas, 0·92 m. széles. A felíratos lap magassága 0·51 m., szélessége 0·66 m. A betűk magassága 0·045 m.—0·04 m. Az 1, 4, 5. sor végén törlés nyoma látszik.

[Pro salute imp. Caes.]

[M. Aur. Severi Alexan-]

d]ri Pii [Felicis Aug.

concilium pr[o-
vinciarum Daci(arum) I[II]

//////////

5 //////////////

sacerdot(io) Tib. Cl.

Augustiani eq(uo) p(ublico)

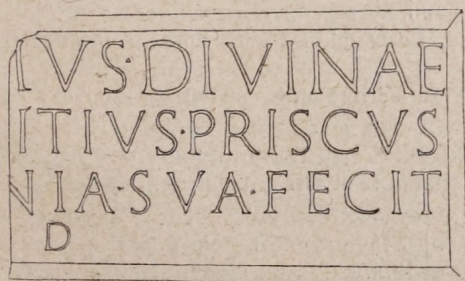
A gör. kel. esperes udvarán lévő kő felülete annyira elkopott, hogy alig lehet egy-egy vonására ráismerni. Egy másik felíratos követ az esperes minden igyekezete mellett sem tudtunk megtalálni.

A Demsushoz vezető út mentén fekvő minden faluban látunk római épület-köveket, s az ezen vidéken való hosszabb tartózkodás mindenestre eredményes volna; ép úgy, mint a minden alapos ok nélkül Mars templomának nevezett demsusi kicsi templom tanulmányozása, a mit mai napig sem tett meg kimerítően egy szakember sem.

A templom falának külső felében levő homokkő-síremléket (mely 0.70 m. magas, 0.56 m. széles és 0.48 m. vastag) összehasonlítottuk a C. I. L. III. 1529. sz. alattival; a betűk magassága 0.05 m.—0.045 m. A második sor elején tisztán olvasható PL, tehát Ulp(iae); a 4-ik sor elején VL, tehát Ulp(ius).

Farkadinban a Lónyai grófék kastélyának feljárójába beépített, részben bemeszelt feliratokat összehasonlítottuk a C. I. L. III. 1438, 1460, 1466—1469, 1484, 1487, 1490, 1497, 1499, 1503, 1508, 1541, 7980 sz. a. szövegekkel.

Várhelyen hallottuk, hogy a lugosi püspök egy nagy feliratos követ egy «szép hölgy» képével — melyet csak utóbbi időben találtak — Lugosra vitetett. Ezt a követ a püspöki palota lépcsőházában láttuk is. Fehér mészkőlap, 0.78 m. magas, 0.42 m. széles,

*In honorem do]mus divinae
[itius Priscus
pecu]nia sua fecit.
l. d. d.] d.*

0.26 m. vastag. Nagy-Pestyénről származott, Sarmizegetusa vidékéről. A keretezett beírt mező 0.52 m. magas, 0.96 m. széles; a betűk magassága 0.1—0.06 m. A beírt területtől jobbra háromszögletű mezőben egy nő domborművű képe látható. A sarkokban inda-díszítmények vannak. E lap valószínűleg csak fele az eredetinek.

Összehasonlítottuk az ugyanott levő következő feliratokat is: 7901, 7904, 7912—7915, 7920, 7921, 7924, 7927, 7960, 7963 s ezzel tanuságos kis erdélyi tanulmányútunkat sikeresen befejeztük.

DR. MÜNSTERBERG REZSŐ ÉS DR. OEHLER JÁNOS.

(Fordította: HADIK BÉLA.)

Hunyadmegye déli felének és a hátszegi völgynek geológiája Halaváts Gyula jelentéseiben.

Halaváts Gyula m. kir. főgeologus 1896-tól foglalkozik megyénk geológiai felvételeivel, folytatandó azt a munkát, melyet 1867-ben Hofmann Károly a zsilvölgyi kőszénmedence és azt környező magasabb hegység kutatásával megkezdett volt s melyet Inkey Béla 1884-ben a Vulkán-hágóig a Retyezát-hegységben az európai nemzetközi geológiai térkép számára egészített volt ki.

Halaváts 1896-tól 1902-ig terjedő jelentései a következő sorrendben és cím alatt láttak napvilágot, mint különlenyomatok, a M. kir. földtani intézet Évi Jelentéseiből:

1. Adatok a hátszegi medence földtani viszonyainak ismeretéhez. Jelentés az 1896. évi részletes földtani felvételtől. Budapest, 1897.

2. Az ohába-ponori kréta-terület. Jelentés az 1897. évi részletes földtani felvételtől. Budapest, 1898.

3. A hunyadmegyei Új-Gredistye, Lunkány, Hátszeg vidékének földtani viszonyai. Budapest, 1900.

4. Ó-Sebeshely, Kosztesd, Bozsorod, Ó-Brettye környékének földtani viszonyai. Budapest, 1901.

5. Kitid, Russ, Alsó-Telek környékének földtani viszonyai. Budapest, 1902.

Ezen megyénket oly közelről érdeklő tanulmányokat hazafias kötelezettségemnek tartom az alábbiakban röviden ismertetni.

I. Halaváts 1896-ben a Retyezát-hegység aljától északra, a hátszegi medenczének a szilajul tovairamló patakok által megszagott részét vizsgálta át, konstatálva: hogy a diluviális terraszokból kiemelkedő dombokat a Sztrigy balpartján Kőalja-Ohába, Csopea közt, valamint Boldogfalva Traján nevű terraszán a vasút mentén világos színű muszkovit gnajsz társaságában biotit *csillámpala* képezi, helyenkint kvarczenésékkal tarkázva. A kristályos palarétegek DK felé 7—9 kora alatt 20—45 fokra dűlnek.

Felsőkréta homokkövet *Kőalja-Ohába* É. házainál a kristályos palákra települő kálczideres, csillámos homokkőfolt képviseli közbehelyezkedett agyagpalákkal, melyeknek folytatását *Füzesd, Fegyver* felé egészen *Lunkány* hegyifalú *Csoklavina* ház csoportjánál mutatták utóbb ki a *Szentpéterfalva* és *Szacsal* közt 512 m. Plostinia hegyben s onnan *Boldogfalváig* a diluviális terraszok szélén durva palamurvából felépült aquitankori rétegeiben talált gerinczes állatok csigolya-, karcsonttöredékek teknősbéka részletekkel.

E csontokat 1898 őszén Dr. *Arthaber* Gusztáv bécsi assistens *iguanodon*hoz hasonló *dinosaurius*-nak s a teknősbéka maradványokat chelonida családbelinek minősíté. Minthogy az *iguanodon* az alsó krétakortól a felsőig éltek, ilyenformán e csontmaradványok alapján a szentpéterfalvi rétegeket is krétakorinak tekinthetjük.

Ezek a rétegek ifj. báró *Nopcsa* Ferenczben szintén kitartó, buzgó kutatót nyertek időközben, a ki 1899 november 8-án a budapesti földtani társulat szakülésén a *Limnosaurus Transsylvanicus* koponyáját és állkapocs részleteit be is mutatta.

A mediterrán-homok Kis-Osztró, *Dilsa-Patak*, *Sebesel*-nél dombokat s Kőalja-Ohábánál, Fehérvíz és Rusornál a terraszok oldalait képezi.

Ennek fedőjében többé-kevésbé agyagos homok képviseli a szarmata-kort, a miben Valea-Dilsinél szerves maradványok, (*Tapes gregaria* Partsch, *Cerithium pictum* Bart és *C. rubiginosum* Eichw) míg a *Fehérvíz*-ről *Maczesdre* vivő út alatt *Cardium* obsoletum Eichw s más jellemző *ceritium* kövületek is találhatók.

E képződményeket hatalmas kavics-üledék fedi, mely lépcsőzetesen jelzi az egykori vizek járását és nivóját a hátszegi térségig. Legmagasabbak a Gyalu Dumbrava és Belsesku 550 m. feltűnő halmai. A jelenkort a gyors hegyi vizek árterein, kristályos pala-hömpölyök és kavics alakjában látjuk. A Sibisel víz pl. régi medrét, a *Valea-Balsit* odahagyva Szt.-Péterfalva felé vette legutóbb útját s így változtatja napjainkban a vidék arczatát.

II. A *ponor-ponorohába-fegyver-füzesdi kréta* területekre Puj, átellenében 1897 nyarán a Sztrigy-folyó bajesd—livádiai szakaszától keletre a *Petroszi* (Sztrigyvíz) felső völgyrészein az 1418 m. *Zsigor havasáig* s északra *Csoklovinán* (*Ponorics*) át Pokolvalcsel vonaláig terjed Halaváts felvétele. Stratigrafice kevésbé változatos ez a vidék. Tektonikája is egyszerű s a nagyjában ÉNy. felé dülő hegység kristályos paláira mészkő és homokkő következik. Csakhogy a rétegeket erős gyűrődések s vetődési repedések zavarják s a kristályos palákra is átterjednek a réteg-zavarodások, melyek a megfigyelést is felettébb nehezítik. Szerencsére a homokkő kedvező feltárásai a többi rétegek gyűrődését és elvetődéseit is megőrkítették.

A legrégibb képződmény biotit- vagy muszkovit csillámpala, mely helyenkint piros gránátot is tartalmaz s a Zsigor-havastól a Sztrigyig hatol, úgy hogy Kőalja-Ohába és Csopea közt ebbe vájta medrét is a Sztrigy. Fenn a petroszi völgyben húsveres földpát biotitgnaisz alakzata jelentkezik apró szemcsés csillámgnaiszsal és öreg szemcsés pegmatittel.

Ezek a krassó-szörénymegyei hegységben megkülönböztetett *középső* kristályos palacsoport képviselői. A település annyira zavart,

hogy a dűlés meghatározása eszközölhető nem vala. Említésre méltó, hogy a *Zsigora* nyugati lépcsőzetén a *Frunť Zsigor mare*-n EK—DNY mangan-ércztellér mutatkozik valami fél klm. hosszúságban, melyet azonban gyakorlatilag értékesíteni nem lehet. A krétakorból öregebb mész- és ifjabb homokkő jelentkeznek. A mészkövet a felső *Sztrigy*-völgy ketté szakítja. Dolinák, buvópatakok teszik érdekessé ezt a képződményt, melynek eredete a *jura* és *kréta* határára esik, a Ponornál, a *Gyalu Dreptuluj*-nál s Ohába-Ponor barlangja felett mutatkozó *koráll* kővületek szerint.

A *Sztrigy* jobb partja *Livadia Bajesd* közt az előhegyeket régi krétakori homok képezi, mely a mészkővel babérczet rejtő, sötétveres agyag rétegen át érintkezik. Erre az átmeneti agyagra *Ponor-Ohába*-nál fehéres sárga színű padosan elváló csillámos, helyenkint kavicsos homokkő következik. A község keleti szélén a Dilma Coroirá vívő ösvény mellett, a meddő homokkő mellett félméteres homokpad következik *Nerinea incavala* Braun héjakkal s arra *Actaeonella gigantea* héjakkal tarkálló újabb pad sorakozik. Hasonló kővületeket látunk a túlsó parton, valamint a *Dupa Gyalu*-ból kivezető ösvénynél s a *Valea Dreptuluj*-ban is. Ez *Actaeonella* padtól néhány méterre homokkő által elválasztott kékes, mállottan szürkés márgát, vízálló cement-gyártásra kezde volt néhány év előtt használni Lészay János, a mikor különösen nagyon sok kővület került napfényre. Erre a márgára olykor conglomeratumos homokkőréteg borúl. Ponortól *Ponor-Ohába*, *Fegyer*, *Füzesd* felé a hegylépcsőket alkotva Csoklovinánál ennek egyik repedésén elvetődött részletét láthatjuk éppen a barlang előtt, mintha a mészkő volna ifjabb, holott a gyér palaeonthologia bizonyíték a mészkövet alsó *neocomba* vagy felső *tithonba*, a homokkövet pedig *felső kréta* korba jelöli ki. Ilyen vetődési résen nyomult ki Ponor község *Dumbrava* erdejébe egy tekintélyes mészszőg s fennebb a *Burdia mare*, mely a vasúttól is látszik. *Ponor-Ohábanál* is van ilyen feltolult mészkúp. Majd a lunka-ohábai Bulzal a Cseteczeján közé ékelődő kristályos pala jelöl egy törés vonalat s Fegyernél a *Murgocs* házcsoportnál látni egy kevésbé éles törés vonalat. Jelenkori képződményekül *Ohába-Ponornál* a *Kokoldia-barlang* vizéből képződő mésztufa s a hegyi patakok hordalékai említhetők.

Az 1898. évben a *Sztrigy* felső völgyétől az 1615 m. *Muncsel*-havasig s onnan a Nyegru Hafia a Presán át Kosztesdig s a *Sztrigyen* át a szilvási völgyig terjedő hegyvidéket tanulmányozta Halaváts.

Ezen a területen a hátszeg—szilvási harmadkori domboktól keletnyugatra kristályos palák képezik a magasabb hegységet. Így a hátszegi *Orlán* nagyszemű biotitgnajs, pegmatit fészkekkel, melyet a kvarcz elhelyezkedése írásgranitszerűvé tesz. *Bajesd*, *Csoklovina* közt muszkovitgnajs uralkodik sok földpáttal. A *Gyalu*

Rudit és ágazatait csillámos biotitgnajs, kisebb-nagyobb gránátokat mutató biotitpala, a Muncsel-havast biotitgnajs granulittal képezi s csak Pojána Izvorulujnál mutatkozik amfibolit, a mely alárendelt szerepet visz a hegységben. A krétakori képződményekből a sztrigy-parti *ohába-ponori*-val összefüggő *Csoklovinán* túl, *Új-Gredistye*-nél mutatkozik az alsó krétakori mészkő a Valea Arinyes felett a Dosul Vertopuluj és a felső krétakori homokkő a Valea Arinyes jobbparti lejtőjén s a Valeamikában. A Valeamika elején 2—3 cm. vastag széntelep is helyezkedik a homokréteg közé. A *Dosu Vertopuluj* alján vasrögök is mutatkozván, 1831-ben a kincstár is kutatást indított volt, de alig egy öl mélységig terjed az előjvetel s iparilag értéktelen. Fennebb *Nerinea incavata* Braun *Actaeonellakra* is akadtunk, a patak partján. Csoklovinánál a lunkányi barlang felett kimagasló 951 méter magas mészsírt az átellenes *Tilfa* és *Piatra rosia*-val az ifjabb homokkő-rétegeken tódulnak fel. Itt kövület nem mutatkozik. A *szentpéterfalvi* iguanodon ősgyikről megállapított középső kréta (Cenoman, vagy Gault) rétegsorozat *Tuslya*, *Gauricza*, *Farkadin*, *Kraguics* körül kristályos palákra települt. A mediterránkort a hátszeg-szilvási dombok képviselik, s a Saphyra sírját rejtő monostorig vivő út mentén fehér márga kövületeket is tartalmaz. Ezen dombok alján Farkadin—Hátszeg közt, valamint a Sztrigy mentén Balomirnál diluviális kavics-terraszok sorakoznak.

III. A *Városviz felső vidékének, s a lunkányi patak közép vidékének földtani viszonyait, Ó-Sebeshely, Kosztesd, Bosorod, Ó-Brette* környékén 1899 nyarán vizsgálta át Halaváts. A déli magasabb hegységet itt is az őskor kristályos palái, az előhegyeket mediterrán homokos, agyagos üledék alkotja, melyhez diluvialis kavics-terraszokat épít. *Ó-Sebeshelytől Ludesd*, Bozsorodon át *Gonczágáig* a kristályos palahegység apróbb-nagyobb szemcsés muszkovit biotitgnajs rétegei pegmatittal és granitgnajsszal, olykor granátos csillámpalával képezték az egykori neogen tenger partját. A rétegek kisebb vetődési vonalaktól eltekintve D-re dűlnék s É. szárnyát képezik a Ny—K csapású nagy teknőnek, mely már a déli magaslatokon észrevehető vala.

Az Ó-Sebeshely szélső házainál látható kőbányában a biotitgnajs-ban porfir (biotites kvarczporfir) mutatkozik. A mediterrán dombok a régi tengerpart mentén kavicsos homokrétegekből távolabb agyagból kvarczkavicsu homokból állnak s *Jó- és Pokolvalcsel* táján ezen homok alsórétegeiben 2 cm. vastag szénréteg is észlelhető.

A diluviális terraszokat 1—2 m. agyagtól fedett kavics alkotja. A gyorsvízü hegyipatakok árterei kavicsot hordanak.

IV. A *Kitidről Alsó-Telekig terjedő vidék geológiája* 1900 nyarán *Kitid*, *Russ*, *Alsó-Telek* környékére terjedt ki s így a

a Ruszka-Pojánából előnyomuló kristályos palákat a Vajda-Hunyad, Zalasdnál jelentkező devonkori dolomitos meszet s az *O-Sebeshely, Felső-Városvíz*, Bosorod-Váralja vonalától Ny-ra *Felső-Szilvás*, Lindsina, Cserna, Alsó-Telek, V.-Hunyadig terjedő mediterrankori üledékes dombokat tanulmányozta.

Itt a kristályos palák szeritites chloritos őspalák változataiból, ezek közé települt selyemfényű *fillitek*ből, amphibólpalából, granátos csillámpalából, elkovásodott mészből állnak, utóbbiak vasérczekkel. Tehát a kristályos *palák felső csoportját* alkotják. Ezek *Lindsziná*-tól a govásdiai patak torkolatáig D-re, azontúl É-ra dűlnek, a Ny—K csoport megtartva irányát, erős ránczosodást mutatnak. Ezen rétegzavarodással függ össze *Alsó-Telek vas-ércztömrse*, tehát a rétegek roncsolódásaiból bekövetkezett *repedéseken feltódult vizek rakták le a vasércz lencseszerű tömrseit* a hegység csapásához híven *Telek-Gyalár* közt.

Ezen egyenes irányában kínálkoznak a bányászatra alkalmas vastömrsek az Egregy mentén Vajda-Hunyad közelében. A kaláni bánya három külfejtése is egészen a Ny—K csapásnak felel meg s a teleteléreket *limonit* (barna vasércz) alkotja *piroluzittel* s gyakran réteges szerkezetűvé teszik a meszes részek. A kristályos palák határain eléjövő dolomites mészkövet a vasgyárak használják.

A mediterrán kora agyagos márga, homokos rétegekben *Kitidnél gipsz*-rétegek fordulnak elé s *Zalasd* felé a Kaczenáson fehér mintázó kvarczhomokot ásnak V.-Hunyad számára. Csernától Ny-ra a Valea Tatasuluj D oldalán a kristályos palában fekete színű, *olivin-szemeket* tartalmazó kőzet jó elé, mely *Schafarzik* Ferenczmeghatározásaszerint *«augitban gazdag, földpátban szegény, porfiros szerkezetű bazalt, illetve, ha netán régibb korú melafir.»*

E völgyek lépcsőzeteit alkotó diluviális durva kavicsra egy méternél vastagabb agyag borúl. Ebben Sztrigy-Szentgyörgy, Szacsal közt, Buda Ádám és Károly egy mammut (*Elephas primigenius* Blumb) vázára akadtak 1867-ben.

Ime megyénk középső részének, a Sztrigy és Városvíz forrás vidékének, a hátszegi medencének és a közép Egregy (Cserna) mellékének geológiai arculata! Azt hiszem velem együtt elismeréssel adózik társulatunk minden tagja, sőt megyénk minden lakója Halaváts Gyulának fáradságos munkájáért. De Halaváts tagtársunk az útjában talált építészeti és régészeti emlékekről is becses felvételekkel szolgálja megyénk ismertetésének feladatait s különösen harangfeliratokból igen gazdag és érdekes gyűjteménye van.

TÉGLÁS GÁBOR.

HIVATALOS ÉRTESÍTO.

Választmányi ülés.

Társulatunk 1902 nov. hó 5-én d. u. 3 órakor kezdődőleg élenken látogatott igazgató-választmányi ülést tartott.

Jelen voltak: Réthi Lajos elnök-helyettes, dr. Veress Endre titkár, Téglás Gábor múzeum-igazgató, Kolumbán Samu könyvtáros, Szöllősy Lajos pénztáros; Beke Ferencz, Bottyán József, Hadik Béla, Hartmann János, Issekutz Antal, dr. Krenner Miklós, László Ignác, Makray Aladár, Mailand Oszkár, dr. Nagy Lajos, Pietsch Lajos, Szirtes Henrik, Szóts Sándor, Téglás Gáborné vál. tagok; Faragó László, Gaál István, Mallász Hugó, Sax Sándor, Sólyom-Fekete Margit, mint vendégek. Távolmaradását kimentette br. Jósika Lajos vál. tag.

A távollevő dr. gróf Kuun Géza elnök megbízásából elnöklő Réthi Lajos megnyitván az ülést, az egyik tisztségviselő távozása folytán megüresedett segéd-titkári állás betöltése végett kitűzte a tagválasztást; új tagokul felvételvé: *Nehéz* János kir. segéd-tanfelügyelő (dr. Wilt György), *Faragó* László és *Sax* Sándor dévai áll. főreáliskolai tanárok (Fogolyán Sándor és Bottyán József), *Soós* Lajos és *Gaál* István dévai áll. főreáliskolai tanárok (Téglás Gábor) ajánlatára.

Az eltávozott Jeanplong József helyébe segéd-titkáruul megválasztott *Faragó* László r. tag, ki állását mindjárt elfoglalván, a jegyzőkönyvet is vezette.

A múlt vál. ülés jegyzőkönyvének hitelesítése után első felolvasásúl Téglás Gábor múzeum-igazgató érdekes szabad előadásban ismertette Halaváts Gyula orsz. főgeologus r. t. Hunyadmegye földtanáról kiadott tanulmányait. (Ld. Évkönyvünk e füzeté 138—142. lapján.)

Ezután *Faragó* László segéd-titkár olvasta föl «A reformatio kezdete Hunyadmegyében» cz. dolgozatát, melyet Évkönyvünk 53—56. lapjain közöltünk.

Szöllősy Lajos pénztáros jelentéséből kiemeljük, hogy az alaptőkét 500 koronával növelnie sikerült, de sürgősen felszólítandónak véli a tagdíj-hátrálékos tagokat, kiknek hátráléka az idén is az Évkönyv utolsó füzeté borítékán fog közölni.

Elnök bejelenti, hogy illő meghívás folytán, társulatunk a Kolozsvárti múlt hó 12-én lefolyt Mátyás-ünnepélyen Téglás Gábor múzeum-igazgató, dr. Veress Endre titkár és Mailand Oszkár vál. tag által, s

az E. K. E. Erzsébet-lobogója felszentelési ünnepén Mailand Oszkár míg a Ferencz József tud. egyetem új központi épülete fölavató-ünnepén a múzeum-igazgató és a titkár által képviseltette magát; mit az igazgató-választmány jóváhagyólag, köszönettel vesz tudásul.

A titkári jelentésből kiemeljük az alábbiakat: F. évi július hó első napjaiban Bukurestből az ottani egyetem, tudományos akadémia, román földrajzi társaság, történelmi társulat és a román orsz. levéltár több tagja, az ottani tud. egyetem történelmi szemináriumának számos növendékével, Tocilescu Gergely egyetemi tanár és a román nemzeti múzeum igazgatója vezetésével összesen 31-en, meglátogatván Dévát, annak múzeumát s a vármegye egyéb történelmi és turisztai nevezetességét, miként az akkori lapok közléseiből ismeretes, a választmány jegyzőkönyvéleg is köszönetet szavaz: Mara László alispán úrnak, Déva város közönségének, a vajdahunyadi vasgyári igazgatóság élén álló Schallát József fő- és Sztroiny Román bányatanácsos uraknak, Hátszeg város tanácsának és a város polgármestere, Muzsnay Béla úrnak, továbbá Pietsch Sándor hátszegi főszolgabíró úrnak, Andreics János petrozsényi bánya-igazgató és Buda Károly petrozsényi főszolgabíró uraknak azért a lelkes, áldozatkész támogatásért, melylyel román vendégeink fogadtatását olyan emlékezetessé és itteni tartózkodásukat annyira kellemessé tették. Ezt ők is kifejezték nemcsak levelekben, hanem a bukuresti román földrajzi társaság folyóirata legújabb füzetében is, mely az elismerés leghálásabb hangján méltatja azt a vendégszeretetet, melyet négy napi itt tartózkodásuk idején e classicus földön úgy egyesek, mint a hatóság részéről élveztek.

A kormány a dévai régészeti múzeum gyarapítására a f. évre is 500 koronát engedélyezvén, annak felhasználásáról a múzeum-igazgató fog gondoskodni.

A magyar történelmi társulat városunk szülöttje: néhai Salamon Ferencz mellszobrának f. hó 9-én tartandó ünnepélyes leleplezésén társulatunkat Fraknoi Vilmos püspök, tiszteleti tag fogja képviselni.

A társulati Évkönyv idei évfolyamának hátralevő 2—4. füzete sajtó alatt lévén, a választmány f. évi decz. hó 14-ére tűzte ki az idei, immár 23-ik évi rendes közgyűlést, melyen tárgyalásra kerül Téglás Gábor múzeum-igazgató 3 nagyfontosságú indítványa: a dévai régészeti múzeum kibővítéséről, a dévai várromok megmentéséről és a vajdahunyadi várkastély lovagtermének hunyadi múzeumává való átalakításáról.

TÁRSULATI NÉVKÖNYV

1902 december hó végén.

Tisztikar

Elnök

Osdolai gróf dr. KUUN GÉZA alapító és vál. tag; v. b. t. t. a főrendiház vál. tagja, bölcslelettudor s a leydeni egyetemen a sémi nyelvek tiszteletbeli tudora, az olasz koronarend középkeresztese, volt ev. ref. egyházkerületi főgondnok, a Magyarországi néprajzi társaság elnöke és alapító tagja, a szászvárosi ev. ref. Kún-collegium egyik főgondnoka, a Magyar történelmi társulat, a Magyar heraldikai és genealogiai társaság s a budapesti Philologiai társaság alapító és tiszt. tagja, a Magyar földrajzi társaság tiszt. tagja, az Erdélyrészi magyar közművelődési egyesület t. elnöke s igazgató-választmányi tagja, ugyanezen egyesület irodalmi szakosztályának elnöke s hunyadvármegyei választmányának elnöke, a dévai állami iskolák gondnokságának s az Erdélyi irodalmi társaságnak elnöke, az Alsó-fehérmegyei történeti, régészeti és természettudományi egylet, úgyszintén az «Ateneo di Scienza e lettere di Bassano» tiszteleti tagja; patrono del Museo Indiano, a «Protestáns irodalmi társaság» igazgató-választmányi tagja s a «Deutsche Morgenländische Gesellschaft» r. tagja; consigliere della Societa Nazionale per le Tradizioni Popolari Italiane, a prágai Wissenschaftlicher Verein für Volkskunde und Linguistik és a helsingforsi finn-ugor társaság tiszt. tagja, az Erdélyi Múzeum-Egylet alapító, s a M. Tud. Akadémia tiszt. tagja és másod-előnöke; *Maros-Németi*

Al-elnök

Dr. SÓLYOM-FEKETE FERENCZ, alapító és vál. tag, ny. törv. elnök; *Déva.*

Titkár

Dr. VERESS ENDRE, r. és vál. tag, állami főreáliskolai tanár, a bécsi «Institut für oesterreichische Geschichtsforschung» cz. oklevéltani intézet volt növendéke, a bukaresti Román Földrajzi Társaság lev. tagja; *Déva.*

Segéd-titkár

FARAGÓ LÁSZLÓ, r. és vál. tag, áll. főreáliskolai tanár; *Déva.*

Pénztáros

SZÖLLÖSY LAJOS, r. és vál. tag, ny. áll. tanítóképezdei tanár; *Déva.*

Ügyész

Dr. RÉTHI GYULA, r. és vál. tag, köz- és váltóügyvéd; *Déva.*

Múzeum-igazgató

TEGLÁS GÁBOR, alapító és vál. tag, cz. főigazgató, az áll. főreáliskola igazgatója, a M. Tud. Akadémia lev. tagja, az Országos régészeti és embertani társulat vál. tagja, s a Magyar földrajzi társaság lev. tagja; *Déva.*

Könyvtáros

KOLUMBÁN SAMU, r. és vál. tag, áll. tanítóképezdei tanár, a Magyar néprajzi társaság vál. tagja; *Déva.*

Várbizottsági elnök

HAJDUCZKI JÓZSEF, r. és vál. tag, áll. főreáliskolai tanár; *Déva.*

Igazgató-választmány

Dévaiak: dr. *Apáthy* Árpád megyei főügyész, *Barcsay* Béla m. kir. áll. anyakönyvi felügyelő, *Barcsay* Kálmán főispán, *Barna* Bertalan kir. segédmérnök, *Beke* Ferencz ny. kir. törv. irodaigazgató, *Bíró* József főispáni titkár, *Boga* Károly áll. tanítóképezdei igazgató, *Borostyáni* Béla főreáliskolai tanár, *Borostyáni* Béláné áll. polgári iskolai igazgató, *Bottyan* József főreáliskolai tanár, *Buda* Imre takarékpénztári pénztáros, dr. *Demkó* Pál kir. közjegyző, *FARAGÓ* László segédtitkár, *Fogolyán* Sándor főreáliskolai tanár, *Hadik* Béla főreáliskolai tanár, *HAJDUCZKI* József főreáliskolai tanár, *Hartmann* János főreáliskolai tanár, *Issekutz* Antal ny. polgármester, *KOLUMBÁN* Samu könyvtáros, *Kontz* Domokos polgármester, dr. *Krenner* Miklós főreáliskolai tanár, *László* Ignác takarékpénztári igazgató, *Mailand* Oszkár főreáliskolai tanár, *Makray* Aladár m. árvaszéki ülnök, *Mara* László alispán, dr. *Nagy* Béla birtokos, *Pais* Elek főreáliskolai tanár, dr. *Papp* Domokos kir. törv. elnök, *Pietsch* Lajos megyei főszámvevő, *Pogány* Béla megyei főjegyző, dr. *RÉTHI* Gyula ügyész, *Réthi* Lajos kir. tan. tanfelügyelő, dr. *SÓLYOM-FEKETE* Ferencz alelnök, *Szirtes* Henrik főreáliskolai tanár, *SZÖLLŐSY* Lajos pénztáros, *Szöts* Sándor ev. ref. lelkész, *TÉGLÁS* Gábor múzeum-igazgató, *Téglás* Gáborné, *Váné* Ferencz bányamérnök, dr. *VERESS* Endre titkár és dr. *Will* György kir. s. tanfelügyelő.

Nem dévalak: dr. *Amlacher* Albert ev. lelkész Romosz (u. p. Szászváros), *Balázs* Árpád államvasúti főellenőr Piski, *Bartha* Lajos ev. ref. esperes Tordos, *Buda* Ádám földbirtokos Rea (u. p. Hátszeg), *Fáy* Béla földbirtokos Dédács, *Fekete* Károly főszolgabíró Algyógy, *Fodor* Gyula főszolgabíró Szászváros, *Hollaki* Arthur főispán Székely-Udvarhely, br. *Jósika* Lajos Branyicska, br. *Kemény* József Maros-Németi, gr. *KUUN* Géza elnök Maros-Németi, *László* Zsigmond ev. ref. lelkész Kis-Barcsa, *Lázár* Árpád országgy. képviselő Dobra, ifj. *Lázár* Farkas főszolgabíró Kőrösbánya, *Muntean* Miklós g. kath. lelkész-esperes Várhely, dr. *Nagy* Lajos kir. járásbíró Vajda-Hunyad, *Pataky* László festőművész Alvincz, *Pietsch* Sándor főszolgabíró Hátszeg, *Pogány* Károly főispán Lugos, *Schalát* József főbányatanácsos Vajda-Hunyad, dr. *Szabó* Márton főgimnáziumi tanár Szászváros, báró *Szenthereszty* György országgy. képviselő Hosszu-Aszó és *Török* Béla főszolgabíró Vajda-Hunyad.

Tiszteleti tagok

- Dr. *Amlacher* Albert ág. ev. lelkész (1894*) Romosz, u. p. Szászváros.
 Dr. *Benndorf* Ottó egyetemi tanár (1883) Bécs.
 Gr. *Csáky* Albin főasztalnokmester (1891) Szepes-Mindszent.
 Dr. *Csánki* Dezső orsz. allevéltárnok (1887) Budapest.
 5 Dr. *Császka* György kalocsai érsek (1891) Kalocsa.
Fraknoi Vilmos arbei vál. püspök (1881) Budapest és Róma.
 Dr. *Hampel* József egyetemi tanár (1885) Budapest.
 Dr. *Jung* Gyula egyetemi tanár (1891) Prága.

*) A zárjelben közölt év azt a közgyűlésünket jelzi, melyen az illető megválasztatott.

- Dr. *Keller Ottó* egyetemi tanár (1897) Prága.
 10 Dr. *Köváry László* történétíró (1899) Kolozsvár.
 Dr. *Majláth Gusztáv Károly* gróf erdélyi püspök (1897) Gyulafehérvár.
 Dr. *Márki Sándor* egyetemi tanár (1895) Kolozsvár.
 Dr. *Moldován Gergely* egyetemi tanár (1897) Kolozsvár.
 Dr. *Pauler Gyula* országos levéltári igazgató (1881) Budapest.
 15 Dr. *Szádeczky Lajos* egyetemi tanár (1895) Kolozsvár.
 Dr. *Szász Károly* ev. ref. püspök (1881) Budapest.
 Dr. *Wertner Mór* járásorvos, történétíró (1900) Muzsla.
 Dr. *Wlassics Gyula* vallás- és közoktatásügyi miniszter (1897) Budapest
 Dr. *Zimmermann Ferencz* városi levéltáros (1894) N.-Szeben.
 20 Dr. *Zsilinszky Mihály* államtitkár (1897) Budapest.

Elhalálozott tiszteleti tagok

- Dr. *Arányi Lajos* egyetemi tanár (1881) † Budapesten 1887 júl. 28.
Barabás Miklós festőművész (1881) † Budapesten 1898 febr. 12.
Bariliu György történétíró (1881) † Nagy-Szebenben 1893 decz. 27.
Deák Farkas történétíró (1881) † Maros-Vásárhelyt 1888 jun. 4.
 5 Dr. *Finály Henrik* egyetemi tanár (1881) † Kolozsvárt 1898 febr. 13.
 Dr. *Haynald Lajos* kalocsai érsek (1881) † Kalocsán 1891 júl. 4.
 Dr. *Henszlmann Imre* egyetemi tanár (1881) † Budapesten 1888 decz. 5.
Ipolyi Arnold püspök (1881) † Nagyváradon 1886 decz. 2.
Lőnhart Ferencz erdélyi püspök (1891) † Gyulafehérvárt 1897 jun. 28.
 10 *Ormos Zsigmond* ny. főispán (1881) † Temesvárt 1894 nov. 16.
Pogány György ny. főispán (1886) † Déván 1900 márcz. 24.
 Dr. *Pulszky Ferencz* nemz. múzeumi igazgató (1881) † Bpsten 1897 szept. 9.
Pulszky Ferencz műtörténétíró (1881) † Ausztráliában 1899 jun. 6.
Rómer Flóris egyetemi tanár (1881) † Nagyváradon 1889 márcz. 18.
 15 *Sálon Ferencz* egyetemi tanár (1881) † Budapesten 1892 okt. 9.
Szabó Károly egyetemi tanár (1881) † Kolozsvárt 1890 aug. 31.
 Gr. *Szécsen Antal* történétíró (1887) † Bécsben 1896 aug. 23.
 Dr. *Szilágyi Sándor* történétíró (1881) † Budapesten 1899 jan. 12.
 Dr. *Teutsch Gy.* Dániel ág. ev. püspök (1881) † Nagy-Szebenben 1893 júl. 2.
 20 Dr. *Torma Károly* egyetemi tanár (1881) † Porto d'Anzióban 1897 márcz. 2.
 Dr. *Torma Zsófia* régészeti író (1886) † Szászvároson 1899 nov. 14.
Trefort Ágoston cultusminister, történétíró (1881) † Bpsten 1888 aug. 27.

Alapító tagok

	O Felsége I. Ferencz József, dicső királyunk	1887	200 kor b.*
†	Alsó Elekné földbirtokosné Déva	1883	100 kor b.
†	Báró Apor Károly Maros-Vásárhely	1884	100 kor —
†	Arányi Lajos dr. főorvos Budapest	1887	100 kor b.
5	Bágya Farkas földbirtokos Lőcse	1880	100 kor k.
†	Bágya Károly, Fehérvíz	1880	100 kor b.
	Bágya Zsigmond ny. főszolgabíró, Nagy-Maros	1880	100 kor b.
	Barcsay Béla m. kir. anyakönyvi felügyelő, Déva	1880	100 kor b.
	Barcsay Kálmán főispán, Déva	1880	100 kor k.
10	† Özv. Barcsay Lászlóné, Déva	1883	100 kor b.
	Beke Ferencz ny. kir. törv. irodaigazgató, Déva	1895	100 kor b.
	Benedikty József földbirtokos, Vajda-Hunyad	1880	100 kor k.
	Benedikty Lajos földbirtokos, Guraszáda	1895	100 kor k.

* A név utáni évszám a belépés évét, az azutáni szám az alapítvány öszszegét, a b. betű a megtörtént befizetést jelenti, a k. pedig azt jelzi, hogy az illető eddig csak az alapítványi összeg kamatait fizette.

	† Bernád Miklós kir. közjegyző, Hátszeg	1880	100 kor b.
15	Gróf Bethlen Miklós főispán, Déva	1898	200 kor b.
	† Báro Bornemisza Tivadar, Maros-Illye	1880	100 kor k.
	Báro Bornemisza Tivadarné, Maros-Illye	1891	100 kor b.
	† Brúz László gyógyszerész, Déva	1880	100 kor k.
	Buda Ádám földbirtokos, Rea, u. p. Hátszeg	1880	100 kor k.
20	† Buda Elek földbirtokos, Alvincz	1880	100 kor k.
	Csongrády Kálmánné Vessződ, u. p. Nagy-Selyk	1888	100 kor b.
	Dévai Előlegezési Szövetkezet, Déva	1885	100 kor b.
	Dévai Nemzeti Casino, Déva	1885	100 kor b.
	Emich Gusztáv kir. asztalnok, Budapest	1883	100 kor k.
25	Földvári Alexandrin, Dicső-Szent-Márton	1884	100 kor k.
	Gergelyi Tamás magánzó, Déva	1880	100 kor b.
	L. Gyárfás Ferencz kir. kuriai bíró, Budapest	1880	100 kor b.
	Hátszeg város képviselőtestülete	1902	100 kor —
	† Haynald Lajos dr. kalocsai érsek, Kalocsa	1883	200 kor b.
30	Hollaki Imre orsz. képviselő	1880	100 kor k.
	Báro Horváth Ödönné, Alvincz	1883	100 kor b.
	† Gróf Horváth Tholdy Lajos orsz. képv. D.-Szt-Márton	1880	100 kor b.
	Gróf Horváth Tholdy Lajosné, Dicső-Szt-Márton	1885	100 kor k.
	Hunyadmegyei Első Takarékpénztár, Hátszeg	1880	100 kor k.
35	Inkey Béla földbirtokos, Óralja-Boldogfalva	1886	100 kor k.
	† Báro Jósika Géza, Branyicska	1880	100 kor b.
	† Báro Jósika János, Lemberg	1884	100 kor b.
	† Id. báro Jósika Lajos, Kolozsvár	1880	100 kor b.
	Báro Jósika Lajos, Branyicska	1880	100 kor b.
40	Báro Jósika Lajosné, Branyicska	1886	100 kor b.
	† Báro Jósika Leó, Zsibó	1880	100 kor b.
	Báro Jósika Pepi, Fanni, Branyicska	1885	100 kor b.
	Báro Jósika Samu v. b. t. t., Kolozsvár	1880	100 kor b.
	Báro Kemény József vál. tag, Maros-Németi	1900	100 kor b.
45	† Kendeffy Sámuel, Kernesd	1880	100 kor b.
	† Kenderessy Ernő, Déva	1885	100 kor b.
	Kolozsvári Nemzeti Casino, Kolozsvár	1885	100 kor b.
	Gróf Kornis Berta, Kolozsvár	1888	100 kor k.
	Dr. Kőváry László történetíró t. tag, Kolozsvár	1899	100 kor b.
50	Dr. Krenner Miklós főreáliskolai tanár, Déva	1901	100 kor b.
	† Gróf Kún Kocsárd, Algyógy	1880	200 kor b.
	Gróf Kuun Géza v. b. t. t., Maros-Németi	1880	200 kor b.
	Gróf Kuun Gézáné, Maros-Németi	1885	100 kor b.
	† Kun Róbert tanár, Déva	1889	100 kor b.
55	Gróf Lázár Jenő, Megyesfalva	1880	100 kor k.
	Lázár László földbirtokos, Lapusnyak, u. p. H-Dobra	1880	100 kor k.
	† Lázár Pál Oszkár, Lapusnyak	1880	100 kor b.
	Lengyel Gergely szövetkezeti igazgató, Déva	1880	100 kor k.
	Gróf Lónyai Gábor, Budapest	1883	100 kor k.
60	† Gróf Lónyai Menyhértné, Budapest	1883	100 kor b.
	† Lönhart Ferencz erdélyi püspök, Gyulafehérvár	1884	200 kor b.
	† Maderspach Viktor, Iszkrony	1880	100 kor b.
	Gróf Majláth Gusztáv erdélyi püspök, Gyulafehérvár	1897	200 kor b.
	† Moldován Demeter, Nagy-Szeben	1880	100 kor b.
65	† Nemes János, Kolozsvár	1991	100 kor b.
	Báro Nopcsa Elek országgyűlési képviselő	1880	100 kor b.
	† Báro Orbán Balázs, Székely-Udvarhely	1887	100 kor k.
	Petrozsény és Livazény (megyei) községek	1886	100 kor k.
	† Pogány Ádám, Déva	1880	100 kor b.
70	† Pogány György ny. főispán, Déva	1880	100 kor b.

	Pogány Károly Krassó-Szörénymegye főispánja, Lugos	1893	100-kor b.
	† Puy Zsigmond, Puj	1880	100 kor —
	Báró Radák Adámné, Mikeszásza	1885	100 kor b.
	Rudai 12 apostol bányatársaság, Brád	1880	100 kor b.
75	Dr. Sólyom-Fekete Ferencz ny. kir. törv. elnök, Déva	1880	100 kor b.
	† Szentiványi Gáborné, Maros-Sólymos	1880	100 kor b.
	Báró Szentkereszty György orsz. képviselő, Hosszu-Aszó	1892	100 kor k.
	Szereday Aladár földbirt., Sz.-Mihály; u. p. Kolozsvár	1880	100 kor k.
	† Szilvássy László, Ó-Bretteye	1880	100 kor —
80	Téglás Gábor cz. főigazgató, Déva	1885	100 kor b.
	Téglás Gáborné, Déva	1897	100 kor k.
	† Gróf Teleki Domokosné, Kolozsvár	1893	100 kor b.
	Gróf Teleki Samu v. b. t. t., Sáromerke	1883	100 kor b.
	† Dr. Torma Zsófia régészeti irónő, Szászváros	1880	100 kor k.
85	Török Árpád főszolgabíró, Puj	1880	100 kor k.
	Gróf Wass Ottilia, Kolozsvár	1883	100 kor b.
	Báró Wesselényi Istvánné, Kolozsvár	1887	100 kor b.

Évdíjas rendes tagok

	Dr. Apáthy Árpád megyei főügyész, Déva 98		Blum Zsigmond magánzó, Déva 1901
	Apáthy László kir. táblabíró, Budapest 80		Boga Károly áll. tanítóképző-intézeti igazgató, Déva
	Balázs Árpád m. kir. államvasúti fő-ellenőr, Piski 1901	20	Boltizár László s. telekkönyvvezető, Kőrösbánya 99
	Balog Gyula kereskedő, Déva 87		Borbátvíz (megyei) község 95
5	Balog József kir. járásbíró, Szászváros 80		Borbély Sámuel áll. tanítóképző-intézeti igazgató, Sz.-Keresztur 98
	Dr. Balog Pál, Hunyadmegye tiszti főorvosa, Déva 80		Dr. Borbély Sándor kir. járásbíró, Hátszeg 98
	Dr. Barcsay Andor szolgabíró, Algyógy 1902		Borostyáni Béla állami főreáliskolai tanár, Déva 87
	Barcsay Gábor földbirt., Csóra 83	25	Borostyáni Béláné, Déva 90
	Barcsay Lajos földbirtokos, Déva 80		Dr. Bonts Gyula kir. közjegyző, Vajda-Hunyad 99
10	Barna Bertalan kir. segédmérnök, Déva 1901		Bottyán József állami főreáliskolai tanár, Déva 1900
	Bartha Árpád kórházi gondnok, Kőrösbánya 99		De Bourcy Henrik cs. és kir. ny. ezredes, Szászváros 99
	Bartha Győző kir. törvényszéki bíró, Gyulafehérvár 80		Ifj. Brády Albert földbirt., Brád 92
	Bartha Lajos ev. ref. esperes, Tordos (u. p. Szászváros) 80	30	Brády Árpád földbirtokos, Brád 92
	Ludányi Bay Ilona, a «Magyar történelmi társulat» alapító tagja, Csarada (Bereg vm.) 1900		Brády Lipót földbirtokos, Brád 80
15	Bésán Mihály kir. közjegyző, Lugos 98		Ifj. Brassován Ferencz bányatulajdonos, Hondol 95
	Bíró József főispáni titkár, Déva 88		Brázovay Elekné, Brázova 85
	Dr. Bíró Kálmán, kir. törv. bíró, Szászváros 98		Buda Imre takarékpénztári pénztáros, Déva 98
		35	Buda Károly főszolgabíró, Petrozsény 80
			Candrea Gerasim ügyvéd, Kőrösbánya 99

* A név utáni rövidített évszám azt az évet jelenti, melyben az illető társulatunkba lépett, illetve felvételét.

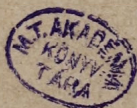
- Csernovits Mihály földbirt., Zám 95
Csulay Lajos főszolgabíró, Déva 900
Czárán Gyula földbirtokos, Mennyháza (Aradmegye) 99
- 40 Demian Bazil g. kel. esperes, Brád 83
Dr. Demkó Pál kir. közjzö, Déva 901
Dévai áll. főreálisk. tanári könyvtára 97
Dévai állami főreáliskola «Salamon Ferencz» önképzőköre 97
Diósi Sámuel főrabbi, Déva 97
- 45 Dombora László körjegyzö, Petrozsény 86
Dósa Dénes ref. coll. tanár, Szászváros 80
Dósa Gergely nyug. körjegyzö, Tomesd (u. p. Kőrösbánya) 85
Englisch Béla vendéglös, Déva 1902
Eperjesy István szolgabíró, Kőrösbánya 98
- 50 Dr. Erdélyi István orvos, Szászváros 99
Gr. Esterházy Miguel, Kolozsvár 80
Fáy Béla földbirtokos, Dédács 80
Faragó László állami főreálisk. tanár, Déva 902
Dr. Farkas Béla ügyvéd, Déva 97
- 55 Fekete Aladár postamester, Hátszeg 99
Fekete Károly főszolgabíró Algyógy 99
Ferenczi Gyula ny. áll. főreáliskolai tanár, Déva 92
Fodor Gyula főszolgabíró, Szászváros 96
Fogolyán Sádor állami főreáliskolai tanár, Déva 97
- 60 Franka Lajos földbirtokos, Maros-Brette (u. p. Maros-Illye) 94
Friedmann Livius körjegyzö, Alkenyér 96
Gaál István állami főreáliskolai tanár, Déva 902
Gerbert Guidó bányatulajdonos, Petrozsény 99
Gillinger János áll. főreálisk. tanár, Kassa, 1902
- 65 Gligor Péter birt., Kőrösbánya 98
Báró Györfy Árpád, Brád 92
Hadik Béla áll. főreáliskolai tanár, Déva, 1901
Halaváts Gyula országos főgeológus, Budapest 99
Hajduczki József állami főreáliskolai tanár, Déva 92
- 70 Hartmann János állami főreáliskolai tanár, Déva 901
- Herlea Procop körjegyzö, Kudzsir 84
Herlea Tivadar körjegyzö, Felkenyér 84
Dr. Herrmann Antal egyetemi m. tanár, Budapest, 98
- 75 Hirsch Adolf kereskedö, Déva 80
Dr. Hodinka Antal könyvtartiszt, Bécs, 1901
Hollaki Arthur főispán, Székely-Udvarhely 80
Hondol (megyei) község 95
Dr. Horváth Kamilló ügyvéd, Déva 99
- 80 Horváth Simon kir. ügyész, Déva 80
Inkó István körjegyzö, Alváza 85
Issekutz Antal nyug. polgármester, Déva 84
Báró Jósika Samuné, Kolozsvár 81
Dr. Kaczander József bányarvos. Lupény 98
- 85 Kassian Sándor körjegyzö, Kőrösbánya-Toplicza 93
Báró Kemény Béla Szentersébet (u. p. Héjasfalva) 86
Király Pál áll. főgimnáziumi tanár, Erzsébetváros 80
Kiss Sándor olajgyár-tulajdonos, Kolozsvár 99
Kohn Jónás keresk. Maros-Illye 80
- 90 Kolumbán Samu áll. tanítóképezdei tanár, Déva 87
Koós Ferencz kir. tan. ny. tanfelügyelő Brassó 98
Kontz Domokos polgármester Déva 99
Kovács Ödön földbirtokos, Lunka (u. p. Kőrösbánya) 80
Kovordányi János vasúti főmérnök, Kőrösbánya 99
- 95 Kozma Mihály körjegyzö, Riskulicza 99
Körmendy Gyula orvos, Brád 80
Krasznay Olivér főszolgab., Brád 92
P. Krämer Bonifác r. kath. lelkész, Kőrösbánya 99
Krizkó Bohus bányafőmérnök, Lupény 98
- 100 Gróf Kún István, Déva 86
Lakatos Demeter körjegyzö, Zám 86
László Ignác takarékpénzt. igazgató, Déva 80
László Zsigmond ev. ref. lelkész, Kis-Barcsa 80
Lázár Árpád országgyűlési képviselő Dobra

- 105 ifj. Lázár Farkas főszolgabíró, Kőrösbánya 90
 Dr. Léhmann Róbert kereskedelmi
 akadémiai tanár, Kolozsvár 98
 Lészay János földbirtokos, Puj 95
 Lupényi állami népiskola 98
 Makray Aladár megyei árvaszéki
 ülnök, Déva 98
- 110 Makray László földbirtokos, Fel-
 pestes 83
 Mailand Oszkár állami főreáliskolai
 tanár, Déva 84
 Mara László alispán, Déva 99
 Maros-vásárhelyi ev. ref. collegium
 könyvtára 98
 Markup Ferencz vasgyári főnök,
 Diósgyőr 94
- 115 Mátyásovszky József körjegyző,
 Vulkán 95
 Mező-Livádia (megyei) község 95
 Dr. Mihu János ügyvéd, Szászvá-
 ros 80
 Mikanesd (megyei) község 95
 Miklós Lajos főerdész, Brád 92
- 120 Miksa Imre földbirtokos, Hadrév 80
 Dr. Moldován Gergely, egyetemi
 tanár, Kolozsvár, 98
 Muntean Miklós gör. kath. lelkész
 és hitoktató, Dobra 98
 Nabráczky Gyula ügyvéd, Kőrös-
 bánya 99
 Dr. Nagy Béla birtokos, Déva 98
- 125 Nagy István földbirtokos, Rákosd
 (u. p. V.-Hunyad) 80
 Dr. Nagy Lajos kir. járásbíró V.-
 Hunyad 1900
 Dévai Nagy László ny. m. árva-
 széki ülnök, Déva 98
 Naláczy Ákos földbirtokos, Nalác-
 vád (u. p. Hátszeg) 82
 Nehéz János kir. segéd-tanfelügyelő,
 Déva 902
- 130 Nemes Sámuel kir. törv. elnök,
 Gyulafehérvár 80
 Nogáll Károly ügyv. Kőrösbánya 99
 Olariu Virgil ügyvédjelölt, Szász-
 város 98
 Dr. Oprisa Pál gimn. tanár, Brád 99
 Orbonás József szolgabíró, Szász-
 város 90
- 135 Pais Elek áll. főreáliskolai tanár,
 Déva 95
 Dr. Pajor Kálmán kir. törv. bíró,
 Déva 99
 Pántl Vilmos m. aljegyző, Déva 92
- Pap Adolf földbirtokos, Maros-Soly-
 mos 99
 Papp Károly körjegyző, Czebe 99
- 140 Dr. Papp Domokos kir. törv. elnök
 Déva 90
 Papiu János gör. kel. szentszéki
 ülnök, Nagyszeben 90
 Pataky László festőművész, Al-
 vincz 97
 Péter Gábor városi tisztviselő, Deb-
 reczen 1900
 Dr. Petri Mór, kir. tanfelügyelő,
 Zilah 98
- 145 Piskii állami népiskola 98
 Piskii tisztviselői olvasókör 82
 Pietsch József körjegyző, Fehér-
 víz 98
 Pietsch Lajos megyei főszámvevő
 Déva 94
 Pietsch Lajosné, Déva 98
- 150 Pietsch Sándor főszolgabíró Hát-
 szeg 95
 Pogány Béla vármegyei főjegyző
 Déva 99
 Ponory Sándor országgyűlési kép-
 viselő, Budapest 80
 Radnóti Dezső E.K.E.-főtktár, Ko-
 lozsvár 80
 Dr. Reichenberger Zsigmond kór-
 házi igazgató-főorvos, Déva 80
- 155 Dr. Réthi Gyula ügyvéd, Déva 98
 Réthi Lajos kir. tan. tanfelügyelő,
 Déva 80
 Rimbás Sándor körjegyző, Nagy-
 Pestény 95
 Sax Sándor áll. főreáliskolai tanár,
 Déva 902
 Schálát József főbányatanácsos V.-
 Hunyad 98
- 160 Schiessel Károly gyógyszerész, Kőrös-
 bánya 80
 Soós Lajos áll. főreáliskolai tanár,
 Déva 902
 Szabó Lajos körjegyző, Brád 95
 Dr. Szabó Márton ev. ref. főgim-
 náziumi tanár, Szászváros 1901
 Szacsavay Sándor földbirtokos, Hid-
 almás 80
- 165 Dr. Szász Iván kir. járásbíró, Beth-
 len 90
 Szászvárosi ág. ev. egyház felsőbb
 népiskolája 98
 Szászvárosi állami leányiskola 98
 Szászvárosi ev. ref. Kún-collegium
 könyvtára 98

- Szászvárosi takarékpénztár 80
- 170 Szegedy Miklós ev. ref. lelkész, Kőrösbánya 87
- Szinte Gábor állami főgimnáziumi tanár, Budapest 84
- Szirtes Henrik áll. főreáliskolai tanár, Déva 1900
- Szöllősy Lajos ny. tanítóképezdei tanár, Déva 88
- Szöts Sándor ev. reform. lelkész, Déva 80
- 175 Thallacsek Ferencz ny. bányaigazgató, Budapest 81
- Gr. Teleki Györgyné, Nalácsvád 81
- Gr. Teleki Károly, Kolozsvár 80
- Téglás István kir. tanfelügyelő Torda 85
- Tolnai János ügyvéd, Déva 87
- 180 Tornyai Ödön körjegyző Alsó-Telek 95
- Gr. Thoroczkay Miklós országgy. képviselő, Kernyesd 86
- Thoroczkay Venczel földbirtokos, Guraszáda 95
- Tóth Ferencz állami főreáliskolai tanár, Déva 97
- Dr. Török Albert ny. főispán, Székely-Udvarhely 99
- 185 Török Béla főszolgabíró, Vajda-Hunyad 99
- Váné Ferencz bányamérn., Déva 92
- Várady Bertalan ny. főszolgabíró, Bács (u. p. Piski) 80
- Dr. Veress Endre áll. főreáliskolai tanár, Déva 97
- Vikár Béla szerkesztő, Bpest 1901
- 190 Weiner Sándor kir. albíró, Kőrösbánya 99
- Wenter Gerő ügyvéd, Arad 85
- Dr. Wilt György kir. segédtanfelügyelő, Déva 98
- Zádory Károly szerkesztő, Déva 902
- Zám (megyei) község 95
- 195 B. Zeyk József földbirtokos, Maros-Gombás (u. p. N.-Enyed) 83

Átnézet

Tiszteleti tagunk van	—	—	—	20
Alapító	»	»	—	87
Rendes	»	»	—	195
Összes tagjaink száma				302

Tisztelettel kérjük t. tagtársainkat, hogy az e névkönyvben netalán előforduló hiányos vagy téves adatokra vonatkozó kiegészítő vagy helyreigazító észrevételeiket a titkárral közölni szíveskedjenek.

	Hahn Károly	1896-tól	7 év	42	Korona
	Hondol község	1896 „	7 „	42	„
	Borbátviz község	1896 „	7 „	42	„
	Bigner Károly	1896 „	7 „	42	„
95	ifj. Brassován Herman	1896 „	7 „	42	„
	Fülöp György	1895 „	8 „	43	„
	Friedmann Livius	1899 „	4 „	24	„
	Fodor Gyula	1898 „	5 „	30	„
	Győrffy József	1896 „	7 „	42	„
100	Imperat György	1895 „	8 „	48	„
	Kassian Sándor	1897 „	6 „	36	„
	Matyasovszki József	1900 „	3 „	18	„
	Mező-Livadia község	1899 „	4 „	24	„
	Pietsch Sándor	1895 „	8 „	48	„
105	Rimbás Sándor	1896 „	7 „	42	„
	Szabó Antal	1895 „	8 „	48	„
	Szabó Lajos	1895 „	8 „	48	„
	Tornya Ödön	1895 „	8 „	48	„
	Thoroczkay Venczel	1899 „	4 „	24	„
110	ifj. Lázár Farkas	1890 „	13 „	78	„
	Löbl Salamon	1890 „	13 „	78	„
	Orbán József	1890 „	13 „	78	„
	Pap Adolf	1890 „	13 „	78	„
	Pápi János	1890 „	13 „	78	„
115	Dr. Szász Iván	1890 „	13 „	78	„
	Rácz Pál	1900 „	3 „	18	„
	Dobay Károly	1895 „	8 „	48	„
	Fogolyin Sándor	1895 „	8 „	48	„
	Pataky László	1899 „	4 „	24	„
120	Áll. főreálisk. Salamon F. köre	— „	— „	—	„
	Dr. Réthy Gyula	1900 „	3 „	18	„
	Tóth Ferencz	1898 „	5 „	30	„
	Dr. Veress Endre	1897 „	6 „	36	„
	Pietsch Lajos	1898 „	5 „	30	„
125	Mérő István	1900 „	3 „	18	„
	Boga Károly	1898 „	5 „	30	„
	Dr. Farkas Béla	1900 „	3 „	18	„
	Ág. ev. népisk. Szászváros	1898 „	5 „	30	„
	Áll. leányisk. igazgatósága	1898 „	5 „	30	„
130	Koós Ferencz	1902 „	1 „	6	„
	Áll. népiskola	1900 „	3 „	18	„
	Gerey Lajosné	1902 „	1 „	6	„
	Pietsch-Lajosné	1899 „	4 „	24	„
	Diósi Sámuel	1899 „	4 „	24	„
135	Halász Imre	1900 „	3 „	18	„
	Dr. Korber Endre	1899 „	4 „	24	„
	Dr. Apáthy Árpád	1901 „	2 „	12	„
	Bezsán Mihály	1901 „	2 „	12	„
	Dr. Bíró Kálmán	1902 „	1 „	6	„
140	Dr. Borbély Sándor	1900 „	3 „	18	„
	Borbély Samu	1901 „	2 „	12	„
	Buda Imre	1900 „	3 „	18	„
	Csűrös Imre	1899 „	4 „	24	„
	Eperjessy István	1898 „	5 „	30	„
145	Krizsó Bohus	1899 „	4 „	24	„
	Dr. Lohmann Róbert	1898 „	5 „	30	„
	Lupényi áll. népiskola	1898 „	5 „	30	„
	Murkup Ferencz	1894 „	9 „	54	„

	Dr. Moldován Gergely	1900-tól	3 év	18 Korona
150	Muguet Claude	1902 "	1 "	6 "
	Muntyán Miklós	1898 "	5 "	30 "
	Oláriu Virgil	1898 "	5 "	30 "
	Dr. Petri Mór	1902 "	1 "	6 "
	Pietsch József	1898 "	5 "	30 "
155	Rouveure Charles	1898 "	5 "	30 "
	Dr. Wilt György	1898 "	5 "	30 "
	Bátori Ármin	1898 "	5 "	30 "
	Dr. Herrmann Antal	1898 "	5 "	30 "
	Dr. Nagy László	1898 "	5 "	30 "
160	Dr. Pajor Kálmán	1898 "	5 "	30 "
	Mészöli Gerzson	1899 "	4 "	24 "
	Nábráczy Gyula	1899 "	4 "	24 "
	Krámer Bonifác	1899 "	4 "	24 "
	Weiner Sándor	1899 "	4 "	24 "
165	Nogál Károly	1900 "	3 "	18 "
	Candrea Gerasim	1899 "	4 "	24 "
	Bartha Árpád	1899 "	4 "	24 "
	Gligor Péter	1899 "	4 "	24 "
	Boltizár László	1899 "	4 "	24 "
170	Pap Károly	1900 "	3 "	18 "
	Kozma Mihály	1899 "	4 "	24 "
	Dr. Erdélyi István	1901 "	2 "	12 "
	Dr. Horváth Kamilló	1901 "	2 "	12 "
	Kiss Sándor	1902 "	1 "	6 "
175	Gerbert Guidó	1900 "	3 "	18 "
	Dr. Oprisa Pál	1901 "	2 "	12 "
	Dr. Bonts Gyula	1899 "	4 "	24 "
	Fekete Aladár	1899 "	4 "	24 "
	Fekete Károly	1899 "	4 "	24 "
180	Kontz Domokos	1899 "	4 "	24 "
	Mara László	1900 "	3 "	18 "
	Dr. Papp Domokos	1902 "	1 "	6 "
	Pogány Béla	1902 "	1 "	6 "
	Török Albert	1902 "	1 "	6 "
185	Török Béla	1900 "	3 "	18 "
	Halaváts Gyula	1902 "	1 "	6 "
	Csulay Lajos	1900 "	3 "	18 "
	Dr. Nagy Lajos	1902 "	1 "	6 "
	Blum Zsigmond	1902 "	1 "	6 "
190	Dr. Demkő Pál	1901 "	2 "	12 "
	Barna Bertalan	1901 "	2 "	12 "
	Balázs Árpád	1902 "	1 "	6 "
	Bottyán József	1901 "	2 "	12 "
	Hadik Béla	1901 "	2 "	12 "
195	Dr. Hodinka Antal	1902 "	1 "	6 "
	Hartmann János	1901 "	2 "	12 "
	Jeanplong József	1901 "	2 "	12 "
198	Dr. Szabó Márton	1901 "	2 "	12 "

Összesen: 1341 részlet: 8046 Korona

Déván, 1902 október 5-ikén.

SZÖLLÖSY LAJOS
társ. pénztáros.